

Recenzijos
(Reviews)

*Textkritische Edition der Übersetzung des Psalters
in die Litauische Sprache von Johannes Bretke,
Pastor zu Labiau und Königsberg i. Pr., nach der
Handschrift aus dem Jahre 1580 und der
überarbeiteten Fassung dieses Psalters von Johannes
Rehsa, Pastor zu Königsberg i. Pr., nach dem Druck
aus dem Jahre 1625 nebst der Übersetzung des Psalters
in die deutsche Sprache von Martin Luther nach der
Ausgabe aus dem Jahre 1545, unter Mitarbeit von
Friedemann Kluge. Mit einer Einleitung versehen und
herausgegeben von Friedrich Scholz, Biblia Slavica,*

*herausgegeben von Hans Rothe und Friedrich Scholz,
unter Mitarbeit von Christian Hannick und Ludger Udolph,
Serie VI: Supplementum: Biblia Lithuanica, Reihe 2:
Editionsbände, Band 6*

Paderborn, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh,
2002, LXXXI, 559 p. ISBN 3-506-71681-6

Münsterio universiteto profesorius emeritas Friedrichas Scholzas parengė istorinį kritinį Jono Bretkūno 1580 metais į lietuvių kalbą išversto Psalmyno – vienos Senojo Testamento knygos – leidimą. Tai pirmas tekstologiškai diplomatiškai *in corpore* išleistas Bretkūno Biblijos (1579–1590) rankraščio tomas¹. Šis leidimas yra

¹ Aštuonių tomų Biblijos manuskriptas saugomas Berlyne, Slaptajame valstybiniame Prūsijos kultūros paveldo archyve, GStA PK, XX. HA StA Königsberg StUB Königsberg, Nr. 44–51. Psalmynas sudaro rank-

raščio šeštą tomą (*in quarto*) ir turi Nr. 50 pažymėtą signatūrą. Priskiriant signatūras Archyve buvo vietomis sukeisti du Biblijos rankraščio tomai: septintas tomas pažymėtas Nr. 49.

ir pirmas kritinis XVI amžiaus lietuviško rankraštinio teksto leidimas². Biblijos rankraščio ištraukų, tarp jų ir 40 psalmių, 1983 metais yra paskelbęs Jonas Palionis rinktiniuose Bretkūno raštuose³. Jochen D. Range's 1992 metais istoriškai kritiškai parengti Bretkūno išverstų Evangelijų ir Apaštalų darbų (taigi dalies Naujojo Testamento) tekstai funkcionuoja habilitacinio darbo rankraščio teisėmis ir, deja, yra prieinami tik labai siauram mokslininkų ratui⁴. Šiuo atveju Bretkūno Naujojo Testamento kritinį leidimą aplenkė 1992 metais iš spaudos išėjęs išsamus monografiinio pobūdžio komentarų tomas (remiantis Lk 1,5–7 teksto pavyzdžiu jame detaliai pristatomi leidybiniai principai)⁵. Tačiau, nors pats kritinis Bretkūno Naujojo Testamento leidimas oficialiai nėra pasirodęs⁶, abiejų mokslininkų – Friedricho Scholzo ir Jochen D. Range's – intensyvaus bendradarbiavimo metu suformuluoti edicijos principai, tekstologinė strategija bei metodika yra ir Scholzo išleisto Psalmyno pagrindas.

Psalmyno kritinis leidimas yra dalis didelio visos Bretkūno Biblijos leidybinio projekto, susidedančio iš trijų serijų – faksimilės (1), kritiniai leidimai (2), komentarai (3). Nuo 1982 metų su pertraukomis vykdomo ir Vokiečių mokslo draugijos (vok. *Deutsche Forschungsgemeinschaft*, kitaip *DFG*) finansuojamo projekto iniciato-

2 Pirma kritine atskiro lietuviško teksto publikacija veikiausiai laikytina Jurgio Gerulio 1935–1936 metais *Studi Baltici* žurnalo penktame tome paskelbta 1584 metų rankraštine vieno lapo apimties priesaikos teisme formulė, vokiškas ir lietuviškas jos variantas (Georg Gerullis, „Zu Johannes Bretke“, *Studi Baltici* 5, 1935–1936, 48–61). Gerulio įsitikinimu, lietuviškojo vertimo autorius yra Bretkūnas („Die Übersetzung stammt unzweifelhaft von Johannes Bretke“, p. 48).

Čia atsiriboju nuo XVI amžiaus spausdintų lietuviškų raštų (ne)kritinių leidimų aptarimo, nes jų rengimo metodika bei praktika skirtinga: pirma, tokiuose leidimuose lengviau derinamas dokumentinis pateikimas (faksimilė) ir tekstologinis aparatas (dažniausiai filologiniai vertinimai); antra, jų kokybę Lietuvoje vis dar lemia ne tiek parengėjo mokslinės kvalifikacijos, kiek leidėjo pragmatiniai sprendimai.

3 Jonas Bretkūnas, *Rinktiniai raštai*, parengė [Jonas] Palionis, [Julija] Žukauskaitė, Vilnius: Mokslas, 1983, 183–225.

4 Jochen D. Range, *Kommentierte Edition des Bandes 7 der altlitauischen Bibelübersetzung (Evangelien und Apostelgeschichte) von Joh. Bretke, Labiau, 1580*, Habilitationsschrift,

vorgelegt dem Fachbereich 13 Romanistik / Slavistik der Westfälischen Wilhelms-Universität Münster, 1992^a.

Jochen D. Range, *Kommentierte Edition des Bandes 7 der altlitauischen Bibelübersetzung (Evangelien und Apostelgeschichte) von Joh. Bretke, Labiau, 1580. Beiheft: Anmerkungen und Erläuterungen*, Habilitationsschrift, vorgelegt dem Fachbereich 13 Romanistik / Slavistik der Westfälischen Wilhelms-Universität Münster, 1992^b.

5 Jochen D. Range, *Bausteine zur Bretke-Forschung. Kommentarband zur Bretke-Edition (NT)*, Biblia Slavica. Serie VI: Supplementum: Biblia Lithuanica, Reihe 3: Kommentarbände, Band 1, Paderborn, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh, 1992^c, 159–166.

6 Viso NT faksimilinis leidimas: NAVIAS TESTAMENTAS *Ing Lietuwifchka Liefzuwaj perrafchitas per Janą Bretkuną Labguvos plebona 1580. DAS NEUE TESTAMENT in die litauische Sprache übersetzt von Johann Bretke, Pastor zu Labiau 1580. Faksimile der Handschrift, Band 7 und 8, Labiau i. Pr. 1580*, hrsg. von Jochen Dieter Range, Friedrich Scholz, Biblia Slavica. Serie VI: Supplementum: Biblia Lithuanica, Band 1.7, Paderborn, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh, 1991.

rius – profesorius Friedrichas Scholzas. Nuo 1989 metų Bretkūno Biblija pradėta leisti kaip serijos *Biblia Slavica* priedas *Supplementum Lithuanicum*. Iki dabar išleisti keturi faksimilių tomai, į juos įeina šeši iš aštuonių Bretkūno rankraščio tomai: Penkiaknygė (1996; pirmas rankraščio tomas), Istorinės knygos (2002; antras ir trečias rankraščio tomas), Psalmynas⁷ (1991; šeštas rankraščio tomas), Evangelijos ir Apaštalų raštai (1991; septintas ir aštuntas rankraščio tomas). Komentarų serijoje – kol kas vienintelis Jocheno D. Range's *Bausteine zur Bretke-Forschung. Kommentarband zur Bretke-Edition (NT)* (1992; žr. išn. 5). Friedricho Scholzo parengtas istorinis kritinis Psalmyno leidimas pradeda antrąją Bretkūno Biblijos seriją.

Kritinis ir faksimilinis Psalmyno leidimas nuo šiol sudaro pageidaujamą bei tolesniam moksliniam darbui reikalingą pagrindą: rankraščio, ypač sudėtingo, faksimilė be kritinio leidimo yra istorinė bibliofilinė iliustracija, patikimiems tyrimams tinkama tik iš dalies (ar veikiau „iš bėdos“); tik greta kritinio leidimo faksimilė yra visavertė dokumentinė autografo publikacija, kurioje orientuotis padeda sistemingai parengtas kritinis leidimas⁸. Bretkūno Psalmyno faksimilės trūkumus, kurie būdingi apskritai visiems vienatoniams rankraštinių teksto reprodukovimo būdams, Scholzas aptaria išsamiaame kritinio leidimo įvade: dėl standaus rankraščio įrišimo fotokopijoje ne visur aiškiai matosi vidinėse paraštėse esančios grafemos⁹, neskiriami (ar skiriami nepatikimai) teksto genezės sluoksniai, neatspindimi rašalo korozijos paveikti spalvų skirtumai, liudijantys teksto keitimų, taisyčių chronologiją (p. XIX–XXI). Tik iš originalo kritinį leidimą rengiantis tekstologas gali autopsiškai nustatyti šias išorines ir vidines teksto ypatybes, įvertinti ir pateikti kaip teksto genetinę sistemą. Aukščiausio patikimumo siekiančiam skaitytojui, be šiųdvių (faksimilės ir kritinio leidimo), prireiks ir trečiojo idealią tekstologinę triadą sudarančio sando – rankraščio originalo.

Bretkūno Psalmyno istorinį kritinį leidimą sudaro turinyje nurodytos septynios dalys: 1) įžanginis žodis (p. IX–XV)¹⁰, 2) literatūros sąrašas (p. XVI), 3) siglų ir santrumpų (p. XVII–XVIII) sąrašai¹¹, 4) įvadinis straipsnis (p. XIX–LXXXI), 5) doku-

7 PSALTERAS ING LIETVWISCHKĄ LIESZVWI pergulditas Jano Bretkuno. Labguvos plebono Metufą Christaus 1580. PSALTER in DIE LITAUISCHE SPRACHE übersetzt von Johann Bretke, Pastor zu Labiau Im Jahre Christi 1580, Faksimile der Handschrift, Band 6, Labiau i. Pr. 1580, hrsg. von Jochen Dieter Range, Friedrich Scholz, Biblia Slavica. Serie VI: Supplementum: Biblia Lithuanica, Band 1.6, Paderborn, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh, 1991.

8 „Außerdem bieten sie [die Faksimile-Drucke] eine lebendige Vorstellung von der Handschrift, die durch ihre Beschreibung und ihre Edition nicht vermittelt werden kann“ (Friedrich Scholz, „Vorwort“, PSALTERAS [...], 1991, VIII).

9 „Da die Aufnahmen für den Faksimile-Band vor dem Neueinbinden gemacht wurden“ (p. XXXIX).

10 Čia dvejopai rašoma Jono Rėzos, vok. Johannes Rehsa, pavardė – Rehsa ir Rhesa: „Johannes Rhesa“, „Rehsas Überarbeitung“ (p. IX), „des Rehsaschen Textes“, „Rhesas Texte“ (p. XIV). Toliau tekste visais atvejais išlaikoma forma *Rehsa*.

11 Siglos („Sigle“) ir santrumpos („Abkürzungen“) čia atskirtos, tačiau abėcėliniame santrumpų sąrašė kartu pateikiamos ir siglos; p. XVIII du kartus pakartoti siglų KS („Korrekturschicht“, korektūrų sluoksnis) ir R (Jono Rėzos taisyklėms Bretkūno Psalmyno rankraštyje) ženklai bei paaiškinimai.

mentinis paraidinis Bretkūno Biblijos šešto tomo antraštinio lapo (p. 1) bei Psalmyno antraštinio lapo (p. 2) perrašas ir 6) Jono Rėzos 1625 metais išleisto redaguoto Bretkūno Psalmyno trijų antraštinių lapų – pagrindinio, vokiškojo bei lietuviškojo – faksimilės (p. 3–5). Septintoji ir didžiausia knygos dalis yra 7) sinoptiškai išdėstyti trys tekstai (p. 6–540)¹²: dokumentinis paraidinis Bretkūno rankraštinio teksto perrašas su tekstologiniu aparatu (knygos *verso* lapai), Rėzos leidimo lietuviško teksto dokumentinis paraidinis perrašas (knygos *recto* lapai) ir po abiem lietuviškais tekštais įkomponuotas – pradžia *verso* pusėje tarp Bretkūno teksto ir kritinio aparato; pabaiga *recto* pusėje po Rėzos tekstu – mažesniu šriftu surinktas Martino Lutherio 1545 metų Psalmyno tekstas¹³. Už paakinimą pridėti ir Lutherio vokišką vertimą Friedrichas Scholzas dėkoja profesoriui Jonui Palioniui (p. X). Visi trys tekstai išdėstyti taip, kad Psalmyno dalių versetai vienoje atlankoje sutampa ir lapų nereikia vartyti gretinant atitinkamas Bretkūno, Rėzos ir Lutherio teksto vietas. Šiuo požiūriu Scholzo leidimas yra puikiai pritaikytas moksliniam darbui. Gera techninė teksto konstitucija nė neleidžia iš pirmo žvilgsnio įtarti, kad Lutherio Psalmynas įtrauktas į jau sumaketuotą knygą. Dėl to atsiradę „sustumtų“ puslapių, suspaustų eilučių, ypač Bretkūno teksto dalyje. Tačiau tai, ką pripažįsta ir pats Scholzas, tėra estetiniai trūkumai (p. X).

Dokumentiškai paraidžiui perrašytas Bretkūno tekstas atspindi visas rankraščio grafemas. Atsisakyta čia ligatūrinių literų <ƿ> ir <ȝ> (vietoj jų rašoma <fz>, <tz>), nors <ij> išlaikyta. Nevienodumų esama perteikiant didžiąsias raides <I> bei <J>. XVI amžiuje tiek antikvinių (kitai lotyniškųjų), tiek gotikinių (kitai fraktūrinių) spaudmenų rinkiniuose turėta tik viena didžioji litera garsams [i] ir [j] žymėti. Priklausomai nuo spaudmenų rinkinio tipo, ji yra arba raidės <I> formos, arba turi užriestą į kairę pusę vertikale, kuri nenusileidžia žemiau eilutės ribos <J>. Būtent tokia litera vartojama ir spausdintų Rėzos bei Lutherio tekstų perraše¹⁴. Bretkūno teksto perraše ji netaikoma, nors protarpiais tokia raidė įsiterpia, pvz., Ps 45,16 „*Ḡhi wedama*“¹², antrame aparate nurodoma, kad taisyta į „*Ḡos wedamas*“. Bretkūno rankraštyje didžioji raidė <I> ar <J> yra keleriopos formos: 1) romėniško vieneto formos, 2) su pailginta, bet neužriesta vertikale (vadinamoji „i longa“), 3) su pailginta neužriesta vertikale ir horizontaliu brūkšneliu per vidurį bei 4) su pailginta užriesta vertikale, kada raidė paprastai sujungta su po jos einančia grafema. Iš esmės trys pastarosios formos turėtų būti atspindimos viena ir ta pačia spausdinta grafema: arba visais atvejais <I>, arba visais atvejais <J>, arba visais atvejais <J̄>.

12 Specialų fontų paketą visiems reikalingiems ženklams atspindėti sukūrė Wolfgangas Tenhagenas (p. XIV).

13 Lutherio Psalmyno tekstas čia pateiktas pagal kritinį Weimaro leidimą (WA.DB 10.1).

14 Pasitaiko, kad Lutherio teksto perraše vartojama ir <I>, pvz.: Ps 72,10 „Die Könige

am Meer vnd in den Infulen“ vietoj „*Ḡnfulen*“; arba mažoji <j> vietoj didžiosios, pvz., Ps 2,12 „*Aber wol allen die auff jn trawen*“ vietoj „*Ḡn*“. Tokių atvejų nėra daug. Lutherio teksto perraše išlaikomos visos grafemos, išskyrus <ā> = <ä>, <ō> = <ö>, <ū> = <ü>.

Mat viena grafema Bretkūnas, kaip ir įprasta XVI amžiuje, žymi ir balsį [i], ir pusbalsį [j], pvz., Ps 105,23 vienodai parašytos formos „Ifraelas“ ir „Iakubas“ (arba „Jfraelas“ ir „Jakubas“). Perraše, atrodo, stengtasi modernizuoti ir atspindėti šių alografų fonetinę vertę: šiuo atveju čia yra „Ifraelas“, bet „Jakubas“ (taip pat perraše skiriama ir Ps 80,2 „Ifraelo“, „Jofepħa“). Tačiau esti atvejų, kada tokio principo nesilaikoma, pvz., Ps 39,1 „^rper Judithum³“, antrame aparate nurodoma, kad taisytą į „³Ieduthui“¹⁵.

Knygos pabaigoje („Anhang“, p. 543–559, turinyje nenurodyta, bet aptariama įvadiniame straipsnyje, Rėzos bi[bli]ografijos dalyje, p. XXXI–XXXIV) pridėta keletas Jono Rėzos leidimo faksimilių: ištrauka iš Rėzos vokiškos dedikacijos Prūsijos kurfiurstui Jurgiui Vilhelmui (du pirmieji lapai ir paskutinis puslapis), ištrauka iš Karaliaučiaus universiteto teologijos profesoriaus ir kurfiursto rūmų pamokslininko Johanneso Behmo vokiškos prakalbos, lotyniškai Coelestino Mislentos, Matthaeuso Reimero, Kristupo Sapūno (iš viso du; apie autorių p. XXXIII) eilėraščiai bei paties Rėzos epigrama ir dvi pirmosios psalmės (vokiškas tekstas kairėje, lietuviškas – dešinėje pusėje).

Detalus Scholzo įvadinis straipsnis supažindina skaitytoją su istoriniais, filologiniais ir tekstologiniais Jono Bretkūno Psalmyno ir Jono Rėzos redaguotos versijos aspektais. Biografinėje įvado dalyje autorius interpretuoja Viktoro Falkenhahno (literatūros sąrašė [p. XVI] neteisingai nurodyti leidimo metai – 1942 vietoj 1941)¹⁶ kruopščiai surinktus Bretkūno gyvenimo faktus ir kelia hipotezę, kodėl Biblijos vertimas nebuvo išspausdintas. 1590 metų gegužę kunigaikščio Jurgio Frydricho Ragainėje sušaukta šešių kunigų konferencija palankiai įvertino Bretkūno postilę ir pasirašė konsistorijos tarėjo Sebastiano Artomedo surašytą laišką. Tokiu raštu *Postilės* redaktoriai Simonas Vaišnoras, Danielius Gaidys (lot. *Gallus*), Zacharijas Blotnas, Jonas Hiopneris, Jonas Bylaukis ir Aleksandras Rodūnionis iš esmės suteikė autoriniam Bretkūno pamokslų rinkiniui *imprimatur*. Scholzas pagal Falkenhahno perrašą (1941, 103t.) cituoja laiško dalį, kurioje redaktoriai sako pateikę Bretkūnui pasiūlymų dėl teologijos terminų, sakinių sklandumo ir kai kurių pamokslų išdėstymo tvarkos (citatoje p. XXIV: „vnss“ vietoj „vnns“; „volliger“ vietoj „völliger“; „verftendlicher“ vietoj „verftendlicher“; „vmb Zu gieffen“ vietoj „vmbzugieffen“). Šis Falkenhahno iš dalies perrašytas 1590 metų birželio 1 dieną kunigaikščio kanceliarijoje užregistruotas dokumentas ilgą laiką laikytas dingusiu (ar tiesiog nieškotas) ir atsirado visai neseniai. Jis saugomas Berlyne, Slaptajame valstybiniame Prūsijos kultūros paveldo archyve, tik ne gegužės (kaip Falkenhahno laikais [Falkenhahn 1941, 103t., 367t., redaktorių parašų faksimilės: 15 lentelė, 30 pav.]), o

15 Čia perrašant rankraštį įsivėlė klaida: turi būti ne „Judithum“, bet „Jdithum“ (płg. formą ir Vulgatoje „Idithun“).

16 Viktor Falkenhahn, *Der Übersetzer der litauischen Bibel Johannes Bretke und seine Helfer*,

Beiträge zur Kultur- und Kirchengeschichte Altpreußens. Schriften der Albertus-Universität, Geisteswissenschaftliche Reihe 31, Königsberg (Pr), Berlin: Ost-Europa-Verlag, 1941.

birželio mėnesio aplanke¹⁷, GStA PK, XX. HA Hist. StA Königsberg, HBA J2 1590 Juni 1 (K. 1013).

Po pusmečio, 1591 metų sausį, *Postilė* buvo atiduota spausdinti. Biblijos vertimui aptarti 1592 metų rudenį (taip pat Ragainėje) sušaukta konferencija turėjo įvertinti Šventojo Rašto perteikimo kokybę, pirmiausia lietuviško teksto santykį su Lutherio Biblija (p. XXIVtt.). Kadangi atidus filologas ir geras teksto kritikas Jonas Bretkūnas Senąjį Testamentą vertė remdamasis dar ir hebrajišku originalu, Septuaginta bei Vulgata, pasidarė neįmanoma kruopščiai sugretinti su visais šaltiniais ir ypač įvertinti tas teksto vietas, kurios Bretkūno vertime artimesnės hebrajiškajam tekstui, bet nutolsta nuo Lutherio filologinio vertimo¹⁸. Nedaug tepadėjo ir paties Bretkūno konsultacijos su Karaliaučiaus hebraistais bei gausūs vertimo tobulinimai. Scholzo nuomone, Biblija būtų buvusi išspausdinta, jeigu Bretkūnas būtų apsisprendęs pasirinkti vieną pagrindinį šaltinį – Lutherio Bibliją: „Hätte er sich damit begnügt, wie Rehsa dies getan hat, den litauischen Text an die Luthersche Übersetzung anzugleichen und dann einen Konsens mit den hinzugezogenen lit[auischen] Korrektoren zu erreichen - und das war ihm bei den Vorbereitungen zum Druck seiner Postille offensichtlich gar nicht schmerzlich -, so hätte er sicher seine Übersetzung Band für Band verhältnismäßig schnell drucken lassen können“ (p. XXIX).

Pirmosios lietuviškos Biblijos rankraščio kritinis leidimas yra iššūkis net ir aukščiausios kvalifikacijos tekstologui. Lietuvių (ir ne tik) raštijos istorijoje sunkiai rastume antrą tekstą, turintį tiek daug genetinių sluoksnių ir posluoksnių, atsiradusių tiek vertimo proceso metu, tiek vėlesniais metais ir dešimtmečiais, pačiam Bretkūnui ir redaktoriams vertimą tikslinant, taisant, komentuojant, pildant glosomis ir aiškinant pastabomis. Šio rankraščio parengimas reikalingas itin nuodugnios tekstologinės ir filologinės analizės, leidžiančios nustatyti teksto genezės etapus, chronologiškai suskirstyti Bretkūno keliasluoksnius taisymus, atskirti juos nuo kitų asmenų intervencijos į tekstą, galiausiai įvertinti apsirikimus bei klaidas ir sistemingai užfiksuoti tekstologiniame aparate visus įvairaus pobūdžio keitimus. Tokio įvairiapusio ir ilgamečio tyrimo akivaizdžiai sėkmingas rezultatas – kalbamasis istorinis kritinis Psalmyno leidimas.

Bretkūnas išvertė Psalmyną per du mėnesius – nuo 1580 metų gegužės 20 dienos iki liepos vidurio. Įvairiopų (orto)grafinių, leksinių, sintaksinių keitimų tekste jis darė versdamas, o visą vertimą taisė iki 1602 metų pradžios, taigi su pertraukomis 22 metus (p. XXXIV, XXXVI). Pagrindiniu leidžiamu tekstu Scholzo kritiniame leidime pasirinktas pirminis užrašytas Bretkūno tekstas, vadinamasis pagrindinis sluoksnis – *Grundschrift* (GS), atspindintis paties vertėjo intencijas, „einen Text, den

¹⁷ Esu dėkinga Archyvo vyriausiajam darbuotojui daktarui Bernhartui Jähnigui už kantrius atsakymus į mano vis nekantresnius laiškus ieškant šio dokumento originalo ir už jo suradimą.

¹⁸ „Der hebräische Text ist an vielen Stellen verderbt und dunkel, und Luther, der bei

seiner Übersetzung natürlich auch Kommentare von Hebraisten heranzog, besonders wenn Septuaginta und/oder Vulgata vom hebräischen Text abwichen, wie dies recht häufig vorkommt, hat bisweilen eine freie Übersetzung gewählt, die sich vom hebräischen Text entfernt“ (p. XXX).

Bretke zunächst so gewollt hat“ (p. XXXV). Taigi taisymų atveju pagrindinis tekstas atliepia formas, kurias Bretkūnas taisydamas užrašė ant su klaidomis pradėtos rašyti grafemų grupės arba užbraukė žodį (resp. jo dalį ar žodžių grupę) ir rašė norimą variantą toliau. Kitaip tariant, pagrindinis tekstas atspindi tokių sinchroninių taisymų rezultata¹⁹. Visos pirminio teksto rašymo metu Bretkūno darytų pakeitimų ir korektūrų tekste bei papildymų marginalijose, apibendrintai vadinamų *Sofortkorrekturen* (*Sfk*), vietos pagrindiniame edicijos tekste pažymėtos mažosiomis lotyniškos abėcėlės raidėmis (p. XXXIV)²⁰. Šie keitimai ir papildymai (lotyniškos ir vokiškos glosos, datų liudijantys įrašai ir pan.) suregistruoti pirmame tekstologiniame aparate, pažymėtame sigla *GS* (p. LXVt.). Čia skiriami du minėti taisymų tipai: 1) taisymai, kai taisomos jau parašytos grafemos, žodis ar žodžių grupė (grafemos bei leksemos išbrauktos arba užrašytos ant pirminio varianto), pažymėti santrumpa *Sfk aus* ‘taisymas iš’ (grafiškai galimas pažymėti „←xxx“)²¹, 2) taisymai, kai pradėta rašyti arba parašyta visa forma nubraukta ir toliau parašyta nauja forma, pažymėti santrumpa *Sfk für* ‘taisymas vietoj’ (grafiškai galimas pažymėti „xxx→“)²², pvz.:

Ps 20,2	Ps 43,5
te apgin ^a tawe	Lauk Diewo ^d
GS: ^a <i>Sfk aus</i> af	GS: ^d <i>Sfk für</i> Wiefchpaties

Vėlesniais metais ir dešimtmečiais Bretkūno keistos, taisytos, dažnai daugiau negu vienu vertimo variantu pildytos Psalmyno vietos sudaro vadinamąjį taisymų, arba korektūrų, sluoksni – *Korrekturschicht* (*KS*). Šis per keletą ar net keliolika etapų atsiradęs teksto klodas yra itin sudėtingas. Jis nesudaro atskiro savarankiško teksto: „nie zu einem Text gelangen kann, von dem mit Sicherheit behauptet werden könnte, er sei von Bretke so konzipiert worden“ (p. XXXV). Tokių gausių paties Bretkūno (orto)grafinių, leksinių, sintaksinių taisymų vietos (bei jų ribos, jeigu taisymai apima žodžių grupes ar sakinius) pagrindiniame edicijos tekste pažymėtos arabiškais skaitmenimis²³. Šie vėlesnieji Bretkūno taisymai (*Spätkorrekturen*) atspindin-

19 „anders als J. Palionis (1983) in seiner verdienstvollen außerordentlich sorgfältigen Edition von ausgewählten Schriften Bretkes“ (p. XXXV).

20 Žymėjimas raidėmis pradedamas iš naujo nuo raidės *a* kiekviename Bretkūno teksto kritinio leidimo puslapyje (kaip minėjau, tai yra leidimo *verso*, arba lyginiai, lapai). Vienas leidimo puslapis nebūtinai atitinka vieną Bretkūno rankraščio puslapį.

21 „Sofortkorrekturen (*Sfk*) **aus** bereits niedergeschriebenen Buchstaben oder Wörtern, die durch die Korrektur in irgendeiner Weise verbessert werden“ (p. LXV).

22 „*Sfk für* durchgestrichene Wörter oder Syntagmen“ (p. LXV).

23 Žymėjimas skaitmenimis taip pat kiekviename leidimo puslapyje pradedamas iš naujo, t. y. nuo 1. Esti atvejų, kada leidime arabiški skaitmenys derinami su mažosiomis lotyniškos abėcėlės raidėmis, pvz., Ps 49,1.2 versetuose *KS* sluoksniu taisymai žymimi 1, 2, 2a, 3 ir t. t. Toks žymėjimas veikiausiai liudija, kad šie keitimai rankraštyje į kritinį leidimą įtraukti vėliau, jau sunumeravus viso vieno edicijos puslapio vėlesniąsias korektūras.

dėti antrame tekstologiniame aparate, pažymėtame sigla *KS* (grafiškai galimi pažymėti „→xxx“; p. LXIV, LXVI–LXX). Tokiu atveju, kai jau ištaisytas tekstas Bretkūno buvo visas nubrauktas – Ps 1, – o parašėte užrašytas naujas vertimo variantas (jis edicijoje pateiktas antrame tekstologiniame aparate, p. 6, 8) savo ruožtu ilgainiui buvo taisytas, pastarieji taisymai pažymėti romėniškais skaitmenimis ir atspindėti antroje *KS* aparato pakopoje: „*KS* (Neufassung)“. Net ir labai nuodugnūs teksto dinamikos tyrimai neleido tam tikrais atvejais nustatyti, ar keitimas priskirtinas pirmajam (*GS*), ar vėlesniajam (*KS*) taisymų sluoksniui: „So glaubte ich etliche von mir zunächst der *KS* zugeteilten [Korrekturen] später doch eher in die *GS* einbeziehen müssen“ (p. XXXV). Scholzo priimtas saliamoniškas sprendimas – pažymėti taisymą abiejuose tekstologiniuose aparatuose – leidžia tokiais atvejais iškart atkreipti dėmesį į „pavojingas“ vietas ir pasirinkti pačiam kritiniu leidimu besinaudojančiam skaitytojui, pvz.:

Ps 9,12

Liaupfinkite Wiefchpati Sione gi= || wenanti, Apreikfchkite^{k,26} tarp žmonių io Warda²⁷.

GS: ^k *Sfk aus* apreikfchkite

KS: ²⁶ s. GS, ^k ²⁷ Darbus

Taisymų sluoksnių tyrimai sudėtingi ir dėl kitų priežasčių: per du dešimtmečius neišvengiamai kito ir paties Bretkūno braižas: „Während dieser Zeit hat sich Bretkes Schriftduktus natürlich verändert“ (p. XXXVI). Taigi tik visų aštuonių Biblijos rankraščių tomų nuosekli grafologinė analizė padėtų nustatyti *KS* taisymų chronologiją. Antra vertus, ne visais atvejais aišku, ar tam tikri taisymai tikrai galimi priskirti Bretkūno rankai. Nėra abejonių, kad Psalmyną, be Bretkūno, taisė Laukiškos kunigas Danielius Gaidys (*Daniel Gallus*). Scholzo tyrimo duomenimis, Psalmynė Gaidžiui priskirtini 28 taisymai, „darunter drei ganze (PS 96,6; 107,23; 124,5) und zwei Halbverse (119,15b und 16a), die Bretke ausgelassen hatte [...] Seine Handschrift ist leicht von der Bretkes zu unterscheiden“ (p. XXXVI). Gaidžio korektūros antrame tekstologiniame aparate išskirtos sigla *G*. Kitas Psalmyno taisytojas buvo Karaliaučiaus Šv. Elzbietos bažnyčios lietuvių bendruomenės kunigas Jonas Rėza, kuriam apie 1623 metus Johanessas Behmas užsakė rankraščių parengti spaudai (p. XXXIt.). Falkenhahnas Rėzai priskyrė nuo 80 iki 110 taisymų (p. XXXVI; Falkenhahn 1941, 230, 298). Scholzas nustatė, kad Rėzos plunksnai priskirtini maždaug 136 taisymai 3v–25v lapuose (p. XXXVI) bei veikiausiai dar apie 24 keitimus tolesniuose lapuose (p. XXXVII): „Rehsas Handschrift unterscheidet sich von der Bretkes nicht immer so deutlich“ (p. XXXVII). Rėzos korektūros antrame tekstologiniame aparate išskirtos sigla *R*. Ne visi Rėzos taisymai buvo įtraukti į 1625 metų Psalmyno leidimą: taisymus jis keitė diskutuodamas su savo

redaktoriams²⁴ arba spaustuvininkas atsižvelgė ne į visus, ypač ortografinius, keitimus²⁵. Tikėtina, kad kai kurių keitimų Bretkūno tekste padarė ir Rėzos redaktoriai. Kol nėra galutinai nustatyta tokių keitimų autorystė, jie Scholzo leidime, antrame tekstologiniame aparate, išskirti sigla X („hypotetisch für einen Korrektor aus dem Kreise Rehsas“, p. LXVI).

Paties kritinio leidimo parengėjo interferencija į pagrindinį leidžiamą tekstą yra minimali: išskleistos santrumpos bei suspensijos „<...>“, sutartiniais ženklais pažymėti faksimilėje sunkiai įskaitomi ar visai neįskaitomi, bet gerai matomi originale žodžiai „[...]“; antra vertus, dvigubuose skliaustuose „(…)“ pažymėti po rankraščio antrojo įrišimo originale nebematomi, bet atsispindintys faksimilėje žodžiai ar ženklai; taip pat pažymėti labai reti atvejai, kada raidės originale neįskaitytos „+++“. Visus tiek pagrindiniame leidžiamame tekste, tiek abiejuose tekstologiniuose aparatuose vartojamus sutartinius ženklus Scholzas aptaria įvade (p. XXXVIII–XLI). Su Bretkūno grafeminių bei foneminių sistemų ištyrimu (p. XLII–LXIV) susijęs dar vienas parengėjo interferencijos į edicijos tekstą atvejis yra prie tam tikrų formų parašytas „(sic!)“: „Nur wenn diese Schreibungen oder Wörter keinen Sinn zu geben scheinen, werden sie in Anmerkungen kommentiert“ (p. XLI). Pvz., Ps 45,1 vartojama forma „graŕų“ su <ŕ>, o toliau rašomos formos su <fch> – Ps 45,3 „grafchaufefis“; Ps 45,9 „grafchume“. Atkreipiant dėmesį į rašybos nevienodumus, prie visų trijų formų pagrindiniame edicijos tekste ir pridėta „(sic!)“²⁶. Scholzo tyrimai rodo, kad Bretkūnas versdamas Bibliją ir vertimą taisydamas sąmoningai kūrė savo ortografijos sistemą, remdamasis jau esančia praktika ir pats filologiškai eksperimentuodamas. Vienas ryškiausių pavyzdžių – grafemų <o>, <ũ> ir <uo> vartojimas fonemai /uo/ žymėti: pradėjęs nuo Martyno Mažvydo *Katekizme* nuosekliai šioje pozicijoje vartotos <o>, Bretkūnas ilgainiui perėjo prie Mažvydo vėlesniuose spausdintuose raštuose pasitaikančios, o Baltramiejaus Vilento beveik nuosekliai vartojamos <ũ>, kol galiausiai nuo 1580 metų pavasario vis labiau linko į <uo> (p. LXt.). Scholzas teisingai mano, kad nosiniams garsams žymėti Bretkūno Biblijoje, kaip ir *Wolfenbüttelio postilėje* (1573), vartojami diakritiniai taškai po balsėmis <ą>, <ę>, <į>, <ų> yra pasiskolinti iš lenkų ortografijos: „stammt vermutlich aus zeitgenössischen polnischen Handschriften,

24 Septyni Rėzos redakcija peržiūrėję redaktoriai išvardyti Behmo vokiškoje prakalboje (faksimilė p. 552): Petras Kleikys (*Petrus Nicolai*), Jurgis Beselmanas (*Georgius Beselmannus*), Zacharijas Blotnas (*Zacharias Blothnau*), Valentinas Fojerštokas (*Valentinus Fewerstock*), Kristupas Sapūnas (*Christophorus Sappuhn*), Jurgis Virčinskis (*Gregorius Wirtzinsius*), Kristupas Šteinas (*Christophorus vom Stein*).

25 Be to, tarp taisymų Bretkūno rankraštyje ir 1625 metais išspausdinto Psalmyno turėjo būti tarpinis teksto variantas – Rėzos perrašytas tekstas, kurį jis įteikė spaustuvei (p. LXXt.).

26 Tiesa, pasitaiko, kad tokios pastabos pateiktos ne pagrindiniame tekste, bet antrame tekstologiniame aparate, pvz.: Ps 27,1 „ir mana ifchganims²“, aparate KS – „² sic!“.

wo sie aber natürlich nur bei den Vokalen a und e vorkommen konnte“ (p. LXII). Įvairūs diakritiniai tiek ilgųjų, tiek nosinių garsų žymėjimo būdai tikrai buvo perimti iš lenkų, tik pritaikyti veikiausiai ne pagal rankraštinius tekstus, o jau pagal ortografijos vadovėlius²⁷. Pirmas toks vadovėlis, lotyniška Stanisławo Zaborowskio *Orthographia seu modus recte scribendi & legendi polonicu[m] idioma q[uam] uti-liffimus* išleistas 1514 metais Krokuvoje, Floriano Unglerio spaustuvėje (iki 1564 metų pasirodė aštuoni leidimai). Jis iš dalies pritaikė lenkų ortografijai čekišką sistemą, tačiau apibendrino ir daug naujų diakritinių ženklų (pvz., čekų kalba neturi nosinių garsų): be kitų, siaurąjį nosinį [a] žymėjo trumpoji šakelė (lot. *semi-virgula*), taip pat taškas virš raidės <ą>, ilgoji šakelė (lot. *virgula*) <ą> žymėjo ilgąjį balsį su nosiniu rezonansu; raidė su tašku apačioje <ą> – siaurąjį [a] (*Die altpolnischen Orthographien* 1983, 21tt., faksimilė: 56t., transkripcija: 91)²⁸. 1549 metais Karaliaučiuje, Hanso Weinreicho spaustuvėje, išleistas Jano Sekluciano katekizmo antras leidimas turi ortografijos pradmenis. Čia, kaip ir 1551 metais Aleksandro Augездеckio spaustuvėje pasirodžiusioje Sekluciano Evangelijoje pagal Matą bei tais pačiais metais išėjusiame Naujojo Testamento leidime, išspausdinta Stanisławo Murzynowskio „Orthographia Polska“ vartoja spaudmenį <ę> priešakiniam nosiniam garsui žymėti, <ą> – užpakaliniam²⁹. Mažvydo katekizme (1547) lietuvių kalbos nosiniams balsiams žymėti pritaikyti (tačiau vartojami nenuosekliai) Weinreicho turėti švabacherio šrifto spaudmenys <ą> ir <ę>. Tik rankraštiniuose lietuviškuose XVI amžiaus tekstuose vartojami diakritiniai taškai po balsėmis yra tokių spaudmenų grafinis variantas, taigi veikiausiai pagal juos pritaikytas ir išplėstas rankraštinius jų atitikmuo. *Wolfenbüttelio postilėje* greta nuosekliai nosiniams ir ilgiesiems balsiams žymėti vartojamos <ą> itin retai pasitaiko grafema <ą> (pvz., WP 17v₁₇ „Ape ketwirtą“). Raidė <ą> čia dažniausiai vartojama ne

27 Lenkų kalbos ortografijos reformos intensyviai vyko visą XVI amžių. Stengiasi sukurti idealią ženklų sistemą, atspindinčią visus lenkų kalbos garsus. Rankraštiniuose tekstuose nosiniai garsai iš pradžių žymėti pagal lotynų abėcėlės galimybes <am>, <an>, XIII amžiaus pabaigoje įvestas nosinio garso ženklas – raidė o su tašku viršuje ir apačioje (*Die altpolnischen Orthographien des 16. Jahrhunderts. Stanisław Zaborowski, Jan Seklucjan – Stanisław Murzynowski, Jan Januszowski*, eingeleitet und herausgegeben von Stanisław Urbańczyk, unter Mitwirkung von Reinhold Olesch, Köln, Wien: Böhlau, 1983, 13t.).

28 „Aus Zaborowskis Beschreibungen ergibt sich, daß es in dem Milieu, in dem er lebte, noch keinen ę-Vokal gegeben hat“ (*Die alt-*

polnischen Orthographien 1983, 22). Pagal analogiją ilgainiui pradėta vartoti raidė <ę> (1983, 27). Maria Juda mano, kad abu ženklai veikiausiai įvesti Zaborowskio pasiūlymu (Maria Juda, *Pismo drukowane w Polsce XV–XVIII wieku*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2001, 319).

29 „S. Murzynowski war kein Reformist: sein Verdienst liegt darin, daß er die beste Krakauer Praxis klar beschrieben hat“ (Stanisław Urbańczyk, „Diskussion“, *Fragen der polnischen Kultur im 16. Jahrhundert. Vorträge und Diskussionen der Tagung zum ehrenden Gedenken an Alexander Brückner*, Bonn 1978 1, hrsg. von Reinhold Olesch, Hans Rothe, Giessen: Wilhelm Schmitz, 1980, 155).

Jono Bylauskio rašytame tekste, bet Mykolo Sapūno taisymuose. Pvz., junginį WP 107_{r25-26} „ano wirefniu akmenim || kampa Chūn Jef:“ (pažodinis vertimas Ef 2,20: „ipso summo angulari lapide Christo Iesu“, plg. Lutherio [1546] „da Ihesus Chriftus der Eckftein ift“) Sapūnas pabraukė ir parašėje įrašė tikslesnį variantą: „Kur Chus Jesus šafpa=||ros akmenimi ira“. Sapūno junginys beveik sutampa su Vilento EE 168₆₋₇ „kur || Iefus Chriftus Šafparós akmenimi jra“³⁰. Galima manyti, kad tokią Sapūno grafemą paveikė Vilento spausdinta raidė su šakele. Toje pačioje Georgo Osterbergerio spaustuvėje kaip ir *Euangelijos bei Epistolos* (1579) išspausdinta Bretkūno *Postilė* (1591) išvis neturi nosinius garsus žyminčių grafemų (p. LXXV).

Scholzo kritiniame leidime Jono Rėzos 1625 metų Psalmyno (išleisto Karaliaučiuje, Lorenzo Segebade's spaustuvėje) teksto dokumentinis paraidinis perrašas³¹ pateikiamas be komentarų, išskyrus tuos atvejus, kai perraše pažymėti Rėzos klaidų sąrašė suregistruoti žodžiai (p. LXXII). Leidžiamame tekste prie klaidingų žodžių pažymėti arabiški skaitmenys, o Rėzos taisytos formos pateiktos po tekstu „BER[ichtigung]“, pvz.: Ps 105,30 „ifchmets¹“ ir „BER: ¹ ifchmete“. Rėzos leidimo klaidas (dažniausiai tipografines) Scholzas žymi pačiame perraše, skliausteliuose su nuoroda „l.“ (=lies), pvz.: Ps 105,27 „Szenklns (l. Szenklus)“. Aptardamas Rėzos fonografinę sistemą (p. LXXII–LXXIX) Scholzas pastebi, kad diakritinius ženklus čia turi tik nosinės balsės <a> ir <ę> (perraše perteikta ženklais q, ę), „Bei u wird die Nasalität überhaupt nicht bezeichnet, bei i bisweilen durch die Verwendung von j statt i“ (p. LXXIV). Tačiau Bretkūno rankraščio taisymuose Rėza ar jo padėjėjai kai kuriais atvejais diakritiku skyrė ir [i] (p. LIX)³². Scholzas daro pagrįstą išvadą, kad sprendžiant apie nosinius garsus žyminčių grafemų vartojimą spausdintuose lietuviškuose tekstuose, reikia turėti omenyje ir spaustuvininko, ir rinkėjo, ir galiausiai korektoriaus vaidmenį spaudinio gamybos procese: „Bei der Beurteilung von Formen mit Nasalvokalen in alten lit[auischen] Drucken, besonders aus Königsberg, ist also höchste Vorsicht geboten. Hier weitgehende Schlußfolgerungen auf einedialektische (sic! – J. G.) Herkunft von ungewöhnlichen Formen zu ziehen, wie dies vielfach gemacht worden ist, muß als im hohen Maße fragwürdig gelten“ (p. LXXV).

30 Išsamiau apie *Wolfenbüttelio postilę* ir šio pavyzdžio iliustraciją žr. šio *ALt* tomo p. 76, 77 (6 pav.).

31 Nenurodyta, koks tiksliai egzempliorius perrašytas. Iš įžanginio žodžio, kur Scholzas dėkoja Slaptojo valstybinio Prūsijos kultūros paveldo archyvo direktoriui Jürgenui Kloosterhuisui už leidimą skelbti Rėzos faksimiles (p. XIV), manytina, kad naudotasi Archyve saugomu egzemplioriumi.

32 „In einigen wenigen Fällen haben vermutlich Rehse oder seine Helfer versucht, in der Hs die Nasalität von Vokalen durch andere diakritische Zeichen unter den Vokalen zum Ausdruck zu bringen, indem sie sich damalige Drucktechniken zum Vorbild nahmen. [...] Vielleicht hat Rehse hier Verfahren ausprobiert, von denen er später das eine oder andere in seinem neuen Manuskript verwendet hat“ (p. LIX).

Kitas istorinio kritinio Bretkūno Psalmyno leidimo etapas – profesoriaus Friedricho Scholzo rengiamas komentarų tomas, kuriame bus išanalizuotas Bretkūno vertimo ir Rėzos redakcijos santykis, Bretkūno teksto santykis su šaltiniais – Luthe-rio vokiškuoju vertimu, hebrajiškuoju Psalmyno originalu, graikiškuoju Septuaginos variantu ir lotyniškuoju Vulgatos tekstu. Scholzo žodžiais, komentarų tome ypatingas dėmesys bus skiriamas leksikai („insbesondere zu Fragen der Lexikologie“, p. XI).

Šis kruopščiai ir profesionaliai Friedricho Scholzo parengtas Bretkūno Psalmyno rankraščio (taip pat Rėzos redakcijos) istorinis kritinis leidimas tolesniems Bretkūno tyrimams ir būsiamiems senųjų bei senesniųjų lietuvių kalbos tekstų leidimams yra *editio sine qua non*.

Jolanta Gelumbeckaitė

JOLANTA GELUMBECKAITĖ
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5
LT-2055 Vilnius, Lietuva
el. p.: jolanta.gelumbeckaite@flf.vu.lt

Gauta 2003 m. kovo 28 d.

Herzog August Bibliothek
Schlossplatz 1
D-38304 Wolfenbüttel, Deutschland
el. p.: gelumbeckaite@hab.de

Jolanta Gelumbeckaitė,
Linksnių ir prielinksninių konstrukcijų sintaksė
Jono Bretkūno Biblijos Evangelijoje pagal Luką.
Opera linguistica Lithuanica 1

Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla,
2002, 296 p. ISBN 9986-668-31-X, ISSN 1648-3316

Jolanta Gelumbeckaitė tyrė vieną iš seniausių lietuvių raštijos tekstų – Jono Bretkūno Biblijos Evangeliją pagal Luką. Knygoje aiškinamasi, kaip verčiant religinių kūrinių kinta žodžių tvarkos modeliai, gramatinės formos, jų raiška. Autorė užsibrėžė tikslą ne atsitiktinai vertinti ir aptarti pavienius pavyzdžius, o sistemiškai vertimą gretinti su originalu ar originalais, kad vien iš kelių sugretintų pavienių sakinių ar žodžių junginių nebūtų daroma tokių iki šiol gana paplitusių nepagrįstų išvadų, jog vertimas esą yra vergiškas kitų kalbų tekstų sekimas.

Darbas žavi daug kuo: aiškia struktūra, aptariamoms medžiagos (kartais apimančios per tris ar keturis tūkstančius pavyzdžių) klasifikavimu, lyginimu su analogiškais kitų kalbų vertimais, o svarbiausia – pagarba tekstui. Pavyzdžių gausa praskleidė šio rankraščio kalbos klodus, vertė pamąstyti (sakoma, kėlė mokslinę diskusiją) nė kiek ne mažiau nei autorės labai įtikinamai ir pamatuotai parašytas išvadų skyrius.

Gelumbeckaitė aptaria vieną iš sintaksinės sistemos raidos aspektų – linksnių ir prielinksninių konstrukcijų vartosenos kitimą. Analizei pasirinktas Jono Bretkūno verstos Biblijos (1579–1590) Naujasis Testamentas, bet atsižvelgta ir į to meto panašaus žanro tekstus – Martyno Mažvydo *Giesmes Chriškioniškas* (1 1566; 2 1570), Bretkūno *Postilę* (1591) ir Baltramiejaus Vilento *Evangelijas bei Epistolas* (1579). Kaip svarbiausias tyrimo objektas išskirta Evangelija pagal Luką, Bretkūno išversta 1579 metų kovo 6–30 dieną; toliau – *BLk*). Šios Evangelijos linksnių ir prielinksnių konstrukcijos kartais lyginamos su dabartine vartoseną, o kartais paremiamos ir tarmių faktais; vertimas autorės gretinamas su lotynišku, vokišku ir tam tikrais atvejais net graikišku šaltiniu.

Knygoje laikomasi verbocentrinės sakinio teorijos, linksniai bei prielinksniai nagrinėjami pagal prijungiamuoju ryšiu siejamas sakinio dalis – **papildinį** bei **aplinkybes**. Papildiniu ir aplinkybėmis einantys sintaksiniai vienetai apžvelgiami

semantiškai. Semantinių funkcijų metodas kaip tik ir įgalina išskirti objektnių bei adverbialinių santykių grupes.

Kiek plačiau norėčiau aptarti autorės gvildentą objekto raiškos klausimą. Objekto raišką man teko vienu aspektu nagrinėti pasakojamosios tautosakos rinkiniuose¹, išleistuose Jono Basanavičiaus pastangomis beveik po trijų šimtų metų, 1892–1928 metais. Gelumbeckaitės knyga pravėrė dar vieną langą keltoms idėjoms pasitikrinti. Kaip žinoma, pagrindinis objekto raiškos linksnis – akuzatyvas. Objekto akuzatyvo vartojimas, autorės nuomone, atitinka lotynų kalbos modelį. Čia būtų galima išplėsti mintį ir akcentuoti, kad būtent akuzatyvas yra visų indoeuropiečių kalbų objekto raiškos linksnis. Su linksnine papildinio raiška susiję nemaža semantiškai subtilių atvejų. Vienas iš tokių – apibrėžto ir neapibrėžto kiekio opozicija, reiškiamą akuzatyvu bei genetyvu. Apie šią semantinę kiekio raišką vokiečių², lenkų³, suomių⁴, rusų⁵, latvių⁶ kalbose yra rašęs ne vienas minėtų kalbų sintaksės tyrėjas. Čia ir norėčiau padiskutuoti (jokiu būdu ne priekaištauti autorei) dėl labai įdomių vertimo raiškos atvejų. Gelumbeckaitė pateikia akuzatyvą valdančių tranzityvinių veiksmažodžių lentelę (p. 17–34); šie veiksmažodžiai taip pat gali valdyti ir neapibrėžto kiekio kilmininką, pvz.: *atnešti* (p. 19), *įmesti* (p. 20), *įnešti* (p. 20), *(pa)imti (nešti)* (p. 20), *išbarstyti* (p. 21), *išdalyti* (p. 21), *išrinkti* (p. 22), *mokyti* (p. 23), *paduoti* (p. 24), *pamesti* (p. 25), *papildyti* (p. 25), *parduoti* (p. 25), *parodyti, rodyti* (p. 25), *prarasti (pamesti)* (p. 26), *pripildyti (pripilti)* (p. 27), *rinkti* (p. 27), *sėti* (p. 27), *siųsti (nusiųsti)* (p. 27), *sudeginti* (p. 28), *surinkti* (p. 28), *tepti* (p. 29), *turėti* (p. 29), *uždėti* (p. 29), *užkelti* (p. 29), *užmokėti (atiduoti)* (p. 29), *valgyti* (p. 30), *atgauti (gauti)* (p. 30), *atrasti, rasti* (p. 31), *(pa)daryti (dirbti, veikti)* (p. 31), *duoti* (p. 31), *girdėti* (p. 32), *išgirsti* (p. 32), *išvyusti* (p. 32), *pelnyti* (p. 33), *siūlyti* (p. 33). Autorė teigia, kad dauguma veiksmažodžių yra tokio pat junglumo kaip ir dabartinės lietuvių kalbos. Tačiau čia pat atkreiptinas dėmesys, jog kurie ne kurie veiksmažodžiai dabar dažniau sudaro junginius su genetyvu (*ieškoti*). Genetyvo ir akuzatyvo opozicijos raiška lietuvių kalboje, kaip galima numanyti iš kruopštaus faktų pateikimo, svyravo ir lietuviškuose vertimuose. Todėl taisydamas tekstą Bretkūnas kartais pakeisdavo objekto linksnį genetyvu. Į šį subtilų lietuvių kalbos raiškos atvejį yra atkreipęs dėmesį ir pirmosios lietuvių kalbos gramatikos autorius Danielius Kleinas⁷, ir XX amžiuje sintaksę tyręs Ernstas

1 Plačiau žr. Janina Švambarytė, *Kilmininko ir galininko linksnų santykis Jono Basanavičiaus tautosakos rinkiniuose* (filologijos mokslų kandidato laipsnio disertacija, rankraštis), Vilnius, 1992, 170 p.

2 Владимир Г. Адмони, *Исторический синтаксис немецкого языка*, Ленинград: Наука, 1963.

3 Stanislaw Szober, *Gramatyka języka polskiego*, opracował Witold Doroszewski, Warszawa: PWN, 1953; Adam Heinz, *Genetivus w indoeuropejskim systemie przypadkowym*, Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1955.

4 Л[аури] Хакулинен, *Развитие и структура финского языка 1-2*, перев. с фин. Юрий С. Елисеев, Москва: „Иностранная литература“, 1955.

5 *Русский язык и советское общество. Морфология и синтаксис современного русского литературного языка*, под ред. М[ихаила] Панова, Москва: Наука, 1968.

6 Janis Enzelīns, *Latviešu valodas gramatika*, Rīga: Zinātne, 1951.

7 Plačiau žr. *Pirmoji lietuvių kalbos gramatika. 1653 metai*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957.

Fraenkeli⁸. Kaip rodo Gelumbeckaitės tyrimas, keitimas genetyvu leidžia manyti, kad semantinius skirtumus vertėjas tikrai suvokė ir stengėsi išreikšti. Žinoma, nesutikti su tuo, kad originalo veiksmažodžio valdymas veikė lietuvišką vertimą, būtų juokinga. Šiaip ar taip, minėtieji lietuvių kalbos objekto raiškos atvejai, pasirodo, nėra prasprukę ir pro autorės akis.

Dar vienas gana taikliai autorės pastebėtas faktas, kad objektas, esantis arčiau veiksmažodžio, dažniau vartojamas genetyvu (p. 34), taip pat paremia mintį dėl neapibrėžto kiekio raiškos. Mat veiksmažodžio veiksmo trukmė yra susijusi su objekto linksnio raiška. Su veiksmažodžiais, reiškiančiais baigtinį veiksma, linkstama vartoti genetyvą, o su veiksmažodžiais, žyminčiais tęstinį, kartotinį ar nuolatinį veiksma, dažniau pasirenkamas akuzatyvas. Veiksmo baigtis dažnai išreiškiamą morfologiškai (t. y. priešdėliais), o kartais ji morfologinės raiškos neturi ir yra suvokiama iš sakinio. Genetyvas, kaip žymėtasis opozicijos narys, vartojamas kalbėtojo tuomet, kai būtina reikia nusakyti kiekį. Akuzatyvas, kaip nežymėtasis opozicijos narys, žymi ne tiek visumą, kiek nežymėtą daiktų kiekį⁹. Knygos autorės pateiktoje lentelėje (p. 17–34) vyrauja priešdėliniai veiksmažodžiai. Bretkūnas būtent prie jų dažniausiai ir taiso akuzatyvą genetyvu.

Aptardama neiginio (t. y. neigiamo veiksmažodžio) valdymą, autorė taip pat pateikia neiginio akuzatyvą valdančių tranzityvinių neigiamųjų *BLk* ir Vulgatos veiksmažodžių lentelę (p. 36–38). Kai kurie objekto raiškos pavyzdžiai rodo, kad neigiamas veiksmažodis valdo objektą, kuriuo norimas nusakyti tikslas ar neapibrėžtas kiekis. Beje, objekto kilmininko ir galininko vartojimas esant neiginiui kėlė nemenką susirūpinimą ir pirmosios lietuvių kalbos gramatikos autoriui Kleinui. Skirtingą linksnių vartojimą yra rekomendavusi Elena Oginskienė, tyrusi neigimą lietuvių kalboje¹⁰. Linksnių kaitos esant neiginiui problemą sprendžia ir rusų mokslininkai, ypač Aleksandras Gvozdevas¹¹. Lenkų kalbos tyrėjai net kelia hipotezę, kad genetyvas su neiginiu indoeuropiečių kalbose galėjęs atsirasti dėl ekspresyvaus neigimo sustiprinimo¹². Mūsų kaimynai latviai konstatuoja nenusistovėjusią objekto raišką esant neiginiui¹³. Ir vokiečių kalbos istorijos tyrimai rodo, kad iki XVIII–XIX amžiaus, kol susiformavo nacionalinė kalba, būta įvairių neiginio objekto raiškos kitimų. Tokios linksnių kaitos, tiesa, neturi graikų ir lotynų kalbos. Knygoje pateikiama labai įdomių ir tikslių Bretkūno taisymų: *ne krutinat nafchtas* [→ *nafchtu anų*]; *ne kwiefk [...] fufiedus bagatus* [→ *fufiedų bagatų*] (p. 37), *iei kurie ne prijms ius* [→ *iusu*]

8 Žr. Ernst Fraenkel, *Syntax der litauischen Kasus*, Kaunas: Valstybės spaustuvė, 1928.

Tiesa, Fraenkeli labai plačiai suprato neapibrėžto kiekio raišką. Jai kartais priskyrė ir atvejus su neiginiu.

9 Janina Švambarytė, *Apibrėžto ir neapibrėžto kiekio raiška*, Šiauliai: Šiaulių pedagoginis institutas, 1996.

10 Elena Oginskienė, „Galininko vartojimas vietoj neiginio kilmininko“, *Kalbos kultūra* 36, 1979, 25–31.

11 Александр Н. Гвоздев, *Современный рус-*

ский литературный язык, Москва: Просвещение, 1968.

12 Adam Heinz, *System przypadkowy języka polskiego. Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. 101 Prace jazykoznawcze* 13, Kraków: Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1965.

13 M[iilda] Lepika, „Par objektu pie noliegta transitīva verba latviešu literarājā valodā“, *Valodas un literatūras institūta raksti* 3. *Latvijas PSR Zinātņu akadēmija*, 1954, 5–45.

(p. 38). Čia matyti, kaip vertėjas šalia neiginio nusako ir išreiškia tam tikrą kiekį. Kitu atveju (p. 36) autorės pastebėta, kad su abstraktais, ypač su atributą turinčiais abstraktais, nėra vartotas genetyvas, o paliktas akuzatyvas. Gelumbeckaitės subtiliai atskleista ir tai, kad vertėjas buvęs neprastas semantikas, gebėjęs išvelgti kalbų skirtumus. Autorė taip pat paremia kalbininkų nuomonę, kad vartoti akuzatyvą labiau nuo veiksmožodžio nutolusioje pozicijoje buvo įprasta, atkreipia dėmesį ir į genetyvo glaudesnę ryšį su veiksmožodžiu. Įdomu ir tai, kad neiginio genetyvas dažniau vartojamas tada, kai lotyniškoje Vulgatoje linksnis apskritai praleidžiamas. Trečioje lentelėje pateikiama pavyzdžių, kurie kelia mintį, kad ir be neiginio genetyvas ten visai galimas, net įmanomas. Mat žodžiai *reikėti, daryti, dėti, duoti, kelti, gerti, nešti, praleisti, pažinti, priimti, ragauti, rasti, regėti, rinkti, turėti* (p. 40–43) sudaro tam tikrą grupę veiksmožodžių, galinčių valdyti abu minėtus linksnus.

Daugiausia vietos autorė skiria aplinkybių ir jų semantinių funkcijų raiškai aprašyti. Dėstymą čia taip pat vaizdžiai papildo lentelės, kuriose apibendrinta aplinkybių raiška (žr. p. 83–226). Gelumbeckaitė aptaria vietos ir būsenos raišką originale bei vertime – pirmiausia ji analizuoja pavienius linksnus, po to – linksnus su prielinksniais. Tokia pat tvarka aptariama krypties, laiko, tikslo raiška. Nagrinėjant kai kuriuos laiko raiškos atvejus atsižvelgiama ir į tarmių duomenis, kurie dar išsamiau ir įtikinamiau pagrindžia šios raiškos senumą. Apskritai kelia nuostabą tai, kad autorė nepasiklydo visoje toje pavyzdžių gausoje, nurodydama pavartotas raiškos formas ir pateikdama jų atitikmenis graikų, lotynų, vokiečių kalbomis. Lentelės kaip tik ir susistemina teiginius, padeda skaitytojui geriau susigaudyti aplinkybių raiškos įvairovėje.

Apgalvotai pateiktas ir išvadų skyrius. Autorė išryškina visas nuo originalų įtakos nepriklausomas objektinių ir adverbialinių konstrukcijų raiškos ypatybes. Taip išryškėja Jono Bretkūno išvalgus gebėjimas lietuvių kalba išreikšti pačius sudėtingiausius ir subtiliausius kalbos semantikos atvejus ir rasti jiems tinkamiausius atitikmenis. Autorė nurodo ir lotyniško originalo įtaką objektinių bei adverbialinių konstrukcijų raiškai. Užsimenama ir apie vokiško šaltinio poveikį, bet, anot autorės, jis labai sunkiai išvelgiamas. Daroma prielaida apie galimus sintaksinius slavizmus.

Apskritai Jolantos Gelumbeckaitės studija išmaniai atskleidžia Jono Bretkūno sintaksinę raišką, kelia daug minčių, idėjų. Knyga yra labai nuosekli, gerai atspindinti kalbos raidos polinkius, kai kurių objekto ir aplinkybių raiškos atvejų išigalėjimą lietuvių kalboje. Manau, ne vienas kalbos sinchronijos ir diachronijos tyrėjas remsis šia puikia knyga, kuri turėtų paskatinti autorę rengti ir publikuoti kuo daugiau sintaksės istorijos tiriamųjų darbų.

Janina Švambarytė

JANINA ŠVAMBARYTĖ
Lietuvių kalbos katedra
Dialektologijos centras
Šiaulių universitetas
P. Višinskio g. 38
LT-5400 Šiauliai, Lietuva
el. p.: janinas@hu.su.lt

Gauta 2003 m. birželio 10 d.

Egzodo Donelaitis.
Lietuvių išėivių tekstai apie Kristijoną Donelaitį,
sudarė ir parengė Mikas Vaicekauskas

Vilnius: Aidai,
2001, 527 p. ISBN 9955-445-297

1. Iki šiol visiems buvo prieinamiausi tik Lietuvoje skelbti Kristijono Donelaičio kūrybos, jo epochos tyrimai. Todėl labai įdomu atsiversti knygą, parašytą kituose kraštuose, kitokiomis politinėmis ir socialinėmis sąlygomis gyvenusių autorių. Tokia knyga – Miko Vaicekausko parengtas ir „Aidų“ leidyklos išleistas išėivijos lietuvių straipsnių ir trumpų studijų rinkinys *Egzodo Donelaitis*. Per penkis šimtus puslapių turinčioje knygoje pristatoma dvidešimt autorių ir jų dvidešimt penki įdomiausi bei reikšmingiausi darbai. Tie darbai skirtingi: vieni trumpi, kiti išsamūs ir ilgi, vieni kupini polemikos įkarščio, kiti nuspalvinti kruopštaus akademiškumo, vieni gilesni, kiti paviršutiniškesni. Jie visi turi išliekamąją vertę literatūros mokslo istorijoje, nes parodo išėivijoje vykusį Donelaičio kūrybos tyrimo procesą ir papildo donelaitiką, pasakydami tai, ko Lietuvos mokslininkai dėl sovietinio gyvenimo specifikos jokių būdu nebūtų galėję minėti arba ko nepasakė dėl kitų priežasčių.

Išėivija daug ir drąsiai rašo apie Donelaičio dievotumą, patriotizmą, apie pokarinį Karaliaučiaus krašto surusinimą ir kitus dalykus. Pagaliau ji jau juodu ant balto išdėstė ribotumą ir trūkumus tų Lietuvos mokslininkų darbų, kuriuose Donelaitis tiriamas, vadovaujantis marksizmo principais. Kada nors kam nors tai vis tiek būtų reikėję pasakyti. Būsimieji lietuvių literatūros istorijos rašytojai šia tema gal dar galės šį bei tą pridurti, bet esminiai dalykai, atrodo, egzodo žmonių jau yra aptarti. Straipsnyje „Donelaitis praeityje ir ateityje“, skirtame Donelaičio gimimo 250 metų jubiliejui, Juozas Brazaitis (p. 95–109) pasakoja Donelaičio kūrybos leidimo ir jos vertinimo bei pripažinimo istoriją, nurodo sovietinių laikų mokslininkų nutylėtus faktus ir kritikuoja marksistinės estetikos vertinimo schemas. Kristupas Gudaitis straipsnyje „Apie Donelaičio pasaulėžiūrą ir kūrybą“ (p. 77–93) daugiausia vietos skiria aštriai Leono Gineičio knygos *Kristijono Do-*

nelaičio „Metai“¹ kritikai. Autorius parodo, jog vadovaujantis marksistinės literatūrologijos principais negalima teisingai ir tinkamai įvertinti Donelaičio. Gudaitis iškelia Donelaitį kaip svarbų tautinį kovotoją, pabrėžia jo poemos patriotizmą, o pabaigoje išvardija daugelį poemos leidimų ir vertimų į kitas kalbas. Ilgas Jono Griniaus straipsnis „Kristijono Donelaičio sužalotas veidas“ (p. 261–302) yra Gineičio knygos *Kristijonas Donelaitis ir jo epocha*² recenzija. Autorius nurodo ir knygos teigiamybes, ir marksistinės estetikos bei sovietų politikos sąlygotus knygos trūkumus, polemizuoja su Gineičiu dėl Donelaičio kūrybos interpretacijos. Apie sovietinių laikų tyrimų ribotumą užsimena ir Pranas Naujokaitis (p. 228).

Sudarytojas teisingai pasielgė, pirmuoju įdėdamas į rinkinį vienintelį dar Lietuvoje parašytą labai reikšmingą Juozo Brazaičio straipsnį „Būrų kultūros poetas“ (p. 11–20). Mat šiame 1941 metais publikuotame įvade savo parengtam *Raštų* leidimui Brazaitis labai lakoniškai susintetino jau skelbtas Donelaičio tyrimų mintis ir punktyriškai nubrėžė daugelį gairių, kuriomis vėliau vadovavosi ir pats autorius, ir kiti tiek Lietuvos, tiek išėivijos tyrėjai. Autorius išryškino kultūrinio ir istorinio Donelaičio kūrybos fono tendencijas, jos ryšį su pietizmu ir parodė, jog kupini lietuviško peizažo detalių, lietuvių gyvenimo būdo vaizdų lietuvių poeto kūriniai labai skiriasi nuo to meto poezijos. Brazaitis pabrėžė Donelaičio rūpinimosi būrų nutautėjimu pagrįstumą, aptarė poetinės formos dalykus.

Nutautėjimo pavojaus temai ir lietuviybės propagavimui *Metuose* egzodo likimą patyrę Donelaičio tyrėjai skyrė daugiausia dėmesio. Būdamos susijusios su autorių gyvenimo realybe, kai kuriems straipsniams šios temos suteikia papildomos vidinės įtampos bei semantinio krūvio. Štai Vydūnas 1948 metais paskelbtoje nedidelėje studijoje „Gyvenimas Prūsų Lietuvoje apie 1770 m., kaip jį vaizdavo Kristijonas Donelaitis“ (p. 21–48) ieško Donelaičio epe atsparos ir atramos, ištikus audroms, nusiaubusioms lietuvių tautą. Autorius kiekvieno žmogaus identitetą sieja su jo tautybe, aiškina, kad žmogus paveldi savo protėvių ypatumus, ir įrodinėja, jog ir svetur atsidūrus pirmiausia reikia vaiką išmokyti gimtosios kalbos. Juozas Brazaitis gražios kompozicijos straipsnyje „Kristijono Donelaičio pėdomis“ (p. 111–126) apžvelgia politinius XVIII amžiaus reiškinius ir įvykius, pasakoja apie valstietišką Donelaičio aplinką vaikystėje, europinės edukacijos procesą Karaliaučiuje, gimtosios ir atėjų kultūrų susikirtimą Tolminkiemyje. Autorius aukština poetą už priešinimąsi kolonistų kultūrai, susako pamąstymų apie tai, kad naujų atėjų banga nutrynė paskutiniuosius Mažosios Lietuvos likučius: Gumbinė dabar vadinama Gusevu, o kadaise Donelaitį slėpusi Romintos giria virto Krasnolesje. „Donelaitis perdėm lietuviškas“ (p. 324), „Donelaitis buvo iki kaulo lietuvis“ (p. 328) – nepailsdamas kartoja Albertas Zubras straipsnyje „Donelaitis šiandien“ (p. 319–340), pa-

1 Leonas Gineitis, *Kristijono Donelaičio „Metai“*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1954.

2 Leonas Gineitis, *Kristijonas Donelaitis ir jo epocha*, Vilnius: Valstybinė politinės ir grožinės literatūros leidykla, 1964.

rašytame poeto mirties 200 metų proga (1980). Autorius pabrėžia hegzometro įvedimo į lietuvių kalbą svarbą, Donelaičio propaguojamas moralines vertybes, jo patriotizmą, lietuviškumą, priešinimąsi kolonizacijai, jo raštų leidimus, apgailestauja dėl Karaliaučiaus krašto surusinimo, vietovardžių išnaikinimo.

Keli autoriai mėgina atskleisti Donelaičio asmenybę, charakterio bruožus. Stasys Yla straipsnyje „Kristijonas Donelaitis: rašytojo tapatybės beiškant“ (p. 303–316) kuria poeto vidinį portretą, charakterį, pabrėžia jo patriotizmą, moralinį priešinimąsi atėjūnams, religingumą ir pamaldumą. Vincas Natkevičius („Idealinės vertybės Donelaičio asmenybėje ir ‘Metuose’“, p. 341–357) aptaria poeto biografijos momentus, socialines ir politines aplinkybes, jo moralinius principus ir jų raišką poemoje. Marija Stankus-Saulaitė straipsnyje „Kristijono Donelaičio saulės“ (p. 359–379) kritikuoja išėivijos ir Lietuvos tyrėjus, tapatinančius Donelaičio mintis ir charakterį su jo pavaizduotais būrais. Autorė ypač piktinasi poeto nuolankumo, taikymosi su savo dalia teze ir tvirtina, kad Donelaičio charakterį geriau atspindi ne kūryba, o dokumentinė medžiaga (*Žinios*, separacijos byla, įrašai Krikšto metrikų knygose ir kita) bei laiškai. Autorės nuomone, juose Donelaitis atsiskleidžia kaip kovojantis dėl teisingumo principų žmogus. Tokių pačių poeto asmenybės atspindžių ji randa ir *Metuose*.

Juozo Brazaičio paminėtą Donelaičio kūrybos santykį su kitų to meto poetų kūriniais gana anksti pradėjo rutulioti kiti išėivijos tyrėjai. Alfonsas Šešplaukis-Tyruolis straipsnyje „Anglų literatūra ir Donelaitis“ (p. 49–55), parašytame 1948 metais, apibūdina XVIII amžiaus anglų literatūros situaciją, nagrinėja Jameso Thomsono įtakos Donelaičiui tikimybę ir prieina prie išvados, kad šiokios tokios įtakos galėjo būti. Po kelerių metų tą patį dalyką nagrinėjo Antanas Musteikis („Thomsono ‘The Seasons’ ir Donelaičio ‘Metai’“, p. 57–75). Išryškines, kas abiem poetams bendra ir skirtinga, autorius padarė išvadą, kad abu autoriai yra iškilūs bei savarankiški rašytojai, ir tiesioginę anglų poeto įtaką Donelaičiui įrodyti yra sunku. Šešplaukis-Tyruolis straipsnyje „Donelaičio ‘Metai’ ir vokiečių literatūra“ reiškia nuomonę dėl menkos Kleisto, Gellerto ir kitų kūrėjų įtakos Donelaičio kūrybai (p. 179–186). Įtakų ieškojimų darbus apžvelgia ir vertina Pranas Naujokaitis („Kristijonas Donelaitis [1714–1780]“, p. 219–257), tam skiria vieną dalies apie Donelaitį poskyrį. Jis pabrėžia, kad visi tyrėjai akcentuoja Donelaičio originalumą (p. 229–232). Birutė Ciplijauskaitė straipsnyje „Donelaičio ‘Metai’: realizmas ir tautinis jausmas“ (p. 435–445) nurodo Donelaičio poemos ir Jameso Thomsono ir Jeano François de Saint-Lambert'o kūrinių skirtumus, išryškina Donelaičio originalumą. Prie šių straipsnių glaudžiai šliejasi Lietuvoje paskelbti Elenos Kuosaitės³ ir Irenos Kostkevičiūtės⁴ darbai.

3 Elena Kuosaitė, „Kaimo gyvenimo vaizdai XVIII amžiaus poemoje: Dž. Tomsonas, O. Goldsmitas, Dž. Krebas, K. Donelaitis“, *Literatūra* 14(3), 1972, 45–71.

4 Irena Kostkevičiūtė, *Literatūros dienovidžiai*, Vilnius: Vaga, 1964, 235–289.

Panašios tematikos straipsniuose Vincas Maciūnas (p. 187–203) ir Delija J. Valiukėnaitė (p. 381–402) pabrėžia Donelaičio savitumą, stengiasi atsakyti į klausimą, kur slypi Donelaičio poemos originalumas, kuo ji skyrėsi nuo kitų XVIII amžiaus kūrinių, kas poemoje ypatinga ir amžina. Kiek prasčiau nusisekęs Juozo Tininio straipsnis daug aprėpiančiu pavadinimu „Donelaitis, Hesiodas, Vergilijus ir Biblija“ yra labai trumpas (p. 171–177), jo didelę dalį užima ilgos citatos, taigi nei kokių nors įrodymų, nei tyrimo čia nėra.

Rinkinyje įdėtas vertingas Prano Naujokaičio *Lietuvių literatūros istorijos* monografinio pobūdžio skyrius apie Donelaitį (p. 219–259). Jame išdėstoma poeto biografija, išvardijami jo kūrybos leidimai ir vertimai į įvairias kalbas, apibūdinami atlikti tyrimai, plačiai kalbama apie reikšmingus turinio akcentus, personažų vaizdavimo principus ir kitus poetikos dalykus, nagrinėjamos pasakėčios.

Reikšmingu laikytinas labai plačiai nagrinėjantis Donelaičio sąsajas su pietizmu studijos pobūdžio Alekso Vaškelių straipsnis „Pietistinis sąjūdis Mažojoje Lietuvoje ir Kristijonas Donelaitis“ (p. 127–170). Autorius išsamiai aptaria pietizmo sąjūdžio atsiradimą Karaliaučiaus krašte, jo ypatumus, išdėsto Donelaičio biografiją, jo veiklos ir kūrybos sąsajas su pietizmu.

Alfonsas Šešplaukis-Tyruolis straipsnyje „Kristijono Donelaičio ‘Metų’ vertimai į vokiečių kalbą“ (p. 427–434) gvildena Lietuvoje niekieno netirtą temą: jis aptaria Liudviko Rėzos, Georgo Heinricho Ferdinando Nesselmanno, Ludwigo Passarge' s ir Hermanno Buddensiego vertimus, nurodo jų teigiamybes ir trūkumus.

Originalių minčių yra Rimvydo Šilbajorio, Vytauto Kavolio, Elenos Tumienės darbuose. Šilbajoris (p. 403–425) įrodinėja, jog *Metai* turi pasakėčios elementų, jog poema primena ištęstą pasakėčią. Tumienė (p. 205–217) laiko *Metus* epu. Ji nurodo epinius poemos formas ir turinio bruožus ir pabrėžia, jog tai – didaktinis epas. Kavolis (p. 447–473) samprotauja apie anapusinio velnio pasaulio jausenos apraiškas poemoje, lietuviškojo klusnumo ir jausmingumo principus.

2. Trumpai apžvelgę knygą matome, kad išėivijos įnašas į Donelaičio tyrimus yra tikrai svarus ir reikšmingas, kad egzodo žmonės šioje srityje dirbo taip pat atkakliai, kūrybiškai, pasiaukojamai, kaip ir likusieji Lietuvoje. Visi iš esmės dirbo vieną darbą. Visų Donelaičio tyrėjų veikla yra tarytum tvirta lazda pasiremti ketinantiems eiti toliau. Juk eiti ir galima, ir būtina. Bronius Vaškelis straipsnyje „Kristijonas Donelaitis laiko tėkmėje“ (p. 475–484) surinko su Donelaičiu bei jo kūryba susijusius neatsakytus klausimus. Į kai kuriuos turbūt niekada nebus duota aiškaus atsakymo, o kai kurie gal ir bus kieno nors išnarplioti.

Ši klausimų sąrašą, be abejo, galima papildyti. Pavyzdžiui, nei išėivijos, nei Lietuvos mokslininkai, mano nuomone, dar nėra susidoroję su hiperbolės Donelaičio poemoje problema. Įsigalėjo *communis opinio doctorum*, jog hiperbolė Donelaičio poemoje beveik be išimties yra satyrinė priemonė. Naujokaitis rašo taip: „Gausiai

vartojama *hiperbolė*. Padidinti, sutirštinti vaizdai paryškina tempą, padidina atstumus, išplečia erdvę, humorą ir pašaipą nuveda iki sarkazmo, sušaržuoja tikrovę. Pvz., vakmistro keiksmas toks smarkus ir bjaurus, kad varlės umaru į vandenį šoko, o žvirbliai negyvi nuo stogo nupuolė; Mykolas darže taip svilino kuilį, kad per mylią dūmai lyg debesys pasikėlė, kad aptemdė saulę, žvaigždes ir mėnulį; Pelėdos troba taip apgriuvus, kad nuo arklio sužvengimo nukrito sparas; muzikantai taip išsigando, kad su visais savo instrumentais palindo po suolu... Hiperbolinių vaizdų galima rasti kiekviename 'Metų' puslapyje. Tai labai sustiprina vaizdingumą, pabrėžia mintį, įvykiams suteikia dinamikos" (p. 252). Gineitis tvirtina, kad hiperbolė yra viena būdingiausių Donelaičio satyrinės išraiškos formų⁵. „Hiperbolėmis kuriamų satyrinių šaržų 'Metuose' nemaža. Antai prakutęs, bet kietas gaspadorius Krizas dievagojasi, jog dėl samdinių rajumo nebeturis kur maistui paskerstų galvijų 'skūras pakabinti' (II. 377–388). Dvaro kulinarijos aprašymą jau Rėza teisingai laikė satyra. Tokie satyriniai šaržai yra ir girto, besižudančio 'didpilvio' epizodas (I. 202–244), ir kaimynų namus griauantis Dočio kūlimas (III. 650–680)", – teigia jis⁶. Grotesku Gineitis laiko Dočio tarno Durako šaudymo ir Mykolo kiaulės svilnimo epizodus (Gineitis 1972, 130). Albino Jovaišo nuomonė tokia pati, kaip cituotųjų autorių: „Labiausiai į akis krintantis tropas – išplėstinės hiperbolės, kuriomis Donelaitis, tiesą sakant, gal ir piktnaudžiauja. Poetui, matyt, tos hiperbolės reiškė poetinį žaidimą, kuris neretai turėjo kelti ir juoką. Todėl Donelaičio hiperboles reikėtų kildinti iš komizmo"⁷. Grinius hiperboles irgi laiko savotiška humoro rūšimi ydoms išjuokti (p. 292).

Gaila, kad esant tokiai vienodai nuomonei visiškai vienišas nuskambėjo kitokių požiūrį skelbiąs Viktorijos Daujotytės balsas: „Ir 'Metų' išdidinimai („viens pons [...] prisidėdęs / Ir visokių rinčvynių svetimų prisikošęs [...] taip baisiai šaukti pagavo, / Kad visa pekla dėl to nusigandusi rūko / Irgi bedugniai jos bei pamotos prasivėrė“) irgi turėtų eiti iš epo tradicijos"⁸. Be jokios abejonės, Daujotytė teisi: hiperbolė pirmiausia yra epo ženklas, epo esmė, epo dvasia. Be hiperbolės neįmanoma įsivaizduoti klasikinio epo. Žinoma, hiperbolė gali būti ir satyros priemonė, epe ji irgi gali būti pasitelkta kokiam nors personažui pajuokti. Tačiau apskritai Donelaičio pavartotas hiperboles vis dėlto, mano nuomone, reikėtų diferencijuoti, nes iš tiesų ne visos jos skirtos satyriniam vaizdui sukurti.

Neturėtų gluminti *Metų* hiperbolių nerealumas. Į šį klausimą atsakyta jau Antikoje. Nežinomas veikalo *Apie pakylėtumą* autorius cituoja neįtikimą Herodoto hiperbolę ir aiškina, kad hiperbolė yra įtikinama ne blaivaus proto, o meninės tiesos požiūriu: „Panašus ir Herodoto pasakymas apie kovojusius prie Termopilų. Šioje

5 Leonas Gineitis, *Kristijonas Donelaitis ir jo epocha*, Vilnius: Vaga, 1990, 320.

6 Leonas Gineitis, *Klasicizmo problema lietuvių literatūroje*, Vilnius: Vaga, 1972, 135.

7 Albinas Jovaišas, *Kristijonas Donelaitis*, Kaunas: Šviesa, 1992, 146.

8 Viktorija Daujotytė, *Tautos žodžio lemtys*, Vilnius: Vaga, 1990, 56t.

vietoje, – sako jis, – besiginančius kardais, kas juos atsitiktinai dar turėjo, besiginančius rankomis ir dantimis barbarai užpylė strėlėmis.' Čia tu paklausi, kaip galima dantimis kovoti su šarvuotais hoplitais ir ką reiškia 'užpilti strėlėmis', bet tai vis dėlto įtikina, nes ne turinys čia pasitelkiamas hiperbolės dėlei, o hiperbolė, atrodo, suprantamai gimsta iš turinio"⁹.

Todėl verta dar kartą peržvelgti kai kurias Donelaičio hiperboles. Štai jau minėtas kiaulės svilinimo epizodas:

Tikt girdėkit, kaip Bendikšas žąsiną pjauja
Ir kaip Paikžentis pasiritęs aviną smaugia.
Vauškus savo namams vienragį bulių stekena,
O Mikols darže taip smarkiai svilina kuilį,
Kad per mylią dūmai, nei debesiai pasikėlę,
Saulę su žvaigždėms ir šaltą mėnesį tamsin. (RG 345–347)¹⁰

Pirmiausia reikėtų pabrėžti, kad kiaulės svilinimą vaizduojanti hiperbolė čia nėra visiškai nepriklausoma. Ji juk įterpta į gradacijos figurą: Bendikšas pjauna žąsiną, Paikžentis aviną, Vauškus bulių. Atrodo, buliaus vaizdu gradacija galėtų baigtis, bet ji nesibaigia, nes poetas sugalvoja dar didesnę dalyką, išreikštą puikia, vaizdinga epine hiperbole: Mykolas taip smarkiai svilina kiaulę, kad dūmai net dangų siekia. Kadangi pirmieji gradacijos nariai nėra satyriniai, ir paskutiniojo negalime laikyti satyriniu. Tai viena. Antra, nepaisant neįtikimų dalykų (kur tai matyta, kad saulė, mėnulis ir žvaigždės kartu danguje būtų ir svilimos kiaulės dūmai juos užtamsintų! O jei turima galvoje, kad Mykolas svilino tą savo kuilį ir visą, tegu ir trumpą, rudens dieną, ir dar naktį, tai kokio didumo turėjo būti ta kiaulė? Kiek kūlių šiaudų jai nusvilinti reikėjo?), ši hiperbolė, pasak veikalo *Apie pakylėtumą* autoriaus, visiškai suprantamai gimsta iš konteksto. Ji išreiškia ne pašaipą, ne autoriaus norą pasityčioti iš Mykolo (toks noras būtų visiškai nelogiškas ir neaiškus), o didžiulį jo džiaugsmą, kad uoliai, atkakliai, išvermingai vargę ir triūsę būrai rudenį turi tiek daug maisto. Tai patvirtina po jos einančios eilutės: „Taigi dabar dešrų visokių bus prisivalgyt / Nės lašinių bei kumpių jau rūkyt pakabytų / Žiemai pas būrus daugybė didelė kaba“ (RG 348–350). Vadinasi, Mykolas visai nėra satyrinis personažas. Priešingai, tai herojizuotas personažas. Poetas šiuo vaizdu parodo ir valstiečių darbo, ir jo rezultatų didybę. Paprastas būras šiame epizode nėra nereikšmingas žemės kirminas, jo veiksmai, kaip ir herojinių epų veikėjų, įgyja kosminį mastą.

Panašiai būtų galima paaiškinti ir mėsos ruošimą Krizo dukters vestuvėms:

⁹ *Knygelė apie pakylėtumą=Libellus de sublimitate: kažkada Lionginui priskirta*, vertė Henrikas Zabulis, Vilnius: Aidai, 1997, XXXVIII. 4.

¹⁰ Čia ir toliau cituojamas Vytauto Vitkausko redaguotas *Metų* tekstas (Kristijonas Donelaitis, *Metai ir pasakėčios*, Vilnius: Baltos lankos, 1994).

Karvių tris bergždžias, o jaučių du mėsinėjo;
Bet kiek kiaulių bei avių, mėsininks neruokavo;
Ale žąsų bei vištų vos viena pasiliko. (RG 143–145)

Galime iki soties samprotauti, kiek maisto reikėjo į vestuves sukviestam visam kaimui, bet nieko tuo nepešime. Juk poetui svarbu buvo ne nurodyti realų maisto kiekį, ne pasityčioti iš Krizo, o pabrėžti jo turtingumą ir dosnumą, ir jis pasitelkė šio būro vertę padidinančią, jį heroizuojančią hiperbolę. Tam pačiam tikslui skirta ir jos tąsa: troškinant šitiek mėsos, krosnys turėjo užti, gąsdindamos kaimynus.

Kita su Krizu susijusi hiperbolė skirta jo turto eikvojimui. Šiam būrui pasitaikė pasisamdyti tokią valgią šeimyną, kad jis dejuoja turėsiąs beveik elgetomis išeiti:

Karvių bei avių, bei jaučių didelį pulką,
O ir kiaulių bei ožkų taip daug mėsinėjau,
Kad jau vos žinojau, kur skūras pakabyti.
Tikt užvakar dar priešdyt pamušiau bulių,
Nuo kurio ik dieniai šiai (tikt gėda sakyti)
Vosgi ragai su kaulais ir skūra pasiliko. (VD 380–385)

Krizo situacija labai panaši į Odisėjo sūnaus Telemacho. Šis nuolatos skundžiasi, kad, tėvą laikydami niekada nebesugrįšiančiu, motinai peršasi Itakės bei kaimyninių salų vyrai ir atėję į svetimus namus be perstojo vaišinosi. Štai kiek gyvulių Penelopės gerbėjai pasipjovė vienai puotai:

Savo rūbus tuojau ant krėslų ir krasių padėję,
Šoko sau avinus pjauti vilnotus ir ožkas riebiašias,
Meitelių priskerdė daug ir karvę melžiamą vieną
Vaišėm gausingom papjovė¹¹.

Matome, jog vaišių iš tiesų būta pernelyg gausių, bet vis dėlto niekas nelaiko šios hiperbolės satyrine. O klausimų juk kilti gali: kaip gali būti, kad šitiek gyvulių paskerdžiama kasdien jau keleri metai? Kokio dydžio turėjo būti Odisėjo bandos, kad taip ilgai užteko ir dar užtenka gyvulių? Tačiau Homeras dėl to galvos nesuko, kadangi jam ne tai rūpėjo: hiperbole jis siekė parodyti, kokia baisi nelaimė užgriūva dorą žmogų, kai jo turtą eikvoja svetimieji. Kodėl gi to paties negalėtume leisti Donelaičiui?

Kažin, ar reikėtų abejoti ir dėl šios *Metų* hiperbolės:

Aš, užvakar tavo namus blogus pravažiuodams,
Kad įsitėmyčiau tikrai, tyčiomis pažiūrėjau.

¹¹ Homeras, *Odisėja*, vertė Antanas Dambrauskas, Vilnius: Vaga, 1997, XVII. 179–182.

Taipgi bežiopsant man, arklys mano žvengti pradėjo,
Ir tuojaus tavo sparų viens nuo stogo nupuolė,
O langų vienam perdėm skylė pasidarė. (RG 624–628)

Tai Enskio kalba. Enskys yra stiprus, atkaklus, išradingas epo herojus, darbštus, dar nesenas, bet brandą jau pasiekęs vyras, ir galime numanyti, kad jo arkliai išties neprasti. Beje, vieną jis puošniai padabino Krizo dukters vestuvėms. Taigi, pirma, hiperbolė herojizuoja Enskį, turintį puikų, skardžiai žvengiantį arklį. Antra, ji pabrėžia visiems būrams gėdą darantį Pelėdos nevalyvumą ir apsileidimą: viskas jo namuose išklibę ir vos ne vos besilaiko.

Ilgą hiperbolė skirta kitam poemos nenaudėliui Dočiui. Prasideda ji šitaip:

Žemė su visais daiktais virpėti pagavo.
Tuo svečiai visi, dėl to didei nusigandę,
Iš svetlyčios būriškos kūliais išsiritę,
Taip kad jų keli sveikas akeles išsibadė,
O kiti rankas ar kojas buvo palūžę.
O štai vis dėl niekniekių taip nusitiko,
Nės Dočys su šešiais kūlikais, kuldami žirnius,
Taip nesvietiškai virkščias su spragilu daužė,
Kad ir pelės po šiaudais kribždėti nedrįso,
O svečių daugums sau negandas pasidarė. (RG 652–661)

Toliau pasakojama, kad Dočys taip smarkiai kulia javus kasmet, ir nuo spragilų daužymo yra sugurę daug pastatų, net išvirtę girių ir sugriuvę kalnų. Stipruolio Dočio veikla įgauna milžinišką mastą, bet toji veikla nėra pozityvi. Juk visas šitas smarkumas kyla, kaip paaiškina poetas (RG 685–694), dėl Dočio baisaus skubėjimo kuo greičiau turėti grūdų, juos parduoti ir pinigus pragerti. Dočys yra neigiamų bruožų turintis epinis herojus, tuo panašus, pavyzdžiui, į Penelopės gerbėjų vadeivą Antinoją ar kurį kitą Homero epų nedorėlį. Laikydami Dočį epo herojumi, turime patikėti, kad jis išties smarkiai kulė, kaip tikime *Iliados* herojaus Nestoro pasakojimu, jog jis vienas nukovė šimtą vyrų:

Aš gi juos pulti pradėjau kaip viesuls iš debesio juodo,
Ir penkiasdešimt vežimų jų paėmiau greit. Po du vyrų
Raitės šalia jų kiekvieno, pataikyti ieties manosios.¹²

Tokia hiperbolė reikalinga epinės herojinės erdvės, didumo, monumentalumo išpūdžiui sukurti¹³.

12 Homeras, *Iliada*, vertė Jeronimas Ralys ir kiti, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962, XI. 747–749.

13 Heinrich Lausberg, *Elemente der literarischen Rhetorik*, München: Max Hueber Verlag, 1963, 76.

Tikime ir Vergilijaus *Eneidos* siūlomu perdėtu greitos lengvakojės Kamilės vaizdu:

Jos mergiškos rankos nepratę
Sukinti verpstę Minervos, ir jai nuo vaikystės malonios
Karo baisybės, o kojų greičiu ji vėjus pralenkia.
Ji ir per lauką javų nepjautų praskristi galėtų,
Neprisilietus nė šiaudo, nė varpos vienos nenumynus;
Per vandenyno bangas putotas ji rastų sau kelią,
Ir nė lašelį ant kojų greitų užtikšt nesuspėtų¹⁴.

Šalia tokių perdėjimų ir Durako šaudymas (ŽR 301–301), ir vakmistro keiksmas (VD 96–113), ir kitos *Metų* hiperbolės neatrodo keistos.

Hiperbolės prasmė *Metuose*, be abejo, yra ne vienintelis tirtinas dalykas. Jis čia pasirinktas kaip pavyzdys, parodantis, kad ateityje Donelaitis bus tiriamas, be jokio vargo pasitelkiant visų jo nagrinėtojų, taip pat ir aptartosios knygos autorių, balsus.

Išėivių idėjos grįžo į tėvynę. Tokia yra didžioji rinkinio *Egzodo Donelaitis* prasmė. Mat labai smagu ir patogu turėti po ranka šią knygą todėl, kad net mokslinėse bibliotekose kai kuriuos straipsnius nėra paprasta rasti, nors dabar užsienyje gyvenančių lietuvių veikalai ir nebedraudžiami, nebeuždaryti specialiuose fonduose. O leidiniui pasklidus po Lietuvą, išėivijos tyrėjų darbai pasidarė prieinami ne tik sostinės ar didesnių miestų gyventojams, bet ir visos Lietuvos mokytojams bei kitiems šviesesniems žmonėms. Anglų ir vokiečių kalbomis parašyti Elenos Tumienės, Birutės Ciplijauskaitės, Alfonso Šešplaukio-Tyruolio straipsniai čia išversti į lietuvių kalbą.

Be to, malonu paimti į rankas mokliškai, kvalifikuotai parengtą knygą. Rengėjas apmąstė ir atrankos principus, ir straipsnių išdėstymo tvarką. Manychiau, jog jis pamatuotai straipsnius bei studijas išdėstė chronologiniu principu. Taip lengviau suprasti vieno ar kito teiginio istoriją. Mikas Vaicekauskas pateikė ir rinkinyje nespausdintų, jo galva, ne tokių svarbių išėivių darbų bibliografiją. Sunku net įsivaizduoti, kiek jam reikėjo krapštytis, vienodinant kūrinių pavadinimus, vardazodžių ir vietovardžių rašybą, bibliografijos duomenis, įvairias citatas. Būtina pabrėžti, kad sudarytojas nuveikė ir dar vieną didelį, mokslinio svarumo leidiniui suteikiantį darbą: jis kruopščiai sutikrino, sutvarkė, papildė straipsnių išnašas, pataisė klaidas. Kaip ir dera filologijos leidiniui, knyga turi net keturias rodykles:

¹⁴ Vergilijus, *Eneida*, vertė Antanas Dambrauskas, Vilnius: Vaga, 1989, VII. 805–811.

asmenvardžių, vietovardžių, *Metų* personažų ir *Metų* bei pasakėčių citatų. Dėl visų
čia minėtų priežasčių šios knygos turėtų laukti ilgas gyvenimas.

Dalia Dilytė

DALIA DILYTĖ
Klasikinės filologijos katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5
LT-2734 Vilnius, Lietuva
el. p.: klasik.fil@flf.vu.lt

Gauta 2003 m. birželio 4 d.

Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaitį. Senoji Lietuvos literatūra 9,

parengė Leonas Gineitis

Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas,
2002, 285 p. ISBN 9955-475-19-6

Išleista *Senosios Lietuvos literatūros* serijos trylikta knyga. Tai Leono Gineičio parengta chrestomatija *Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaitį*. Nuo pat mokslinio darbo pradžios Gineitis tiria lietuvių klasiko Kristijono Donelaičio asmenį bei kūrybą, daug dėmesio skirdamas šaltinių paieškai bei analizei. Nemažai vokiškų šaltinių, ypač XVIII amžiaus, Gineitis pirmasis įtraukė į mokslo apyvartą rengdamas Donelaičiui skirtą studiją¹. Ji dėjo pamatus šiuolaikinei Lietuvos donelaitikai, kurią vėliau plėtojo Kostas Doveika, Vincas Kuzmickas, Jurgis Lebedys, Albinas Jovaišas ir kiti. Vokiški šaltiniai tapo atspirtimi ne tik tiriant Donelaičio kūrybą, bet ir kompleksiskai atkuriant XVIII amžiaus Prūsijos istorinę ir kultūrinę aplinką², įvairiais rakursais vertinant lietuvių literatūrinį gyvenimą, vokiškoje atmosferoje brendusios lietuvių raštijos specifiką³.

Gineitis laikomas vienu autoritetingiausių Prūsijos lietuvių kultūros bei literatūros specialistų, filologo ir filosofo žvilgsniu rėpiantis senąją raštiją. Jis išleido šešias monografijas (trys iš jų skirtos Donelaičiui ir jo epochai), buvo pagrindinis pirmojo pilno Donelaičio *Raštų* leidimo rengėjas. Gineičio darbų panoramoje reikšmingą vietą užima istoriografiniai tyrimai ir jų pagrindu parengtos šaltinių ar jų ištraukų chrestomatijos. *Lietuvių literatūros istoriografijoje*⁴ (tai pirmas išsamus šios srities darbas lietuvių literatūros moksle) jis susistemino ir įvairiais aspektais įvertino jau žinomų ir pirmą kartą pristatomų autorių istoriografijos darbus, o 1988 metais pasirodžiusioje *Lietuvių literatūros istoriografijos chrestomatijoje*⁵ visuomenei

1 Leonas Gineitis, *Kristijono Donelaičio „Metai“*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1954.

2 Leonas Gineitis, *Kristijonas Donelaitis ir jo epocha*, 2-asis pataisytas ir papildytas leidimas, Vilnius: Vaga, 1990; Leonas Gineitis, *Kristijono Donelaičio aplinka*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.

3 Leonas Gineitis, *Klasicizmo problema lietuvių literatūroje*, Vilnius: Vaga, 1972; Leonas Gineitis, *Prūsiškasis patriotizmas ir lietuvių literatūra*, Vilnius: Pradai, 1995.

4 Leonas Gineitis, *Lietuvių literatūros istoriografija*, Vilnius: Vaga, 1982.

5 *Lietuvių literatūros istoriografijos chrestomatija*, parengė Leonas Gineitis, Vilnius: Vaga, 1988.

pateikė atrinktus ir į lietuvių kalbą išverstus vokiškus, rusiškus, lotyniškus, lenkiškus tekstus (nuo XVI amžiaus iki 1940 metų) su išsamiais komentarais. Lietuvoje istoriografija ilgą laiką buvo ganėtinai apleista literatūrologijos sritis. Šios problematikos klausimai buvo keliami atskiruose straipsniuose, monografijose, faktografinės medžiagos teikė lietuvių bibliografijos leidiniai, tačiau daugelis išbarstytų šaltinių (straipsniai periodiniuose leidiniuose, retų knygų pratarmės, užsienio bibliotekose saugomi senieji leidiniai ir rankraščiai, archyviniai šaltiniai) nebuvo patekę tyrėjų akiratin, o apie kai kuriuos žinota tik iš bibliografinių aprašų bei nuorodų. Šaltinių ieškojimas ir tyrimas yra beveik visų humanitarinių mokslų, tarp jų ir literatūros istorijos, maitinančioji versmė.

Dabar mūsų rankose antroji Gineičio sudaryta chrestomatija. Joje dėmesys sutelktas į vieną lietuvių literatūros mokslui vis dar aktualią temą – donelaitiką, o šaltinių atrankos kriterijumi pasirinkta vokiečių kalba. Žanro požiūriu tai naujo tipo – teminė – chrestomatija. Joje publikuojami reikšmingiausi Prūsijoje, vėliau Vokietijoje parašyti darbai apie Donelaitį, jo aplinką ir kūrybą. Didžioji jų dalis imta iš minėtosios 1988 metų chrestomatijos, tačiau čia skelbiama ir nemažai naujų šaltinių.

Pirmojoje chrestomatijoje skaitytojai neraz ištraukų iš įsrutiško Aleksandro Horno (1834–1897) ir tolminkiemiško Hugo Freybergo (1850–1916?) darbų. Pastarasis autorius tuomet buvo žinomas tiktai iš bibliografinių šaltinių. Jo 1898 metais Stalupėnuose išleistos knygos⁶ kopija tik vėliau Donelaičių genealogijos tyrėjo Lutzo Wenau rūpesčiu atkeliavo į Lietuvą. Į naująją chrestomatiją įtraukta ypač daug medžiagos iš Franzo Oskaro Tetznerio (1863–1919) 1895–1903 metais atliktų archyvinų tyrimų⁷.

Kai kurie ankstesniojoje chrestomatijoje pristatyti šaltiniai gerokai išplėsti. Šalia jau skelbtų Martino Ludwigo Rhesos (1776–1840) tekstų iš pirmojo Donelaičio *Metų* leidimo čia dar pateikta ištraukų, kuriose Rhesa analizuoja poeto kūrybą ir nušviečia poemos vertimo į vokiečių kalbą aplinkybes. Bene pirmą kartą lietuvių kalba skelbiami Rhesos parengti kai kurių *Metų* dalių komentarai. Daugiau negu ankstesniojoje chrestomatijoje pateikiama ištraukų iš Georgo Heinricho Ferdinando Nesselmanno (1811–1881) ir Augusto Schleicherio (1821–1868) darbų. Pirmą kartą į lietuvių kalbą išverstos ir publikuojamos XX amžiaus tyrėjų Hermanno

6 Carl Wilhelm Hugo Freyberg, *Geschichte der evangelischen Kirchengemeinde Tollmingkehmen*, Stallupönen: [Hermann Klutke Verlag], 1898.

7 Franz Oskar Tetzner, „Christian Donalitus und die Tolminkemische Schule. Ein Beitrag zur ostpreussischen Schulgeschichte“, *Pedagogische Blätter für Lehrerbildung* 26, 1897; Franz Oskar Tetzner, „Christian Donalitus und seine Zeit“, *Nord und Süd*

(Breslau) 80, 1897; Franz Oskar Tetzner, „Christian Donalitus von Lasdinehlen“, *Zeitschrift für Brandenburgisch-Preussische und Niederdeutsche Heimatkunde* 15–17, 1903; Franz Oskar Tetzner, „Die Litauer in Ostpreussen“, *Globus* 68, 1895; Franz Oskar Tetzner, *Die Slaven in Deutschland*, Braunschweig: Druck und Verlag von Friedrich Vieweg und Sohn, 1902.

Buddensiego (1893–1976), Kurto Donalies (1909–1994) ir Lutzo Wenau (g. 1930) darbų ištraukos⁸.

Leidinyje iš viso pristatyta septyniolika autorių. Jų įnašas gana nevienodas: įvairūs žinių pateikimo motyvai, skirtinga publikuojamų šaltinių funkcinė paskirtis ir mokslinė vertė. Gineitis kruopščiai surinko negausius XVIII amžiaus šaltinius, kuriuose dažnai Donelaitis tik minimas, net ir tokius, kur jam skirta vos keletas eilučių. Jų autoriai – įvairaus rango Prūsijos dvasininkai (nuo superintendente iki kantorius), istorikai. Kaip matome iš chrestomatijoje pateiktų ištraukų, *kunigas* Donelaitis pirmiausiai paminėtas bendrojo pobūdžio šaltiniuose – Prūsijos kunigų biografiniame žinyne⁹, istoriniuose veikaluose¹⁰. Tik vėliau kiek plačiau prabilta apie *poetą* Donelaitį¹¹.

Chrestomatija sudaryta laikantis autorių chronologijos, o jeigu skelbiamas ne vienas to paties autoriaus tekstas – ir tekstų parašymo chronologijos. Portretinio principo, kai to paties autoriaus darbai sutelkti vienoje vietoje, laikytasi ir kai kuriuose kituose Gineičio leidiniuose. Toks grupavimo būdas ne tik padeda įvertinti kiekvieno autoriaus įnašą, bet parodo ir jo tyrimų, kartais ir požiūrio evoliuciją.

Chronologinis išdėstymas gerai atskleidžia ir visos vokiškosios donelaitikos raidą. Akivaizdu, kad tikroji donelaitika pradėjo formuotis XIX amžiuje. Ne visi Donelaičio tyrėjai turėjo specialų filologinį išsimokslinimą. 1818 metais Karaliaučiaus universiteto teologijos profesorius Rhesa, skelbdamas poemą *Metai* su savo paties vertimu į vokiečių kalbą, įdėjo platų analitinį įvadą, kuriame analizavo poeto kūrybą. Šis įvadas ir tapo Donelaičio mokslinių tyrimų pradžia. Tai aiškiai pastebės tie skaitytojai, kurie skaitys chrestomatiją ištisai.

Čia reikėtų padaryti nedidelį ekskursą ir paminėti profesoriaus Rhesos nuopelną populiarinant Donelaičio kūrybą Karaliaučiaus universitete. Apie tai pavyko neseniai sužinoti iš Karaliaučiaus universiteto archyvinų bylų, saugomų Berlyne, Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybiniame archyve (*Geheimes Staatsarchiv*

8 Hermann Buddensieg, „Kristijonas Donelaitis. Leben und Werk in seiner Zeit“, *Kristijonas Donelaitis. Die Jahreszeiten*, Nachdichtung von Hermann Buddensieg, München: Wilhelm Fink Verlag, 1966; Kurt Donalies, „Stammtafeln Donelaitis-Donalitus-Donalies“, *Altpreussische Geschlechtskunde. Familienarchiv* 15, Hamburg, 1993; Lutz Wenau, *Der Pfarredichter von Tollmingkehmen und seine Zeit*, Lilienthal: Selbstverlag, 1996.

9 Daniel Heinrich Arnoldt, *Kurzgefasste Nachrichten von allen seit der Reformation an den Lutherischen Kirchen in Ostpreussen gestandenen Predigern*, Königsberg: Gottlieb Lebrecht Hartung, 1777.

10 Ludwig Baczko, *Versuch einer Geschichte und Beschreibung der Stadt Königsberg* 7,

Königsberg: in der hartungschenschen Buchdr. und Buchh., 1790; Friedrich Samuel Bock, *Versuch einer Wirtschaftlicher Naturgeschichte von dem Königreich Ost- und Westpreussen* 1, Dessau: auf Kosten der Verlagskasse, 1782.

11 Georg Christoph Pisanski, *Entwurf einer preussischen Literaturgeschichte in vier Büchern*, hrsg. von Rudolf Philippi, Königsberg: Verlag der Hartungschenschen Druckerei, 1886; Gottfried Ostermeyer, *Erste Littauische Liedergeschichte*, Königsberg: gedruckt mit Driestischen Schriften, 1793; Christian Gottlieb Mielcke, *Anfangs-Gründe einer Littauischen Sprach-Lehre*, Königsberg: Hartung, 1800.

Preussischer Kulturbesitz zu Berlin, toliau – GStA PK). 1810–1840 metais Rhesa buvo Teologijos fakultete veikusio Lietuvių kalbos seminaro vadovas. Seminaro paskirtis – išmokyti būsimuosius kunigus savarankiškai rengti lietuviškus pamokslus ir lietuviškai katekizuoti. Nusižengdamas statutui, Rhesa 1825 metais pradėjo seminaro pratybose nagrinėti Donelaičio *Pasakėčias* (jas Rhesa išleido 1824-aisiais)¹², o 1830 metais parengė akademinį Donelaičio *Metų* skaitymų kursą¹³. Nereliginio kūrinių gramatika ir kalbos išraiška buvo analizuojama aukštesniajame seminaro skyriuje su gabiausiai ir gerai lietuvių kalbą mokančiais klausytojais. Dėl to Rhesa 1834 metais sulaukė griežtų vyriausybės priekaištų. Tai nurodoma Lietuvių ir lenkų kalbų seminaro archyvinėse bylose, kurios saugomos Lenkijos valstybiniame archyve Olštynė (*Archivum Państwowe w Olsztynie*, toliau – APO)¹⁴. 1825–1827 metais jo vadovaujamą seminarą lankė ir vienas šioje chrestomatijoje pristatomų autorių – Karlas Wilhelmas Ottas Glogau. Greičiausiai seminaro pratybų metu Rhesai kilo naujoviško – šnekamosios lietuvių kalbos žodyno idėja. Jo pagrindą turėjo sudaryti Donelaičio kūrinių leksika. Tokį žodyną Rhesa parengė, tačiau jis, deja, nebuvo išspausdintas.

Chrestomatijoje išryškėja svarus įnašas, kurį vokiškoje donelaitikoje paliko ir *Metų* kitų leidimų rengėjai, žinomi filologai. Tai Jenos universiteto profesorius, indoeuropeistas Augustas Schleicheris, Karaliaučiaus universiteto profesorius Georgas Heinrichas Ferdinandas Nesselmannas, Karaliaučiaus literatas teisininkas Louisas Passarge, išleidęs savąjį Donelaičio grožinių kūrinių vertimą į vokiečių kalbą. Jie tęsė Rhesos pradėtus Donelaičio kūrybos tyrimus, bandė sukurti vientisą klasiko ir jo aplinkos vaizdą. Chrestomatijoje (p. 35–41, 58–59) gražiai dera palankios recenzijos apie poemos leidimus, išspausdintos žinomuose vokiečių literatūrinuose žurnaluose Jenoje (*Jenaische allgemeine Literaturzeitung*, 1818, Nr. 152), Weimare (*Literarisches Wochenblatt*, 1818, Nr. 50), Göttingene (*Göttingische gelehrte Anzeigen*, 1819, Nr. 56–57) ir Leipzige (*Leipziger Literaturzeitung*, 1820, Nr. 251; *Blätter für literarische Unterhaltung*, 1871, Nr. 20). Tai rodo, jog jau XIX amžiaus pradžioje donelaitika peržengė Rytų Prūsijos ribas.

Puslapis po puslapio chrestomatijoje ryškėja ir Donelaičio biografija. Pirmasis išsamiau jo gyvenimą aprašė taip pat Rhesa *Metų* leidime (chrestomatijoje p. 17–19). Donelaičio kūrybai sulaukus tarptautinio pripažinimo, XIX amžiaus pabaigoje susidomėta autoriaus fenomenu, istoriniu ir kultūriniu fonu bei atskiromis detalėmis.

12 Acta betreffend: das Litthauische und Polnische Seminar bei der Theologischen Fakultät der Universität Königsberg, 1809–1830, Bl. 105; GStA PK I. HA Rep. 76. Nr. 907. Vol. I. Tai 1825–1826 akademinų metų seminara ataskaita.

13 Acta betreffend: das Litthauische und Polnische Seminar bei der Theologischen Fa-

kultät der Universität Königsberg, 1831–1861, Bl. 4; GStA PK I. HA. Rep. 76. Nr. 908. Vol. II. Tai 1830–1831 akademinų metų seminara ataskaita.

14 Litauisches und Polnisches Seminarium, 1811–1851, Bl. 425–436; APO Kuratorium, 1647/57.

Donelaičio pastatydintoje bažnyčioje tarnavęs Freybergas aktyviai rinko istorines žinias apie pačią parapiją ir pateikė kai kurių naujų archyvinių duomenų apie poetą ir jo aplinką. Kur kas plačiau nei Freybergo buvo žinomi Leipzigo profesoriaus Tetznerio, Donelaičio archyvo tyrėjo, darbai. Tyrimų rezultatus jis nuolat skelbdavo mokslo žurnaluose. Tetzneris surinko tuo metu prieinamą medžiagą iš Tolminkiemio bažnyčios ir Karaliaučiaus universiteto archyvų (dalis šios medžiagos dabar dingusi). Tetznerio tyrimais remiamasi ir šiandien. Chrestomatijoje pateikti Rhesos duomenys, gauti susirašinėjant su Donelaitį pažinojusiais asmenimis, Passarge' s rasti faktai, unikalūs Tetznerio atradimai (poeto autobiografinės „Žinios“, įrašai bažnytinėse knygos) jau leidžia chronologiškai atkurti Donelaičio klebonavimo Tolminkiemyje dešimtmečius.

Chrestomatijoje publikuojami labai skirtingi trijų XX amžiaus autorių darbai. Vokiečių poetas ir eseistas Buddensiegas, 1966 metais iš naujo išvertęs Donelaičio *Metus*, leidinio įvade iš istorinės perspektyvos apžvelgė ankstesnius tyrimus, ypač susijusius su pakartotiniais poemos leidimais, naujai interpretavo jos meninę vertę ir literatūrinę įtaką. Tai reikšmingiausia XX amžiuje vokiečių tyrėjo atlikta Donelaičio kūrybos analizė. Vėliau, kaip matyti ir iš chrestomatijos, reikšmingesnių vokiškų tyrimų nebūta. Du paskutiniai chrestomatijoje pristatomi autoriai – filologai mėgėjai. Tai Donelaičių giminės palikuonys: teisininkas Kurtas Donalies ir pedagogas Lutzas Wenau. Jie rėmėsi ankstesnių tyrėjų atskleistais šaltiniais, gilinosi į giminės genealogiją, pildė žinias naujais archyvų duomenimis, tačiau iš esmės naujo žodžio donelaitikoje netarė.

Tyrimų daugiaaspektiškumas, faktų gausa, autorių požiūrių įvairovė, neretai ir kontraversiškumas galėtų supainioti mažiau pasirengusį skaitytoją, todėl moksliniu požiūriu itin vertingas „Parengėjo priedas“, tik jis labai nepelnytai įterptas knygos pabaigoje tarp bibliografijos šaltinių ir personalijų rodyklės, išspausdintas smulkesniu šriftu. Iš tikrųjų ši labai reikalinga publikuojamų tekstų apžvalga gali būti laikoma savarankišku straipsniu. Priedo paskirtis, kaip sako pats autorius, – peržvelgti knygoje išdėstomus tekstus ne „išilginiu“ (chronologiniu) būdu, o per „skersinį pjūvį“, lyginant įvairių autorių faktografinę medžiagą, akcentuojant skirtingą Donelaičio kūrybos interpretaciją, atskleidžiant nuomonių prieštarumą. Jame atkreipiamas dėmesys į saktinių ir rašytinių šaltinių, iš kurių buvo rinkta medžiaga, unikalumą, nurodomas kiekvieno autoriaus įnašas ir originalumas. Pateikiamas žinias Gineitis papildė ir patikslina savo paties išvalgomis. Priede išryškintos trys teminės grupės: 1) poeto kultūrinė istorinė aplinka, 2) biografija ir 3) kūryba.

Aptardamas tekstuose atkuriamą poeto aplinką, Gineitis išskiria keletą aspektų. Vienur vokiečių autorių nuomonės iš esmės sutampa. Panašiai traktuojamas XVIII amžiuje vykęs Prūsijos kultūrinio gyvenimo atsinaujinimas, švietimo problemos, Karaliaučiaus universiteto vaidmuo ir jo skleidžiama atmosfera, Bažnyčios įtaka, Hallės pietizmo skverbimasis. Nuomonės skiriasi, kai paliejami tokie diskusiniai

dalykai, kaip kolonizacijos poveikis XVIII amžiaus Prūsijos lietuvių savitumui, švietimo paskatos ir rezultatai, krašto atstatymo būdai bei priemonės ir iš to kylančios problemos.

Gineitis ne tik apibendrina jų tyrimus, bet ir akcentuoja dar išliekančias prielaidas, spėliones, prieštaringas traktuotes bei spragas tiriant Donelaičio biografiją. Antai nevienodai iš tų pačių archyvinių šaltinių pateikiama poeto mirties data (mėnuo), stinga patikimų žinių apie jo gyvenimą iki studijų ir tarnybą Stalupėnuose, apie jo dvasinį gyvenimą ir pažiūras. Beje, ir toliau lieka nepatvirtinta hipotezė, ar Donelaitis dalyvavo Karaliaučius universiteto Lietuvių kalbos seminare. Apie šį biografijos faktą užsimena daugelis šioje chrestomatijoje skelbiamų tekstų autorių: Rhesa, anoniminės recenzijos autorius, recenzuojantis Nesselmanno išleistus *Metus* (1871), Passarge, Tetzneris, tačiau nė vienas, net pirmasis šį faktą paminėjęs Rhesa, nenurodo tai patvirtinti galinčio archyvinio šaltinio. Donelaičio dalyvavimas seminare iki šiol nėra įrodytas dokumentais. To laikotarpio seminaristų sąrašo Lietuvių kalbos seminaro bylose nepavyko rasti ir man. Tačiau yra žinoma, kad 1733–1763 metais, kai seminarui vadovavo Franzas Albertas Schultzas (1692–1763), jį lankyti buvo privaloma. 1733 ir 1735 metų karaliaus įsakymuose buvo pasakyta, kad visi teologijos studentai, kilę iš vietovių, kuriose pamokslai sakomi lietuvių kalba, turi lankyti Lietuvių kalbos seminarą, priešingu atveju neteks visų lengvatų ir net bus šalinami iš universiteto¹⁵. Tad, remiantis šiais faktais, galima daryti tvirtesnę prielaidą, kad Donelaitis, į universitetą įstojęs 1736 metais, vis dėlto lankė Lietuvių kalbos seminarą, galbūt ir pats dėstė lietuvių kalbą savo bendramoksliams. Anuomet specialių lietuvių kalbos mokytojų seminare nebuvo – jais buvo skiriami vyresniųjų kursų studentai senjorai. Jie gaudavo specialią seminaro stipendiją (*Renthey-Stipendium*) ir turėjo teisę metus ilgiau gyventi studentų bendrabutyje. Tokią lengvatą turėjo ir Donelaitis.

Reikia iš karto atkreipti dėmesį į kai kuriuos klaidingus šaltiniuose apie seminarą pateiktus faktus, kurie chrestomatijoje lieka nepakomentuoti. Wenaus nurodo, kad Donelaičio vadovas seminare buvęs Henricho Lysijaus (1670–1731) sūnus Johannas Lysijus (p. 224). Kaip žinoma, tuo metu seminaro inspektorius (taip anuomet oficialiai vadinti seminaro vadovai) buvo minėtasis Schultzas¹⁶. Jenos laikraštyje 1818 metais paskelbtoje anoniminėje recenzijoje nurodoma, jog Donelaitis lankęs 1718 metais Schultzo įsteigtą seminarą (p. 35). Iš tiesų seminaras buvo įsteigtas Prūsijos karaliaus Friedricho Wilhelmo I dekretu, o pirmuoju vadovu paskirtas Henrichas Lysijus¹⁷. Dėl seminaro įsteigimo datos iki šiol nebuvo bendros nuomo-

¹⁵ Daniel Heinrich Arnoldt, *Kurzgefaßte Geschichte des Königreichs Preußen*, Königsberg: Kanter, 1769, 709.

¹⁶ Acta der Königl. Ober-Schul-Collegii von den Polnisch- und Litthauischen Prediger- und Schullehrer Seminar zu Königsberg in

Preussen, 1797–1805, Bl. 22; GStA PK Alt. Rep. II, 76, Nr. 271.

¹⁷ Litauisches und Polnisches Seminarium, 1809–1854, Bl. 57; APO Kuratorium, 1647/57.

nės – dažniausiai nurodomi 1723-ieji. Gineitis šią dilemą sprendžia taip: 21 išnašoje, komentuodamas Rhesos nuorodą, kad ši įstaiga įkurta 1718 metais, rašo, kad seminaras formaliai įsteigtas 1718-aisiais, o praktiškai pradėjo veikti 1723 metais. Panašiai aiškinama ir 132 išnašoje: Lietuvių kalbos seminaras prie Karaliaučiaus universiteto pradėjo veikti 1723 metais. Naujausi tyrimai rodo, kad seminaras buvo įsteigtas vis dėlto 1718 metais, tačiau veikė neefektyviai (gyvavo tris semestrus, jį lankė apie 12 studentų). Seminaras sustiprėjo 1723 metais, inspektoriumi paskyrus Johanną Jacobą Quandtą ir parengus pirmąjį seminaro statutą¹⁸.

„Parengėjo priedašas“ Gineitis atkreipia dėmesį į nevienodai vertinamus *Metų* parašymo motyvus ir poemos liaudiškumą sąlygojusius veiksnius, skirtingai traktuojamą žanrą ir kūrinio kompozicijos problemišumą, tematikos specifiškumą, prototipų, literatūrinių paralelių bei įtakų klausimus. Jis aptaria bandymus nustatyti poemos sukūrimo metus. Donelaičio raštų leksikos specifika, kūrybos redagavimo ir vertimo problemos labiausiai rūpėjo jo kūrinių leidėjams (Rhesai, Schleicheriui, Nesselmannui, Passarge'ui, Buddensiegui), todėl parengėjas čia apžvelgia jų neakivaizdinę polemiką. Jis atskleidžia autorių prieštaravimus dėl Donelaičio eilėdaros: hegzametras laikomas ir „svetimais pančiais“ (Rhesa), ir „lietuviškuoju hegzametu“ (Mielcke) ar net metru, artimu lietuvių liaudies dainų stiliui (Hornas). Tas klausimas, Gineičio manymu, vertas išsamesnio tyrimo. Analizuodamas autorių pastabas apie Donelaičio pasakėčias, jis atkreipia dėmesį į skirtingą šių kūrinių paskirties ir originalumo vertinimą, nurodo tirtinus dalykus (pvz., Ezopo pasakėčių įtaką Donelaičiui).

Kalbant apie tekstų parengimo trūkumus, reikia pritarti Miko Vaicekausko nuomonei¹⁹, kad tekstų kupiūravimas mokslinio pobūdžio leidiniui nebuvo naudingas. Tai ypač nepateisinama skelbiant tekstus, kurie išspausdinti skaitytojui sunkiai prieinamuose leidiniuose ir skirti specialiai Donelaičiui ar jo kūrybos leidėjui Rhesai. Mažiau kupiūruotos tik trumputės ištraukos iš XVIII amžiaus raštų. Tiesa, paaiškinimuose parengėjas atskleidžia kai kurių (tačiau ne visų) praleistų teksto vietų turinį ir pateikia tokio elgesio motyvus, tačiau joks komentaras negali adekvačiai užpildyti teksto spragų. Nemotyvuotai sutrumpinta ištrauka iš Gottfriedo Ostermeyerio *Pirmosios lietuviškų giesmynų istorijos* (p. 13). Be platesnio konteksto neaišku, koku pretekstu Ostermeyeris kreipėsi į Donelaitį, kuris jam „buvo žinomas ir kaip poetas, ar jis savo įnašu nesutiktų mūsų paremti“. Išnašoje (9) poetas buvo paaiškinęs, jog jam darosi sunku rašyti dėl rankų skausmo. Mano manymu, čia stinga išnašos, kad Ostermeyeris kvietė žinomą poetą prisidėti prie rengiamo naujo lietuviško giesmyno (1780–1781).

18 Acta der Königl. Ober-Schul-Collegii von den Polnisch- und Litthauischen Prediger- und Schullehrer Seminar zu Königsberg in Preussen, 1797–1805, Bl. 22v–23; GStA PK Alt. Rep. II, 76, Nr. 271.

19 Mikas Vaicekuskas, „Komentariai Donelaičio tema“, *Naujasis židinys. Aidai*, priedas *Knygų aidai: recenzijos, apžvalgos, anotacijos* 4, 2002, 27–34.

Kaip ir ankstesniojoje chrestomatijoje, Gineitis tekstams suteikia trumpus pavadinimus, orientuojančius į turinį. Tačiau šioje chrestomatijoje prie tų pačių tekstų jie formuluojami kitaip nei ankstesniojoje, tik kažin ar geriau: plg.: A. Šleicheris [Apie K. Donelaičio „Metus“] (1988) ir [„Metai“ – šedevras] (2002).

Po teksto ar ištraukos pažymėtas skaičius nurodo jų šaltinį bibliografiniame sąrašė, bet skaitytojui būtų patogiau rasti informaciją apie šaltinį prie paties teksto, ypač tada, kai pateikiama daugiau ištraukų iš skirtingų to paties autoriaus darbų (pavyzdžiui, dešimties Tetznerio straipsnių). Tada nereikėtų taip dažnai žiūrėti į sąrašą knygos pabaigoje.

Šalia autentiško vokiško šaltinio nurodomos ankstesnės jo publikacijos lietuvių kalba. Tai padeda skaitytojui sužinoti, ar šaltinis chrestomatijoje skelbiamas pirmą kartą. Tačiau po ištrauka iš Glogau knygos (p. 60–61) nurodytas tik pirminis (vokiškas) šaltinis, nors ji jau buvo skelbta ankstesniojoje chrestomatijoje. Painiau yra su nuorodomis į recenzijų publikacijas. Čia po tekstu nurodomos tik ankstesnės į lietuvių kalbą išverstos Rhesos ir Nesselmanno parengtų *Metų* leidimų recenzijos, kurias yra paskelbę ir aptarę Gineitis bei Jovaišas. Chrestomatijos skaitytojas, norėdamas sužinoti, kokiuose leidiniuose paskelbtos recenzijos, informacijos turės ieškoti kitu principu – ją ras ne knygos pabaigoje esančioje bibliografijoje, kaip reikėtų tikėtis, o 74, 76, 79, 88 ir 133 išnašose. Tačiau net ir visą knygą atidžiai perskaitęs, jis nesužinos, kokiame mieste buvo paskelbta paskutinioji publikuojama recenzija (133 išnašoje leidimo vieta nenurodyta, nors visose kitose išnašose ji nurodoma laužtiniuose skliaustuose net ir tada, kai leidimo vieta nesunkiai atspėjama iš paties leidinio pavadinimo).

Užsienio periodinėje spaudoje XIX amžiuje pasirodžiusios Donelaičio kūrinio recenzijos išlieka reikšmingos istoriniu ir pažintiniu požiūriu – jos, kaip žinia, atvėrė nežinomam lietuvių poetui kelią į Europą. Chrestomatijoje recenzijos slepiasi po parengėjo suformuluotu poskyrio pavadinimu „[Iš L. Rėzos „Metų“ leidimo vertinimų]“ ir antrašte „[Atsiliepiamas apie G. Nesselmanno „Donelaitį“]“ (čia kelia abejonių ir pačios formulotės). Pavadinti poskyrį tiesiog „Recenzijos“ buvo nepatogu, matyt, dėl to, kad tekstai kupiūruoti. Tačiau turinyje šį poskyrį vertėjo labiau atskirti nuo Rhesos darbų, nes tik greitosiomis peržvelgus knygos turinį (o tai daro skaitytojas prieš pradėdamas gilintis į tekstus), dėl netikslaus pavadinimo susidaro įspūdis, kad bus kalbama apie tai, kaip pats Rhesa vertino *Metų* leidimą. Beje, šiame leidinyje nepristatoma įtakingame Londono politikos, literatūros, mokslo ir meno žurnale *The Saturday Review* 1869, t. 28, Nr. 733 paskelbta anoniminė recenzija. Nors ji parašyta anglų kalba, bet recenzentas rėmėsi vokiškąja *Metų* leidimo dalimi. Šioje recenzijoje įvertinama visa Donelaičio kūryba, svarstomos literatūrinės įtakos, iškeliamas lietuvių kalbos originalumas tarp Europos kalbų ir autoriaus unikalumas tarp literatūros kūrėjų.

Recenzijų būta ir vietinėje Karaliaučiaus spaudoje. Pati pirmoji *Metų* recenzija parašyta vos tik pasirodžius Donelaičio poemai. Ji paskelbta *Metų* leidėjo Friedricho

Hartungo spausdintame Karaliaučiaus karališkojo adresų biuro informaciniame biuletenyje²⁰. Tai nedidelė anotacinio pobūdžio anoniminė recenzija, bet joje pabrėžiama lietuviška autoriaus kilmė, palankiai vertinamas poemos turinys ir kalba, pristatomas jos parengėjas Rhesa, aptariamas vokiškas poemos vertimas ir leidinio struktūra. Iš esmės tie patys aspektai buvo liečiami ir vėliau pasirodžiusiose užsienio recenzijose. Karaliaučiaus recenziją 1993 metais surado Domas Kaunas²¹, tačiau Gineičio chrestomatijoje jos nėra.

Chrestomatijoje publikuojamos recenzijos daugiausia anoniminės, tačiau vienos autorius yra gerai žinomas lietuvių literatūros bičiulis Jacobas Abrahamas Penzelis (1749–1819), tuometinis Jenos universiteto lektorius, palaikęs ryšius su daugeliu žinomų lietuvių raštijos veikėjų, tarp jų su Gottfriedu Ostermeyeriu, jo sūnumi Ziegfriedu Ostermeyeriu, Rhesa, ir propagavęs lietuvių istorijos bei tautosakos darbus Vokietijoje²². Tad jo vardas lietuvių literatūros istorijoje nėra atsitiktinis, tačiau čia nepelnytai nurodytas ne prie recenzijos teksto ar bibliografijoje, o vėl tik 74 ir 507 išnašoje.

Korektūrai reikia priskirti spaudos riktą: 208 puslapyje rašoma, kad Rhesos *Metų* leidimas recenzuotas Jenos laikraštyje *Jenaische Allgemeine Literaturzeitung* 1718 metais, o iš tiesų – 1818-aisiais. Beje, knygoje 9–14 puslapiai nepaginuoti, tačiau čia, matyt, leidėjų neapsižiūrėjimas.

Chrestomatijos pabaigoje yra daug išnašų (daugiau kaip pusšesto šimto, neskaitant to paties turinio išnašų, atsirandančių dėl faktografinių žinių kartojimosi įvairių autorių darbuose – jos žymimos tuo pačiu numeriu). Dėl išsistinės išnašų numeracijos knyga naudotis daug patogiau negu pirmąją chrestomatiją, kur kiekvieno poskyrio išnašos buvo numeruojamos nuo pradžios. Daugelis šių išnašų – išsamūs realijų, faktų ir publikuojamų autorių požiūrio komentarai, atskleidžiantys ir paties parengėjo poziciją. Be to, išnašose papildomi, patikslinami ar paneigiami kai kurie tekstų autorių teiginiai.

Bibliografijoje pateikiamas numeruotas abėcėlinis literatūros sąrašas, į kurį įtraukti ir visi vokiškų tekstų šaltiniai (išskyrus, kaip minėta, recenzijas) bei kai kurie kiti donelaitikos tyrimai. Pirmojoje chrestomatijoje (1988) literatūros sąrašė prie vokiškų šaltinių pavadinimo buvo laužtiniuose skliaustuose nurodomi lietuviški pavadinimai net ir tų kūrinių, kurie dar neišversti į lietuvių kalbą, pvz.: „Passarge L. Aus baltischen Landen = [Iš baltų kraštų]“. Šioje chrestomatijoje vertimų nėra, o būtų naudinga, juk knygą skaitys ir mažiau vokiečių kalbą mokantys skaitytojai, kuriems svarbu suprasti šaltinio pavadinimą.

20 *Konigsberger Intelligenz-Zettel* 152, 1818 06 26, 2242–2243.

21 Domas Kaunas, *Donelaičio žemės knygiai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993, 132–133.

22 Vilija Gerulaitienė, „Gotfrydas Ostermejeris ir jo lituanistiniai rankraščiai“, *Keturi Gotfrydo Ostermejerio rankraščiai*, parengė Vilija Gerulaitienė, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2002, 18–19.

Leidinių užbaigia informatyvi personalijų rodyklė. Joje nurodomos asmens gyvenimo datos, pateikiama trumpa charakteristika. Asmenvardžiai rašomi originalo forma su lietuviškomis galūnėmis, laikantis tos pačios nuostatos, kaip ir vėlesnėse, bet skirtingai nei ankstesniosiose autoriaus knygose. Prie tradiciškai lietuvinamų pavardžių (Kvantas, Milkus, Rėza) skliaustuose nurodytos vokiškuose šaltiniuose įprastos formos (Quandt, Mielcke, Rhesa). Tačiau yra ir nenuoseklumų. Gineičio veikaluose įvairuoja Karlo Wilhelmo Otto Glogau pavardės rašyba. Šiame leidinyje ji rašoma *Glagau*. Archyvuose išlikusiuose seminaristų sąrašuose randame šio asmens pavardės formą *Glogau*²³. Ankstesniojoje Gineičio chrestomatijoje Passarge's vardas buvo rašomas *Liudvigas* (ne *Ludwigas* arba *Liudvikas*), o šioje – *Louis* (turėtų būti *Louisas*).

Ir šioje chrestomatijoje liko neišspręsta jau amžina tampanti vardų problema, kai rašoma apie Rytų Prūsijos asmenis, turėjusius du, tris ir daugiau vardų. Pagal to krašto tradicijas „šaukiamasis“ vardas (vok. *Rufname*) būdavo arčiausiai pavardės. Parengėjas visus to paties asmens vardus pateikia personalijų rodyklėje, tačiau tekste dažniausiai žymi tik vieną vardo raidę. Tada ir atsiranda painiavos. Pavyzdžiui, *Carlas Wilhelmas Hugo Freybergas* vadinamas H. (=Hugo) Freybergu, *Karlas Wilhelmas Ottas – W.* (=Wilhelmu) Ottu, t. y. pasirinktas „šaukiamasis“ vardas. Tuo tarpu *Georgas Heinrichas Ferdinandas Nesselmannas* vadinamas G. (=Georgu) Nesselmannu, t. y. toliausiai nuo pavardės esančiu vardu. Lietuvių kalbininkų darbuose šitas asmuo vadinamas Ferdinandu Nesselmannu. Panašiai yra ir su *Franzo Oskaro Tetznerio*, *Friedricho Samuelio Bocko*, *Danielio Heinricho Arnoldto* ir daugybės kitų asmenų vardais. Lietuvių literatūros moksle šiais klausimais vis dar stinga bendros nuostatos. Pačių populiariausių autorių vardus, matyt, jau teks vartoti tradiciškai. Juk neįprastai skambėtų *Gottliebas Mielcke*, be to, būtų sunku atskirti *Peterį Gottliebą* nuo *Christiano Gottliebo* (tėvą nuo sūnaus), o *Ludwigas Rhesa* pavirstų *Gediminu Rhesa*.

Yra ir kita neišspręsta problema – kada ir kaip turėtume lietuvininti vokiškus vardus? Chrestomatijoje esančioje personalijų rodyklėje pastebima tendencija skirtingai rašyti tą patį vokišką vardą priklausomai nuo to, kiek jo turėtojas yra susijęs su lietuvių literatūra ir raštija. Dėl to randame *Gotlibas* Milkus (pagal vokiečių fonetikos dėsnius lietuviškai turėtų būti *Gotlybas*) ir *Gottliebas* Klopstockas; *Gotfridas* Ostermejeris (turėtų būti *Gotfrydas*) ir *Gottfriedas* Scheffleris. Dar blogiau, kai nurodoma tik pirmoji vardo raidė. Kurią pasirinkti? Ch. (=Christianas) ar K (=Kristijonas), Z (=Zygfrydas) ar S (=Siegfriedas)? Tokia pati painiava ir su vokiškomis pavardėmis. Suka galvas ir autoriai, ir leidėjai, kaip rašyti giminaičius, jei tik vienas iš jų susijęs su lietuvių kultūra, pavyzdžiui, žinomas raštijos atstovas Kristijonas

23 Acta betreffend: das Litthauische und Polnische Seminar bei der Theologischen Fakultät der Universität Königsberg,

1809–1830, Bl. 134; GStA PK I. HA Rep. 76. Nr. 907. Vol. I.

Gotlybas Milkus ir jo brolis Theodoras Gabriellus Mielcke, eilinis Mielkiemio ir Pilkalnio kunigas. Tikra netvarka kyla abėcėlinėse rodyklėse: Cipelis ar Zippelis, Sengstockas ar Zengštokas? Nenuoseklumas rašant vokiškus asmenvardžius yra bendra Rytų Prūsijos kultūros tyrėjų problema, tad būtų pats laikas spręsti ją geranoriškai sutelkus jėgas.

Nemažą darbą Gineitis nuveikė versdamas šiam leidiniui naujus tekstus bei tikslindamas ar redaguodamas anksčiau skelbtuosius. Pasinaudota ir kitų žinomų literatūrologų (Lebedžio, Jovaišo) parengtais vertimais. Tekstai ar jų ištraukos išversti tiksliai ir sklandžiai, išlaikant XVIII–XIX amžiaus dvasią. Versti senuosius gotikiniu šriftu parašytus vokiškus spaudinius ir ypač rankraščius – nelengvas darbas, juo labiau kad Rytų Prūsijoje vyravo vokiečių žemaičių tarmė, kuri tiek leksika, tiek kai kuriomis gramatinėmis ypatybėmis skiriasi nuo šiuolaikinės bendrinės vokiečių kalbos. Tačiau yra žinoma, kad kai parengėjas verčia pats, vertimas dėl to tik laimi. Iš esmės vertimas nepriekaištingas. Tiesa, kai kur pasitaiko ir netikslumų (pvz., kalbant apie kaimą, esantį Romintos slėnyje, žodis *Circum*, šiuo atveju reiškiantis geometrinę figūrą – apskritimą, verčiamas *cirkas*, p. 62).

Istorinių tekstų vertėjai nuolat susiduria su realijomis, kurios istorikų dar nėra iki galo atskleistos ir lietuviškai įvardytos. Daug sunkumų kelia Prūsijoje įvairiais laikotarpiais vartoti terminai, ypač ūkiniai ir administraciniai, neretai ir bažnytinio ar net buitinio gyvenimo realijos. Gineičiui teko ieškoti lietuviškų atitikmenų ar paaiškinimų. Tai dar viena bendra kalbininkų, literatūrologų ir istorikų problema. Išeitis būtų viena: susibūrę įvairių sričių specialistai turėtų parengti Rytų Prūsijos realijų aiškinamąjį žodyną. Čia Gineičio konsultacijos būtų gyvai reikalingos. Jis jau yra padaręs pradžią rengdamas minėtą *Lietuvių literatūros istoriografijos chrestomatiją*. Jos pabaigoje įdėtas daugiau kaip pusantro šimto žodžių aiškinamasis istorinių, religinių, filologinių, visuomeninių, buitinių ir kt. terminų bei realijų žodynelis. Ypač svarbu atkreipti dėmesį į vokiškų žodžių daugiareikšmiškumą, kad neatsitiktų kaip vienam lenkų istorikui, kuris vok. *Sprachidiotismen* (pasenusi žodžio *Idioma* daugiskaitos forma) suprato ne kaip *kalbos idiomos*, o kaip *kalbos idiotizmas* ir pakomentavo, jog kalbininkas (čia turėtas galvoje, beje, Ludwigas Rhesa!) nevengė ironiško požiūrio į lietuvių kalbą.

Apibendrinant reikia pabrėžti, kad Gineičio parengtas vokiškų XVIII–XX amžiaus donelaitikos šaltinių rinkinys turi didelę mokslinę ir pažintinę vertę. Išbirstyti šaltiniai, iki šiol buvę daugiau žinomi tik specialistams, pirmą kartą sukaupti vienoje vietoje. Knyga supažindina mažiau vokiečių kalbą mokantį skaitytoją su reikšmingais šaltiniais, parodančiais Donelaitį nauju rakursu – vokiečių autorių požiūriu. Donelaičio fenomenas atsiskleidė specifinėje Prūsijos aplinkoje. Iš vokiškųjų raštų mus pasiekusios pirmos faktografinės žinios ir Donelaičio kūrybos interpretacija tebėra unikalūs šaltiniai ir šiuolaikiniams donelaitikos tyrėjams – lietuvių, vokiečių, lenkų bei rusų mokslininkams.

Vokiški tekstai apie Donelaitį, chrestomatijos parengėjo kritiškai įvertinti, tiesia kelią kitiems literatūros tyrėjams. Ši chrestomatija daugeliu atvejų yra informatyvi ir patraukli knyga aukštųjų mokyklų dėstytojams ir studentams, literatams ir istorikams. Galbūt ji taps ir gausesnių tokio pobūdžio darbų pradžia.

Liucija Citavičiūtė

LIUCIJA CITAVIČIŪTĖ
Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6
LT-2055 Vilnius, Lietuva
el. p.: liucijacit@liti.lt

Gauta 2003 m. kovo 13 d.

Martynas Liudvikas Rėza,
Lietuvių kalbos seminaro istorija,
parengė ir vertė Liucija Citavičiūtė

Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas,
2003, 118 p. ISBN 995-475-36-6

Die Geschichte des Litauischen Seminars an der Albertina in Königsberg ist erst in der jüngsten Vergangenheit (wieder) in das Blickfeld wissenschaftlicher Forschung geraten. In diesem Zusammenhang sind insbesondere die Arbeiten von Liucija Citavičiūtė zu erwähnen, die erst kürzlich eine detaillierte und faktenreiche Dissertation zur Geschichte des Litauischen Seminars vorgelegt hat. Diese (leider bisher noch nicht publizierte) Dissertation zeichnet sich in ganz besonderer Weise durch die Vielzahl der von der Autorin ausgewerteten Quellen deutscher (Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, Berlin), polnischer (Archiwum państwowe w Olsztynie) und litauischer Archive aus.

1. Ein Teil dieser Archivalien wird jetzt separat als Quellenpublikation einer breiten Öffentlichkeit zugänglich gemacht.¹ Es handelt sich hierbei um eine Schrift aus der Feder von Martin Ludwig Rhesa, dem bekannten Baltisten, der selbst Dozent am Litauischen Seminar war und über 30 Jahre als Direktor die Geschicke des Litauischen Seminars maßgeblich bestimmte. Sie gehörte ursprünglich in den Bestand des Staatsarchivs in Königsberg und wird jetzt im Archiwum państwowe w Olsztynie unter der Signatur: Kuratorium 1647/57, Litauisches und Polnisches Seminarium (1809–1854), Bl. 53–75 aufbewahrt.

Die von Citavičiūtė unter dem Titel *Lietuvių kalbos seminaro istorija* publizierte Schrift Rhesas besteht aus insgesamt fünf Teilen, und zwar aus:

1 Eine weitere auf Rhesa bezogene Archivalie und zwar seine im Zusammenhang mit seiner Evaluierung als Dozent des Litauischen Seminars erbrachte Übersetzung eines Psalms Davids und die Korrektur von Gottfried Ostermeyer veröffentlichte Cita-

vičiūtė bereits in der von Vilija Gerulaitienė besorgten Ausgabe *Keturi Gotfrydo Ostermejerio rankraščiai*, parengė Vilija Gerulaitienė, Vilnius: Žara, 2002, 21–25, 79–82.

1. Bericht über das litthauische Seminarium (S. 47f.).
2. Geschichte und Verfaßung des litthauischen Seminariums auf der Universitaet zu Königsberg (S. 49–69).
3. Wünsche und Vorschläge an die höhere Unterrichtsbehörde zur Verbeßerung und Erweiterung des litthauschen Seminarii (S. 70f.).
4. Verzeichnis derer Herren, die das Litth. Seminarium frequentieren (S. 72).
5. Verzeichnis der Mitglieder des litthauischen Seminarii (S. 73f.).

Sie bietet diese Texte zunächst in transliterierter Form mit entsprechenden textkritischen Bemerkungen. Im Vorspann dazu (S. 43–45) legt sie ausführlich die Editionsprinzipien dar. Daran schließt sich die litauische Übersetzung an (S. 75–96), der sie in Endnoten (S. 97–104) für den litauischen Leser entsprechende Erläuterungen zu den im Text erwähnten Personen und Sachverhalten beigibt.

Die Publikation wird abgerundet durch eine einleitende Darstellung mit dem Titel „Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaras ir Martynas Liudvikas Rėza“ (S. 11–42). In groben Zügen skizziert sie hier die Bedeutung des Königsberger Litauischen Seminars sowohl für das Litauische Schrifttum selbst, als auch in seinem Einfluss auf Großlitauen und das Ausland. In einem weiteren Kapitel geht sie auf die Rolle Rhesas beim Ausbau des Litauischen Seminars und dessen Profilierung ein, um dann eine ausführliche Einführung in die Rhesasche Schrift zu geben.

In einem Anhang bietet Citavičiūtė eine Übersicht über die ersten Studenten von Rhesa, die sie um Fakten aus deren Biographie und der späteren Tätigkeit ergänzt. Beigefügt sind weiterhin ein Namensregister sowie ein Ortsregister.

2. Dem Litauischen Seminar in Königsberg kommt, wie die Herausgeberin unterstreicht, eine zentrale Rolle in der preußisch-litauischen Kultur- und Geistesgeschichte zu, gingen doch aus ihm eine Vielzahl von Geistlichen hervor, die sich um das litauische Schrifttum verdient gemacht haben.

Ursprünglich gegründet um den Pfarrernachwuchs für die litauischen Gemeinden in der litauischen Sprache zu unterweisen, entwickelte es sich zunehmend zu einer akademischen Lehranstalt, die das Litauische auch als philologische Disziplin betrieb. Diese Entwicklung ist nicht zuletzt ein Verdienst Rhesas, der durch seine eigenen sprachwissenschaftlichen Ambitionen maßgeblich dazu beitrug. In den Jahren 1811–1816 entspann sich jedoch ein Konflikt zwischen der Regierung und der Universität um die grundsätzliche Ausrichtung des Seminars. Die Vertreter der Regierung plädierten dafür, das Litauische Seminar zusammen mit dem Polnischen Seminar dem Theologischen Seminar anzugliedern und es damit (wieder) auf die Pfarrerausbildung für die litauischen Gemeinden zu beschränken (S. 32).

Im Kontext dieser Auseinandersetzung ist die hier zu besprechende Schrift anzusiedeln. Rhesa erarbeitet sie, um das Ministerium von dem Nutzen des Seminars zu überzeugen und auch zum Teil, um sich gegen die gegenüber ihm erhobenen

Vorwürfe zu verteidigen. Neben einem Vorwort und Vorschlägen für eine Reformierung des Seminars verfasst er eine Seminargeschichte, in der er auf Bedeutung des Seminars für das geistig-kulturelle Leben Preußisch-Litauens einging.

Er spannt den Bogen zurück bis Herzog Albrecht und verfolgt die Bemühungen um die Etablierung des litauischen Sprachunterrichts an der Universität Königsberg und stellt schließlich die Entwicklung des Litauischen Seminars bis zu seiner Amtszeit dar.

Den von Rhesa in seiner Geschichte beschriebenen Auseinandersetzungen zwischen den Vertretern von Pietismus und Orthodoxie (wobei er die beiden Strömungen selbst nicht nennt) gibt die Herausgeberin breiten Raum in ihrer einleitenden Studie. Allerdings unterlaufen ihr gerade hier bei der Darstellung der Rolle des Pietismus in Ostpreußen eine Reihe von Fehlern und Ungenauigkeiten.

Die vermeintlichen Autonomiebestrebungen der Orthodoxie („Ju oponentai ortodoksai buvo plataus išsilavinimo žmonės [...], siekiantys išlaikyti savo krašto [...] fizinę ir dvasinę autonomiją nuo Brandenburgo kunigaikštystės“, S. 36) sind nur bedingt mit dem Jahr der Königskrönung 1701 in Zusammenhang zu bringen, wie Citavičiūtė in der Fußnote 40 („1701 m., susijungus Brandenburgo ir Prūsijos žemėms“) suggeriert. Die Zugehörigkeit Preußens zum Kurfürstentum Brandenburg bestand bereits lange vorher, spätestens seit 1660 als Brandenburg endgültig die Lehnsheer über Preußen erhalten hat. Zu diesem Zeitpunkt beginnt bereits der Aufbau gesamtstaatlicher Institutionen. Insofern stellt 1701 nur den Abschluss dieser Entwicklung dar.²

Mit der Bemerkung, dass die Pietisten nach der Verbreitung der deutschen Kultur trachten („Halės pietistai didelį dėmesį skyrė [...] vokiškos kultūros platinimui“, S. 36) wiederholt sie hier indirekt, den in der litauischen Geschichtsschreibung tradierten Vorwurf, die Pietisten hätten die Germanisierung vorangetrieben. Diese Darstellung hat Ona Aleknavičienė erst kürzlich in einem Aufsatz über Lysius in Frage gestellt.³ Citavičiūtė verallgemeinert Aussagen von Lysius, deren Interpretation kontextbezogen erfolgen sollte, und bezieht sie auf den Halleschen Pietismus insgesamt. Allerdings zeigt die Geschichte des Halleschen Pietismus, und nicht zuletzt die Geschichte des Litauischen Seminars in Halle, dass die Pietisten großes Interesse den jeweiligen Volkssprachen entgegenbrachten, die sie u.a. auch aus Missionsbestrebungen erlernt und in die sie auch übersetzt haben.⁴ Die Bestände an fremdsprachiger Literatur und fremdsprachigen Übersetzungen in Archiv und Bibliothek der Franckeschen Stiftungen legen davon ein beredtes Zeugnis ab.

2 Manfred Schlenke (Hrsg.), *Preußen-Plötz: preußische Geschichte zum Nachschlagen*, Freiburg im Breisgau [u.a.]: Ploetz, 1987, 33.

3 Ona Aleknavičienė, „Henricho Lyzijaus laiškas Augustui Hermannui Francke'ui“, *ALt* 3, 187–206.

4 Eduard Winter, *Die Pflege der west- und südslawischen Sprachen in Halle im 18. Jahrhundert*, Berlin: Akademie Verlag, 1954.

Das Interesse des Königs Friedrich Wilhelm I galt nicht in erster Linie dem Pietismus selbst, sondern den Erfolgen August Hermann Franckes im Bereich des Schulwesens. Pietistisch gebildete und erzogene Absolventen galten als tüchtige Staatsdiener, die der König für seine Staatsreform brauchte. Insofern irrt Citavičiūtė, wenn sie die Unterstützung des Königs für die Pietisten darauf zurückführt, dass er selbst Pietist gewesen sei, wie sie S. 36 behauptet. Vielmehr gehörte er der reformierten Kirche an und nicht der lutherischen Kirche, innerhalb der die Auseinandersetzung von Pietismus und Orthodoxie geführt wurde.

Auch die Angaben zur Person Heinrich Lysius', des ersten bedeutenden Vertreters des Pietismus in Ostpreußen, bedürfen an dieser Stelle der Korrektur. Wenn Citavičiūtė in der Endnote 13, S. 98 zu Lysius schreibt, dass er „karaliaus atsiųstas į Karaliaučių 1707 metais skleisti pietizmo“, dann übersieht sie hier einige Dinge. Zunächst sollte hier der Name des Königs erwähnt werden, und zwar war das Friedrich I, und nicht Friedrich Wilhelm I, der besonders enge Kontakte mit den Halleschen Pietisten unterhielt und später bei der Gründung des Litauischen Seminars eine Rolle spielte. Da eine jegliche Stellenbesetzung vom König approbiert werden musste, kann man die Initiative dazu nicht dem König selbst zuschreiben und ihm schon gar nicht unterstellen, er wolle damit den Pietismus verbreiten. Vielmehr wurde Lysius auf Empfehlung Speners 1701 zunächst für das Amt des Direktors der Königlichen Schule (seit 1703 Collegium Fridericianum) vorgeschlagen, welches er 1702 antrat. 1701 wurde er außerordentlicher Professor an der Albertina.⁵ Demnach war Lysius bereits in Königsberg und musste nicht erst dorthin hingeschickt werden, als er 1709 als ordentlicher Professor berufen wurde. Auf welches Datum Citavičiūtė mit der Angabe 1707 anspielt, bleibt unklar.

Weiterhin sollte die Datierung des Lysiuschen Katechismus korrigiert werden, die die Herausgeberin mit 1722 angibt. Entscheidend ist hier das Entstehungsdatum und zwar 1719, wie es sich in der Literatur eingebürgert⁶, und nicht das Erscheinungsdatum 1722, zumal dieser dann vom Vertreter der Gegenpartei Gabriel Engel herausgegeben wurde, wobei bisher unklar ist, inwieweit der Lysiusche Katechismus vor Drucklegung noch bearbeitet wurde und wir somit von zwei verschiedenen Redaktionen sprechen müssen.

Ähnliche Datierungsungenauigkeiten finden wir auch an anderer Stelle. So erwähnt sie S. 18 im Zusammenhang mit der Seminarlektüre die von Quandt veranstaltete litauische Bibelausgabe 1755, ohne darauf zu verweisen, dass es sich

5 Lehnerdt, „Heinrich Lysius“, *Altpreußische Bibliographie* 1, hrsg. von Christian Krollmann, Marburg: N.G. Elwert Verlag, 1974, 414.

6 Pietro U. Dini (par.), *Heinrich Lysius, Mažasis katekizmas* (pagal Berlyno rankrašči), Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla,

1993; Baldur Panzer (Hrsg.), *Der kleine Katechismus D. M. Lutheri: deutscher und litauischer Text nach der Handschrift Ms. Slav. Quart. 4 (Berlin/Krakau) = Mázás katgismas D. Mertino Lutteraus / besorgt von D. Heinrich Lysius, Tillsitt 1719*. Frankfurt am Main [u.a.]: Lang, 1993.

hierbei um die 2. Auflage derselben handelt. An anderer Stelle (S. 100, Endnote 30) sind die Lebensdaten von Johann Behrendt, dem Insterburger Erzpriester und Herausgeber des Gesangbuches fehlerhaft, die doch richtig mit 1667–1739 anzugeben sind. Hier liegt offenbar eine Verwechslung mit dem Pfarrer von Kaukehmen, Johann Behrend vor.

Datierungsungenauigkeiten, die auf Rhesa zurückgehen, bleiben von Citavičiūtė unkommentiert. So hätte doch zumindest vermerkt werden müssen, dass der *Recessus generalis der Kirchenvisitation Insterburgischen und anderer Littawischen Embter im Hertzogthumb Preussen*, auf den sich Rhesa bezieht (S. 52), auf 1639 und nicht auf 1683 zu datieren ist.

Anzumerken seien noch Citavičiūtės Aussagen zu Gottfried Ostermeyer. So schreibt sie auf S. 100, Fußnote 34, dass es „to laikotarpio seminaristų sąrašų nerasta, tačiau tuomet karaliaus įsakymu seminarą lankyti privalėjo visi iš lietuviškų apskričių kilę teologijos studentai“, obwohl doch allgemein bekannt sein dürfte, dass Ostermeyer außerhalb des litauischen Sprachgebietes und zwar in Marienburg geboren wurde. Vaclovas Biržiška nennt ihn als Mitglied des Litauischen Seminars.⁷

3. Da der Rezensentin eine Kopie des Originals der Rhesaschen Schrift nicht zugänglich war, kann die Richtigkeit der Lesung in der Edition nicht nachgeprüft werden. Citavičiūtė bietet einen im Allgemeinen gut lesbaren, verständlichen Text. Nur wenige Lesungen scheinen hier überprüfenswert. So ist auf S. 51 oben sicher *gottseelige* statt *gultseelige Fürst* zu lesen, zumindest finden wir diese Form in den von Rhesa angegebenen Seiten in Arnoldts *Historie der Königsbergischen Universität*.⁸ Auch scheint die Zusammensetzung *Pfarrer-Bürgen* (S. 52) unverständlich, die doch sicherlich aufzulösen ist in *Pfarrer, Bürger*.

4. In Anbetracht des heute sehr antiquiert wirkenden Stils des Rhesaschen Textes entscheidet sich die Herausgeberin an einigen Stellen im Interesse der Verständlichkeit des litauischen Textes für eine freie Übersetzung. Gegen diese Praxis ist im Prinzip nichts einzuwenden. Nur unterlaufen ihr zuweilen Ungenauigkeiten in der Übersetzung. Zumeist haben diese keinen Einfluss auf die grundlegende Textaussage, insofern soll an dieser Stelle nur auf einige, den Textsinn verändernde Passagen eingegangen werden.

Wenn Rhesa schreibt „wie es mit einem gewissen *Mosuidius*“ der Fall war (S. 50), dann geht er davon aus, dass der Adressat – anders als der litauische Leser, den Citavičiūtė für ihre Übersetzung annimmt – diesen nicht kennt. Insofern ist die

⁷ Vaclovas Biržiška, *Aleksandrynas 2*, Vilnius: Sietynas, 2019, 101.

bergischen Universität 1, Königsberg: Johann Heinrich Hartung, 1746, 125.

⁸ Daniel Heinrich Arnoldt, *Ausführliche und mit Urkunden versehene Historie der Königs-*

Übersetzung durch „su žinomu Mažvydu“ (S. 77) an dieser Stelle nicht richtig. Adäquater wäre „su tokiu Mažvydu“.

An anderer Stelle heißt es bei Rhesa in einem Auszug aus der *Ordinatio de Alumnis* „Sobald aber bei der *Competenz* 2 oder mehrere Litthauer vorhanden wären, müßte man darauf sehen, wer die erforderte Sprache desto beßer verstünde, dem andern sollte ein Theil des während der *Vacanz* ersparten Geldes zu Theil werden“ (S. 51). In dem vorangegangenen Teil wird über die für die Litauer eingerichteten Stipendien berichtet, insofern ist der Text so zu interpretieren, dass derjenige, der die litauische Sprache am besten verstünde, das Stipendium bekäme, der andere/die anderen jedoch ein Teil des Geldes, das während der Zeit eingespart wurde, als kein Litauer ein Stipendium erhalten hat.

Citavičiūtė aber übersetzt: „Jeigu atsirasdavo du ar daugiau tinkamų lietuvių, rekomenduota atkreipti dėmesį, kuris iš jų geriau moka lietuvių kalbą, ir tam skirti vakacijos laikotarpio sutaupytus pinigus“ (S. 77–78), d.h. nach Citavičiūtės Übersetzung würde nur einer der Litauer finanziell unterstützt werden.

Einige Ungenauigkeiten in der Übersetzung hätten sich durch die Berücksichtigung innertextlicher Bezüge vermeiden lassen, wie bei der Übersetzung der folgenden Passagen: „Dazu soll zu Anfang ein *Docens ex ordine Magistrorum*, der in den Sprachen wohl geübet, und in der *Theologie* wohl gegründet auch für diejenigen, so die litthausche Sprache erlernen oder sich in derselben *perfektioniren* sollen, ein eigner *Informator* aus den *Candidatis Ministerii* gehalten werden, der die litthausche Sprache aus dem Grunde versteht“ (S. 54). Diese Stelle allein kann missverstanden werden. Wenn man aber die auf S. 61 von Rhesa gegebene Information mit einbezieht „Von dem ursprünglichen Plan, daß ein Magister *Artium* in *Theologicis* besonders *informiren* sollte, fand man sich genöthigt, gleich anfangs abzugehen, weil einer Seits, kein Gehalt für diesen Lehrer ausgesetzt war, anderer Seits die *Studiosi* Gelegenheit genug hatten, bei den *Professoribus Theologica* zu hören“, dann wird klar, was hier gemeint ist. Nämlich, dass ein Magister der Theologie, der die Sprachen, und zwar die für das Theologiestudium wichtigen, d.h. Griechisch, Latein und Hebräisch gut beherrscht, die Mitglieder des Litauischen Seminars gesondert in Theologie unterweisen sollte, ein Kandidat für ein Predigtamt (in den litauischen Gemeinden), der die litauische Sprache gut beherrscht, hingegen in der litauischen Sprache.

Insofern geht hier Citavičiūtė mit ihrer Übersetzung völlig Fehl, wenn sie schreibt: „Iš pradžių docentu turi būti paskirtas gerai lietuvių kalbą mokantis ir turintis gerų teologijos žinių magistras, o tiems, kurie nori daugiau išmokti lietuvių kalbos ar pagilinti jos žinias, turi būti skiriamas itin gerai mokantis kalbą ministerijos kandidatas“ (S. 80).

Nicht konsequent ist Citavičiūtė bei der Wiedergabe des Begriffes *Oberhofprediger*, der doch lautet *vyriausiasis rūmų pamokslininkas*. Doch zuweilen gibt sie nur *rūmų pamokslininkas* – das bedeutet nur Hofprediger, von denen es jeweils zwei

neben dem Oberhofprediger gab – was in Bezug auf Quandt sachlich nicht richtig ist (S. 98), oder auch *vyriausiasis dvaro pamokslininkas*, was in Bezug auf die Eindeutigkeit der Begriffsbildung zu beanstanden ist (S. 82).

5. Quellenpublikationen erfordern einen immensen Arbeitsaufwand. Insofern ist es zu begrüßen, dass sich die Herausgeberin dieser Arbeit mit großem Engagement und viel Fleiß angenommen hat. Allerdings gebietet diese Arbeit auch eine besondere Pflicht zur Sorgfalt, sowohl bei der Recherche als auch bei der Transkription und der Übersetzung. Da die Quellen selbst nicht ohne weiteres zugänglich sind, wird im wissenschaftlichen Diskurs in erster Linie auf die Quellenpublikation zurückgegriffen. Dabei wird der Quelle eine gewisse Autorität zuerkannt, so dass bei der Erarbeitung unterlaufene Fehler schwerer wiegen, als in irgend einer anderen Publikation, da sie die weitere wissenschaftliche Diskussion erheblich beeinflussen können. Neben der Vermeidung von Fehlern gehört zur Sorgfaltspflicht auch der konsequente Literatur- bzw. Quellennachweis, den die Rezensentin im Vorwort bei der Anführung von Rhesa gewidmeten Arbeiten (S. 7) vermisst, genauso wie in der Endnote 40 auf S. 101, wo die Herausgeberin sich auf *Naujai atskleisti šaltiniai* bezieht, diese jedoch nicht nachweist, so dass ihre Aussagen für den Leser nicht nachprüfbar sind. Auch sollten Fragezeichen, soweit sie sich nicht auf fragliche Lesungen beziehen, bereits möglichst vor der Publikation beseitigt werden.⁹

Der Autor bzw. der Herausgeber einer wissenschaftlichen Publikation hat neben der Pflicht zur Sorgfalt auch die Pflicht zur sachlichen und objektiven Darstellung. So zeugt es von einer gewissen Voreingenommenheit (durch Kenntnis der tatsächlichen späteren Entwicklung), wenn Citavičiūtė den Zustandsbericht Rhesas, „Da indeßen die Zahl der eingebornen Litthauer nicht hinreichend ist, um die litthauische Prediger und Schul-Stellen mit Landes Kindern zu besetzen, so ist noch im[m]er ein großer Theil von Deutschen und Auswärtigen nöthig, die das Litthauische erlernen müssen“ (S. 61), in dem er durch *immer noch* die Hoffnung auf Besserung der Situation zum Ausdruck bringt, mit „Pradėjus stigtį lietuvių kilmės jaunuolių, nebepakako kandidatų lietuvių pamokslininkų ir mokytojų vietoms užimti, todėl reikėjo lietuvių kalbos mokytį vis daugiau vietinių ar atvykusių vokiečių“ (S. 85) übersetzt. Durch die Übersetzung von *immer noch* durch *vis daugiau* (immer mehr) wird aber bereits der Unausweichlichkeit der Entwicklung zum Ausdruck gebracht, die Rhesa mit seiner Formulierung nicht im Sinn hatte.

Im Interesse einer sachlichen, objektiven Darstellung bleibt zu überlegen, ob es des einem Vorwurf gleichkommenden Nachsatzes „lietuvių raštijai niekuo nenusi-

⁹ So notiert Citavičiūtė auf S. 108 unter Punkt 13 neben dem Ortsnamen *Wenden* (*Ventės?*). *Ventė* heißt jedoch auf Deutsch *Windenburg* und hatte keine Kirche. *Wenden* ist ein Ort im Kirchenkreis Rastenburg,

vgl. dazu Friedwald Moeller, *Altpreußisches Evangelisches Pfarrbuch von der Reformation bis zur Vertreibung 1*, Hamburg: Verein für Familienforschung in Ost- und Westeuropa, 1968, 148.

pelnę“ (S. 99) zu Abraham Wolfs Biographie bedurft hätte. Ein solcher Hinweis hätte unterbleiben können, zumal Citavičiūtė bei den biographischen Angaben zu den späteren Direktoren des Litauischen Seminars auch darauf verzichtet. Wenn dieser Fakt unbedingt Erwähnung finden sollte, bietet sich eine neutralere Formulierung an, wie „jis lietuvių raštijoje nepasireiškė“.

Mit der von Liucija Citavičiūtė besorgten Edition des Rhesaschen Textes liegt nun eine erste umfangliche Darstellung der Geschichte des Litauischen Seminars in Königsberg vor. Sie ist jedoch nur der Appetithappen. Warten wir jetzt auf die auf ihrer Dissertation basierende umfassende Seminargeschichte von Liucija Citavičiūtė selbst.

Christiane Schiller

CHRISTIANE SCHILLER

Interdisziplinäres Zentrum für Pietismusforschung

Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg

Franckeplatz 1, Haus 24

D-06110 Halle (Saale), Deutschland

el. p.: schiller@pietismus.uni-halle.de

Gauta 2003 m. liepos 4 d.

Christiane Schiller,
*Bilinguismus: zur Darstellung eines
soziolinguistischen Phänomens in der Literatur*

Frankfurt am Main; Berlin; Bern; Bruxelles; New York; Wien: Lang,
2000, 289 p. ISSN 0941-4134, ISBN 3-631-35376-6

Kaip rašo Christiane Schiller įžangoje, ši knyga – tai jos disertacijos sutrumpintas variantas. Ji mane sudomino dėl dviejų dalykų: dėl to, kad autorė kontrastiniu būdu nagrinėja Hermannu Sudermannu (1857–1928) *Litauische Geschichten* (*Lietuviškas apysakas*) ir Ievos Simonaitytės (1897–1978) *Vilių Karalių* ir, antra, dėl autorės siekio susieti literatūrą bei lingvistiką. Vokiečių ir lietuvių literatūrų bei kultūrų sąsajos įdomios ir dar mažai tirtos, o ir kita paribio zona – lingvistinis požiūris į literatūros tekstus man neatrodo draustinas.

Taigi Schiller užsibrėžė tikslą palyginti dvikalbystės pasireiškimo atvejus vokiečių autoriaus Sudermannu apysakose bei lietuvių rašytojos Simonaitytės romane. Šiuos kūrinius jungia veiksmo vieta – Klaipėdos kraštas, veiksmo laikas – XX amžiaus pradžia bei veikėjai – Prūsijos lietuviai bei vokiečiai. Kaip tik šių veikėjų komunikacijos ypatybės ir tapo Schiller tyrimo objektu.

Schiller, remdamasi Sudermannu autobiografiniu kūriniu *Das Bilderbuch meiner Jugend* bei jo laiškais, nustatė, jog rašytojas menkai temokėjo lietuvių kalbą, tačiau, prieš rašydamas *Lietuviškas apysakas*, išstudijavo Frydricho Kuršaičio (Friedrich Kurschat) *Lietuvių kalbos žodyną*, kad galėtų kai kuriuos žodžius bei posakius pavartoti vaizduojamų veikėjų kalboje. Sudermannu apysakų *Kelionė į Tilžę*, *Mikas Bumbulis*, *Merga*, *Jonas ir Erdmė* veikėjai dvikalbiai. Jie dažniausiai moka vokiečių ir lietuvių kalbas, o viena iš jų yra gimtoji (arba pirminė). Mokslinės studijos autorė nagrinėja kiekvieną apysaką ir parodo, kokie kalbiniai reiškiniai reprezentuoja veikėjų dvikalbystę (citasos, metakalbinės nuorodos, vardai, komunikacinės bazės pažeidimas [t. y. kalbos nesupratimas], kalbų interferencija).

Kad skaitytojas susidarytų išpūdį, kaip Schiller aprašo ir analizuoja dvikalbystės pasireiškimus Sudermannu apysakose, pateiksime keletą pavyzdžių. Autorė pasirenka kokią nors fiktyvių veikėjų komunikacijos situaciją, kurioje kalbinėmis priemonėmis signalizuojama lietuvių ar vokiečių kalbos vartosena. Tai gali būti

lietuviški realiųjų pavadinimai, kurių vokiečių kalboje nėra, pavyzdžiui, apysakoje *Merga* rašytojas vartoja lietuviškus žodžius *muturis* 'ištekęsios moters skarelė', *babočius* 'baubas' (p. 101). Vidiniame Marinkės monologe pavartotas lietuviškas žodis *gimdyvė* taip pat liudija šios veikėjos galvoje užfiksuotą lietuvišką registrą. Leksiniai germanizmai veikėjų kalboje *pons Stootsanwalts*, *pons Wackmeisteris* gali reikšti, kaip teigia Schiller, lietuvių kalbos vartojimą arba interferenciją (p. 103).

Mokslinės studijos autorė analizuoja kalbos kodo pakeitimo situacijas apysakoje *Merga*. Vienoje iš jų Marinkė kalbasi su ponu Westphaliu ir pereina, kaip rašo Sudermannas, į lietuvių kalbą, kad lengviau galėtų išreikšti mintis ir viską papasakoti. Schiller daro išvadą, jog tokia fiktyvi komunikacinė situacija yra dvikalbystės pavyzdys. Kodo pakeitimas kita kryptimi – iš lietuvių kalbos į vokiečių – gali būti paminėtas kitoje situacijoje, kai ponas Westphalis per Marinkės vestuves kalba lietuviškai, o ponia Westphal savo palinkėjimus jaunavedžiams pasako vokiškai, nes lietuviškai nemoka (p. 105).

Christiane Schiller pastebi, jog čia apie kodo pakeitimą reikėtų kalbėti atsižvelgiant į visą komunikacinę situaciją. Dvikalbystė šioje situacijoje eksplicitiškai išreikiama per adresatą – Jozupą Wilkatą, tai reiškia, jog iš situacijos skaitytojui aišku, kad adresatas supranta ir vokiškai, ir lietuviškai.

Viena iš dvikalbystės apraiškų recenzuojamoje knygoje laikomas kalbos pakeitimas (*Sprachwechsel*), kuris aptariamas penktajame skyriuje. Sudermanno apysakos *Jonas ir Erdmė* veikėjai stengiasi visiškai asimiliuotis su vokiečiais, antai jaunos lietuvaitės netgi pakeičia savo vardus: Smailiaus dukra Ulelė pasivadina Adele, o Urtė – Ortrud. Šį faktą Schiller laiko etninio identiteto pakeitimu, kartu ir kalbos pakeitimu: vokiečių kalba ima dominuoti šių asmenų vartosenoje.

Dvikalbystę žymi ir kalbų interferencijos atvejai, apie kuriuos knygos autorė rašo, toliau nagrinėdama Sudermanno apysaką *Jonas ir Erdmė*. Tai ir pasakotojo užuomina apie Erdmės kalbėseną vokiškai atkišus lūpas, ir ortografinės bei fonetinės klaidos Jono laiškuose. Šioje apysakoje rašytojas pirmą kartą pamini interferencijos atvejus lietuvių, o ne vokiečių kalboje. Schiller išskiria dvi pagrindines interferencijos rūšis: fonetinės/fonologinės normos pažeidimus ir parakalbinio elgesio normų pažeidimus.

Šias interferencijos rūšis autorė iliustruoja tokiais pavyzdžiais:

Er [Witkuhn – C. S.] spricht ein **richtiges**, aber **fremdklingendes** Litauisch, etwa wie die Pfarrer sprechen, die es erst später gelernt haben, und sieht überhaupt aus wie ein verkappter Deutscher (cituojama iš Schiller monografijos, p. 118). (Lietuviškai jis šneka **taisyklingai**, tik **su kažkokiu svetimu akcentu**, kaip kunigai, kurie tik vėliau išmoko tą kalbą, ir apskritai atrodo kaip koks persidaręs vokietis¹).

Und sie [Ulele – C. S.] spricht sogar litauisch. Nie hat man solch eine Dame Litauisch sprechen gehört. Es geht zwar etwas **humplig**, aber es ist doch noch

1 Hermann Sudermann, *Lietuviškos apysakos*, iš vokiečių kalbos vertė Adomas Drukte-

nis, Kaunas: Juttos Noak leidykla, 1996, 119.

Litauisch (cituojama iš Schiller monografijos, p. 119). (Ji netgi šneka lietuviškai. Kur tai girdėta, kad tokia dama šnekėtų lietuviškai! Nors ir **ne visai sklandžiai**, bet vis dėlto lietuviškai“ [Sudermann 1996, 174]).

Tokius kalbėsenos apibūdinimus *su kažkoku svetimu akcentu* ir *ne visai sklandžiai* Schiller interpretuoja kaip dviejų skirtingų interferencijos rūšių lietuvių kalboje pavyzdžius, t. y. fonetinius ir parakalbinius normos neatitikimus. Autorė pagrįstai išskiria du nevienodus aptariamų sociolingvistinių reiškinių realizavimo apysakose atvejus: pirma, šie reiškiniai gali būti aprašomi (kaip minėtose citatose), antra, reiškiniai gali būti pateikiami *de facto* (tai apysakoje iliustruoja Jono Baltrušaičio laiškas su ortografinėmis bei fonetinėmis klaidomis). Yra dar ir trečia interferencijų realizavimo Sudermanno tekste rūšis: konkrečius interferencijos pasireiškimus lydi autoriaus komentarai. Čia tiktų Schiller minimas pavyzdys su [h] garso tarimu vokiečių kalboje:

Die [Urte und Katrike – C. S.] sind nun schon längst zwei große Mädchen, gehen in die Schule und lernen ein vornehmes Deutsch. Und die Erdme spricht auch nur noch Deutsch mit ihnen, denn sie sollen ja in die weite Welt hinaus, dorthin, wo die Menschen nicht einmal wissen, daß es Litauer gibt. Sie ist unerbittlich, wenn sie das „h“ nicht aussprechen können, und wie sie’s endlich gelernt haben, da verwechseln sie „Ecke“ und „Hecke“ und sagen „der Uhn at Heier gelegt“. Und manchmal weiß die Erdme es selber nicht (cituojama iš Schiller monografijos, p. 113). (Jos jau seniai dvi didelės mergaitės, vaikšto į mokyklą ir mokosi grynų vokiečių kalbos. Erdmė irgi stengiasi šnekėti su jomis tik vokiškai – juk jos išeis į platų pasaulį, tenai, kur žmonės ir žinoti nežino, kad esama lietuvių. Ji baisiai širšta, kad dukterys nemoka ištarti „h“, o kai pagaliau išmoksta, tai sumaišo „Ecke“ su „Hecke“ ir sako „der Uhn at Heier gelegt“. Kartais ir Erdmė pati nežino, kaip turi būti [Sudermann, 1996, 178]).

Vertėjas Adomas Druktenis išnašoje pažymi: „Turėtų būti: das Huhn hat Eier gelegt – višta padėjo kiaušinių (vok.)“ (Sudermann 1996, 178).

Schiller šį pavyzdį pagrįstai traktuoja kaip aprašomojo ir imituojančio interferencijos perteikimo būdų kombinaciją (p. 113).

Knygos autorė, remdamasi pavyzdžiais, parodo, jog *Lietuviškų apysakų* pasakotojas, kaip ir veikėjai, dvikalbis, nes išverčia lietuviškus posakius, dainas, komentuoja apysakų veikėjų lietuvių kalbą. Schiller prieina išvadą, jog tokia pasakotojo pozicija suponuoja lietuviškai nesuprantantį adresatą, kuriam pasakotojas komentuoja, verčia.

Reikia pabrėžti, kad Schiller moksliniam stiliui būdingos šios savybės: nuoseklus pasirinkto sociolingvistinio aspekto nagrinėjimas, griežtas aprašymo schemos laikymasis, veržlus, be jokių nukrypimų minties plėtojimas bei pagrindinių teiginių pakartojimas, įtvirtinimas, susumavimas. Pastaroji savybė ypač ryški penktojo skyriaus pabaigoje. Čia ne tik pakartojamos išvados apie lietuvių, vokiečių kalbų kodų vartojimą, jų kaitą, interferencijos reiškinius, komunikacinės bazės pažeidimus *Lie-*

tuviškų apysakų tekste, bet ir nagrinėjami šių fenomenų vaizdavimo būdai (*Darstellungsweisen*), atsižvelgiant į kalbėtojo bei adresato kalbos vartojimo (*Performanz*) bei mokėjimo (*Kompetenz*) aspektus. Sociolingvistinių reiškinių vaizdavimo būdai Sudermanno *Lietuviškose apysakose* autorės dar pateikiami apibendrinta forma lentelėje (p. 164–165). Galima būtų šiek tiek papriekaištauti Schiller, kad dažnas tų pačių pavyzdžių citavimas vargina skaitytoją bei mažina jo domėjimąsi pateikta medžiaga.

Šeštajame knygos skyriuje autorė tuo pačiu pasirinktu metodu nagrinėja Ievos Simonaitytės romano *Vilius Karalius* vokiškus fragmentus bei jų sąryšį su lietuvišku tekstu. Ji išskiria šiame romane penkias vokiškų intarpų rūšis: dialogo fragmentus, frazeologinius vienetus, kreipinius, dainas arba bažnytines giesmes ir raštų citatas. Schiller pažymi, kad romane *Vilius Karalius* yra net 146 vokiški fragmentai. Veikėjų komunikacijoje vokiški dialogo fragmentai atspindi jų dvikalbystę arba jų asimiliaciją su vokiečiais. Frazeologiniai posakiai, patarlės, sentencijos dažniausiai realizuojami veikėjų mąstymo lygmenyje. Schiller nuomone, rašytoja parinko tokius posakius, kurie gerai žinomi ir suprantami Prūsijos lietuviams, pavyzdžiui: *Nicht alles Gold, was glänzt; Pack bleibt Pack* (p. 179).

Schiller pažymi, jog vokiški kreipiniai romane vartojami veikėjų kalboje ir parodo kalbančiojo arba adresato priklausomybę vokiečių kalbos kodui, o ištraukas iš vokiškų dainų ir žaidimų Simonaitytė vartoja siekdama pabrėžti bendrą vokišką atmosferą. Mokslinės studijos autorė viename iš ekskursų trumpai aptaria žemaičių tarmės prie Priekulės fonologines, morfologines savybes ir kritiškai atsiliepia apie Lietuvos lituanistų požiūrį į vokiečių ir lietuvių kalbų kontaktus. Autorės nuomone, neteisinga, jog šio reiškinio rezultatai buvo atmetami kaip „barbarizmai“, lietuvių ir vokiečių kalbų interferencijos atvejai buvo traktuojami tik kaip lietuvių norminės kalbos pažeidimai (p. 200). Iš naujesnių šios srities darbų Schiller pamini Nijolės Čepienės disertaciją *Lietuvių kalbos germanizmai ir jų fonetinė adaptacija* (Vilnius, 1995).

Schiller išsamiai nagrinėja analogiškus dvikalbystės pasireiškimus *Viliuje Karaliuje* ir Sudermanno *Lietuviškose apysakose*, kartu išryškindama šių tekstų skirtynes, pavyzdžiui, tą faktą, kad Simonaitytės romane nėra autoriaus-pasakotojo. Taigi dvikalbystė pasireiškia tik veikėjų komunikacijoje ir visų pirma tik Prūsijos lietuvių kalboje, nes tikrų vokiečių, išskyrus kunigo figūrą, Simonaitytė nelaiko dvikalbiais.

Baigdama norėčiau pabrėžti, jog Christiane's Schiller knyga įdomi ir literatūros tyrėjams, ir lingvistams, ji teikia naujų idėjų besidomintiems vokiečių ir lietuvių kultūrų ryšiais, tačiau pirmiausia – tai tikslaus mokslinio tyrimo bei nuoseklaus, netgi atkaklaus pasirinkto lingvistinio metodo pritaikymo pavyzdys.

Sigita Barniškiene

SIGITA BARNIŠKIENĖ
Vytauto Didžiojo universitetas
K. Donelaičio g. 58
LT-3000 Kaunas, Lietuva
el. p: s.barniskiene@hmf.vdu.lt

Gauta 2003 m. gegužės 5 d.

*Keturi Gotfrydo Ostermejerio rankraščiai.
Historiae Lituaniae Fontes Minores 3,
parengė Vilija Gerulaitienė*

Vilnius: Žara, Lietuvos istorijos institutas,
2002, 159 p. ISBN 9986-34-084-5

Bemerkenswerterweise nehmen derzeit die Belege dafür zu, daß es gerade unter den heutigen Forschungsbedingungen möglich, ja anregend und nützlich ist, sich um die Erschließung auch „kleinerer Quellen“ zur Geschichte Litauens zu bemühen. Angesichts der vielen Verluste in Archiven, Bibliotheken und öffentlichen oder privaten Beständen an Zeitzeugnissen, wie sie im Laufe der Zeit und vor allem in den tragischen Jahrzehnten des 20. Jahrhunderts entstanden sind bzw. entstehen mußten, darf man die Erschließung jeden neuen Fundes als einen faktischen Beitrag zur Erweiterung der Kenntnisse sowohl über geschichtliche als auch über wissenschaftshistorische Zusammenhänge betrachten.

Unter solchen Gesichtspunkten ist die Identifizierung von zwei Autographen zusammen mit der Erschließung von zwei neu entdeckten handschriftlichen Dokumenten Gottfried Ostermeyers (1716–1800) ein in vieler Hinsicht bemerkenswertes Ereignis. In der hier vorliegenden Publikation werden die Handschriften Ostermeyers in Form von Faksimiles der deutschsprachigen Originale (S. 91–150) und ihrer Transliteration sowie ihrer Übersetzung ins Litauische dargeboten. Diese Wiedergabe wird eingeleitet mit einer kurzen Darstellung von Ostermeyers Leben und seinen Verdiensten zugunsten des litauischen Schrift- und Volkstums in den letzten Jahrzehnten des 18. Jahrhunderts in Preußisch-Litauen (S. 7–11), mit der genaueren Beschreibung von den Umständen des Bekanntwerdens der Handschriften, von ihrem Zustand sowie von ihrem jetzigen Standort, zusammen mit der Zuordnung der einzelnen Handschriften in den damaligen wissenschaftlichen Kontext (S. 11–20).

Vilija Gerulaitienė betont in ihrem Vorwort (S. 5–6), daß durch diese Handschriften die bekannten, gedruckt zugänglichen Schriften¹ – gewissermaßen indirekt –

¹ Vgl. Gotfrydas Ostermejeris, *Rinktiniai raštai*, parengė, išvertė Liucija Citavičiūtė,

Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

von Ostermeyer selbst inhaltlich ergänzt, präzisiert werden. Überdies würde daraus noch viel mehr über sein persönliches Engagement und seine Arbeitsweise hervorgehen als aus seinen druckreif erarbeiteten, redigierten Publikationen.

Für die gewiß nicht leichte Aufgabe der Entzifferung der Originaltexte und deren Umsetzung in die gedruckte Form hat sich die Herausgeberin verbindliche Prinzipien zusammengestellt (S. 27–29), z.B. anhand der „Empfehlungen zur Edition frühneuzeitlicher Texte“ im *Jahrbuch der historischen Forschung in der Bundesrepublik Deutschland*, 1981 (vgl. S. 29 Anm.1). An diese Prinzipien hat sie sich dann auch strikt gehalten; das ist u.a. ersichtlich an den diesbezüglichen, jeweils präzisen Anmerkungen im Verlauf der Textwiedergaben.

Besonders in dem umfangreichen Autograf Ostermeyers (vgl. S. 12), der – ihrer Reihenfolge in der Publikation nach – ersten Handschrift mit dem Titel „Historische Nachricht von der littauiſchen Bibel“, erschweren an manchen Stellen Korrekturen (offensichtlich des Autors selbst), wie Durchstreichungen, Unterstreichungen, nachträgliche Einfügungen, verwendete Schreibkürzel usw. die Lesbarmachung bis hin zur Rekonstruktion einer druckreifen Vorlage, die der Intention Ostermeyers entsprechen würde und damit den Anforderungen genügt, welche die Herausgeberin sich selbst und ihren Mitarbeitern vorgibt (vgl. S. 14f.). Man kann zugeben, daß in diesem Autograf nicht immer eine durchgestrichene Passage von einer unterstrichenen graphisch eindeutig zu unterscheiden ist, jedoch sollte in dem extra hervorgehobenen Beispiel „Von den *wenigen* Predigern, die damals in unserm Littauen angestellt waren, verstanden nicht alle die landessprache“ (S. 27; 31; 93) höchst wahrscheinlich das unterstrichene Wort *wenigen* als nicht durchgestrichen stehen bleiben. Nach Auffassung der Rezensentin hat Ostermeyer ausdrücken wollen: Es gab (zu Willents' Zeiten) zu wenige Prediger im Lande, und von diesen wenigen Predigern verstanden nicht alle die Landessprache. Wie bekannt, war der Mangel an Kirchen, Geistlichen (und Schulen) im Lande Preußen ein Sympton für die von Herzog Albrecht in seinem Herrschaftsbereich betriebene (und nach seinem Tod fortgesetzte) Kirchenpolitik. Darauf dürfte Ostermeyer angespielt haben.

Auf das Ganze gesehen, tut eine solche Bemerkung dem Verdienst von Gerulaitienė um die interessante, wissenschaftlich weiterführende Veröffentlichung dieser Handschrift keinen Abbruch, auch nicht die folgenden Unstimmigkeiten. In „Was man indeßen bey uns verabstumete, bewerkstelligte man im Großherzogthum“ (S. 32) ist die Korrektur „bewerkstelligte“ aus unterstrichenem „*geschahe*“ natürlich vollkommen richtig, man sollte aber anstatt „verabstumete“ mit Blick auf das Faksimile (S. 98) besser *verabsäumete* lesen und folglich nicht mit lit. *aptilo* übersetzen (S. 45), sondern mit *nepadarė, praleido*². Auch scheint der Vorschlag

² Vgl. z.B. Juozas Križinauskas, Stasys Smaguruskas, *Vokiečių–lietuvių kalbų žodynas*, Vilnius, ²2001, 1046.

eine Berechtigung zu haben, „welches bey dem Esra und Nehemia etliche Male verkan[n]t“ (S. 35) als „welches bey dem Esra und Nehemia etliche Male *vorkom[m]t*“ zu lesen (vgl. S. 108). Selbstverständlich sind die hiermit angezweifelte Lesarten keine Fehler, die den jeweiligen Textsinn entstellen würden. Im einzelnen müßten dann sicherlich noch alle von Ostermeyer kritisch behandelte Bibelstellen mit den entsprechenden Bibeldrucken genauer verglichen werden, wozu die Rezensentin jedoch wenig würde beitragen können.

Die zweite von Gerulaitienė publizierte Handschrift mit dem rekonstruierten Titel [Die Zusätze zum *Beitrag zur Altpreußischen Religionsgeschichte* und zu den *Gedanken von den alten Bewohnern des Landes Preußen*] wurde von ihr als Kopie von anderer Hand nachgewiesen, und bibliographisch exakt bestimmt (S. 15f.) und im ganzen recht sachkundig für den Druck umgesetzt. Unstimmigkeiten in der Lesung dieser Handschrift, die zu einem Teil auf fehlenden Sach- und Namenkenntnissen des (unbekannten) Kopisten, zum anderen auf dessen Versehen beruhen, sind umsichtig bereinigt worden. Wie nicht anders zu erwarten, konnten wohl nicht alle Unsicherheiten in der Interpretation ausgeräumt werden. So beispielsweise am Schluß dieser zweiten Handschrift, wo gelesen wurde: „da dieses doch einen viel schatlicheren Sinn giebt“ (Faksimile S. 142; gedruckte Version S. 60). Die litauische Übersetzung „nes šis turi daug miglotesnę prasmę“ (S. 72) läßt erkennen, daß *schattigeren Sinn* verstanden worden ist, was nach dem Kontext – und deutschem Sprachgebrauch entsprechend – unwahrscheinlich ist; man würde hier eine positive Aussage erwarten, ein Wort mit der Bedeutung *deutlich, zutreffend*. Leider scheint die Lesung hier keine brauchbare Eindeutigkeit herzugeben.

Dagegen ist die Übersetzung von „Grabhügel“ (S. 53) mit *piliakalnis* (S. 61) gewissermaßen eine knifflige Sache der Interpretation: es ist fraglich, ob sich Ostermeyer an dieser Stelle mit seiner Etymologie zu „unseren Mogillen“ auf *Hügelgräber* aus früherer Zeit und nicht auf damalige Bestattungen außerhalb von Friedhöfen bezieht. Nach Meinung der Rezensentin sollte es hier einfach litauisch *pilkapis* (poln. *mogila* 'Grab, Grabhügel') heißen. Es dürfte wohl den beabsichtigten Rahmen unseres Beitrags sprengen, wenn in dieser Rezension der Versuch gewagt würde, anhand von Vergleichen der „Zusätze“ mit den beiden in ihrem Titel genannten Publikationen ein ausführlicheren oder gar bewertenden Einblick in außerdem noch mögliche derartige Probleme von Textinterpretation vorzunehmen.

Wenn in der Einleitung in die „Zusätze“ (S. 17) davon die Rede ist, daß sich der unbekannt Kopist der Schreibung <zz> bedient, wo Ostermeyer gewöhnlich <tz> verwendet, und demzufolge eine andere Mundart (lit. *tarmė*) des Kopisten vermutet wird, so darf man eine solche Begründung aus germanistischer Sicht anzweifeln. Speziell die Schreibvarianten <tz>, <zz> (und <z>) können lautlich nicht unterschiedliche Ausspracheweisen der Schreiber widerspiegeln. Vielmehr beruhen sie auf damals noch weitgehend tolerierten, usuell bedingten Schwankungsfällen in

der deutschen Rechtschreibung, Schreiber konnten sich noch individuell entscheiden oder ihrer „Schule“ folgen. Man trifft in der damaligen Zeit sogar noch Schwankungen bei ein und demselben Schreiber bzw. Drucker. Das wäre übrigens auch auf die Varianten *teutsch* – *deutsch* usw. zu beziehen. Obwohl um 1800 die Entwicklung einer einheitlichen deutschen Literatursprache zu einem relativen Abschluß gekommen war, dauerte es noch 100 Jahre, bis es auf der sog. II. Orthographischen Konferenz (Berlin, 1901) zu einem verbindlichen einheitlichen deutschen orthographischen Regelwerk kam. Es empfiehlt sich also nicht, bestimmte Grundsätze der litauischen Sprach- und Dialektforschung auf vorliegenden Fall des „unbekannten Kopisten“ zu übertragen.

Die dritte Handschrift, nämlich der Ostermeyers *Brief an Abraham Jakob Penzel vom 6. Januar 1781* bestätigt einmal mehr die bereits bekannte Tatsache, daß sich Ostermeyer als profunder Kenner von Kultur und Sprache der Preußisch-Litauer über die (ost)preußischen Grenzen hinaus einen Namen gemacht hatte. Immerhin lebte Penzel damals in Krakau. Zwar hatte er sich 1775–1778 in Königsberg aufgehalten, eine persönliche Bekanntschaft mit dem nunmehrigen Briefschreiber habe aber nicht stattgefunden. Der Kontakt soll über Ostermeyers Sohn Siegfried zustande gekommen sein (vgl. S. 18f.). Wie aus dem hier publizierten Briefmanuskript hervorgeht, hat es eine umfangreichere Korrespondenz zwischen den beiden bzw. über Mittelsmänner gegeben. Es sind jedoch weitere Briefe nicht erhalten geblieben oder noch nicht aufgefunden worden.

Im Vergleich etwa mit dem Autograf zur *historischen Nachricht von der litauischen Bibel* (s. o.) macht diese Briefhandschrift einen durchaus flüssigen und geordneten Eindruck, wenn sie auch keine kalligraphische Meisterleistung darbietet. So erforderte ihre Transliteration, ihre Umsetzung für den Druck nach den vorgegebenen Prinzipien weniger Aufwand an Anmerkungen und Überlegungen hinsichtlich der wörtlichen Textdeutung. Dabei soll jedoch anerkennend hervorgehoben werden, daß allein die Lesung solcher, in dem damaligen gotischen (deutschen) Schrifttypus handgeschriebener Texte heute ganz besondere Kenntnisse und Fähigkeiten voraussetzt, die nur durch längere Übung erworben und nur bei stets aufmerksamem Arbeiten solide Ergebnisse erbringen können, wie die vorliegende Publikation der Handschriften eindringlich zeigt.

In einem Passus des Briefmanuskripts scheint eine andere Lesart als die von Vilija Gerulaitienė vorgenommene vertretbar zu sein. Schon in ihrer Einleitung zu dem Brief, in der sie auf das Anliegen Penzels, von Ostermeyer Texte litauischer Volkslieder zugesandt zu bekommen, sowie auf die Meinung des letzteren betreffs dieser *Dainos* eingeht, steht zu lesen „Jos [= dainos – G. B.] esą nesurimuotos, kartais net nešvankios“ (S. 19). Da gibt sie offensichtlich ihre Lesung wieder, die im Zusammenhang lautet „Ich halte aber unsere *Dainas*, soviel ich der[en] gesehen habe, des lobes nicht werth, das Ihn[en] ein Leßing (richtigere Schreibung: Lessing – G. B.) u[nd] andere beylegen. Es ist kindische Tändelei u[nd] weiter nichts, zuwid[er] laufs auch

wohl schmutzig Zeug mit unter, das anstößig ist“ (S. 73); der zweite Satz dieses zitierten Passus ist so übersetzt: „Tai tik vaikų žaidimas ir nieko daugiau: *jos nesurimuotos*, o kartais ir nešvankios, tiesiog smerktinos“ (S. 75). Wenn man jedoch einzig „zuwid[er] laufs“ als *zuweilen läuft* (auch wohl schmutzig Zeug mit unter) liest, was unseres Erachtens genauso möglich ist (vgl. Faksimile S. 144), dann bleibt für *jos nesurimuotos* praktisch keine Wortfolge mehr übrig. Dann könnte man dem Ostermeyer bei all seiner zum Ausdruck gebrachten Skepsis gegenüber dem volkskundlichen Wert der „unserer Dainas“ in diesem Zusammenhang nicht unterstellen, er halte diese für reimlos. Auch nicht, wenn man wohlweislich berücksichtigt, daß die Qualität von Reimen ein von ihm gern und oft gebrauchtes Kriterium gewesen ist bei seiner Kritik an der Qualität von geistlichen Liedtexten, von Gesangbuchversen.

Die vierte der hier zu besprechenden Handschriften stellt die litauische Übersetzung des 2. Psalms dar, die 1797 von Martin Ludwig Rhesa (1776–1840; bekannter unter den Namen Ludwig Jedimin Rhesa (lit. *Liudvikas Gediminas Rėza*) verlangt wurde, als eine mit der Visitation des Litauischen und des Polnischen Seminars in Königsberg beauftragte (königliche) Kommission die Litauischkenntnisse des damals 21jährigen Studenten und Dozenten am Litauischen Seminar überprüfen wollte. Liucija Citavičiūtė berichtet (S. 21–25), daß diese Übersetzung zusammen mit den Korrekturen und einer „Bemerkung über das Ganze“ von der Hand des als Gutachter benannten Ostermeyer dem Visitationsbericht beigelegt worden ist und wie diese Manuskripte im Bestand der *Acta der königl. Ober Schul-Collegii [...] (1797–1805)* im Geheimen Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz in Berlin aufgefunden werden konnten. Diese Entdeckung ist als begrüßenswert anzusehen für diejenigen, die sich mit der Geschichte der akademischen und personellen Beziehungen an der Universität Königsberg und speziell an dem dortigen Litauischen Seminar beschäftigen. Ihre nunmehrige kommentierte Publikation wirft ebenso ein Licht darauf, daß auch Persönlichkeiten „aus der Provinz“ wie Ostermeyer, sofern sie das wollten, in den dortigen akademischen (und administrativen) Kreisen Gehör und Anerkennung finden konnten, wenn sie sich durch Leistungen hervortaten bzw. persönlich oder wenigstens ihrem Namen nach auf sich aufmerksam machten, nicht zuletzt durch schriftstellerische Leistungen, die über ihre Amtspflichten innerhalb eines mehr oder weniger beschaulichen Daseins als – wie wir heute sagen würden – gewöhnliche Dorfpfarrer hinausgingen.

Soweit einige knappe Ausführungen zu der zur Besprechung vorliegenden Publikation von vier Handschriften des Gottfried Ostermeyer (1793) „der Trempenschen Gemeine Pastor senior und der Königl. Deutschen Gesellschaft zu Königsberg Ehrenmitglied“. Nicht unerwähnt soll schließlich bleiben, daß dieser Publikation, die die Originalhandschriften in Faksimiles und getreulicher Transliteration zugänglich macht, eine *Zusammenfassung* ebenfalls in deutscher Sprache beigegeben wurde (S. 83–90). Wahrscheinlich wollten die Autorin und die Mitarbeiter des Instituts für litauische Geschichte als Herausgeber damit bekunden, daß sie sich

gern an hiesige, auf Osteuropa spezialisierten Historiker sowie an solche Leser wenden möchten, die an den Studien zu deutsch-litauischen Beziehungen in Vergangenheit (und Gegenwart!) interessiert sind, um ihnen die neuen Erkenntnisse direkt zugänglich machen, den Wissensstand auf diesem Gebiet zu erweitern. Möge denn diese Erwartung in Erfüllung gehen.

Gertrud Bense

GERTRUD BENSE

Jägerplatz 17

D-06108 Halle (Saale), Deutschland

Gauta 2003 m. birželio 12 d.

Zigmas Zinkevičius, *Rinktiniai straipsniai 1–2*

Vilnius: Katalikų akademija,
2002, 1: 646 [2] p.; 2: 624 p. ISBN 5-420-01493-9

Jau tradicija lietuvių kalbotyroje tampa atskiromis knygomis leisti ankstesnes gyvųjų mūsų kalbotyros klasikų publikacijas, per keletą dešimtmečių skelbtas mokslinėje periodikoje, įvairiuose teminiuose rinkiniuose ir kt. 2001-aisiais Algirdas Sabaliauskas, recenzuodamas Alekso Girdenio *Kalbotyros darbų* tritomį¹, rašė, kad tai yra bene „pirmas atvejis ne tik lietuvių, bet apskritai baltų kalbotyros istorijoje, kai mokslininkui dar esant gyvam taip rūpestingai išleidžiami jo atskiromis knygomis neskelbti darbai“², o jau po metų pasirodė pirmieji du Zigmo Zinkevičiaus *Rinktinių straipsnių* tomai³. Tai simboliškas sutapimas, liudijantis gyvą dviejų kolegų ilgametį mokslinį bendradarbiavimą⁴ ir dviejų nepailstančių oponentų polemiką⁵. Tačiau šįkart bus kalbama ne apie tai. Čia norėtusi nors prabėgomis

1 Aleksas Girdenis, *Kalbotyros darbai* 1–3, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000–2001.

2 Algirdas Sabaliauskas, rec.: „Aleksas Girdenis, *Kalbotyros darbai*“, *Blt* 36(1), 2002, 138–140.

3 Tiesa, per tą laiką išleista ir daugiau panašaus pobūdžio leidinių, žr., pvz., Vytautas Sirtautas, Regina Petkevičienė, Česys Grenda, *Rinktiniai kalbotyros straipsniai*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2001.

4 Ko verta vien Girdenio ir Zinkevičiaus pasiūlytoji naujoji lietuvių tarmių klasifikacija, daugeliui XX amžiaus antros pusės lietuvių dialektologų tapusi tyrimų išei ties tašku. Bendras šių autorių straipsnis apie tai 1966 metais paskelbtas *Klb* 14, 139–147, o perspausdinamas Zinkevi-

čiaus *Rinktinių straipsnių* pirmo tomo p. 354–364.

5 Prisiminkime skirtingą kuršių substrato įtakos žemaičiams interpretaciją, pavyzdžiui, kalbant apie žemaičių kirčio atitraukimą (žr. Zigmas Zinkevičius, *Lietuvių dialektologija*, Vilnius: Mintis, 1966, 46; Aleksas Girdenis, „Kuršių substrato problema šiaurės žemaičių teritorijoje“, *Iš lietuvių etnogenezės*, Vilnius: Mokslas, 1981, 222). Dar plg. skirtingą minimų autorių požiūrį į kai kurias baltų vokalizmo problemas: Zigmas Zinkevičius, „О развитии балтийского вокализма“, *Балто-славянский сборник*, Москва: Наука, 1972, 5–14; Aleksas Girdenis, rec.: „Балто-славянский сборник, Москва: Наука, 1972“, *Blt* 13(1), 1977, 300–306.

žvilgtelėti į kone penkiasdešimt Zinkevičiaus mokslinės veiklos metų, pabandytų užfiksuoti *Rinktinių straipsnių* tomuose. Zigmas Zinkevičius – bene produktyviausias pokario lietuvių kalbininkas, parašęs ne vieną dešimtį knygų, jau nekalbant apie atskirus straipsnius ir straipsnelius⁶. Šį kartą Lietuvių katalikų mokslo akademija⁷ nutarė išleisti kalbininko *Rinktinius straipsnius*, kuriuos sudarys keturi tomai. Pirmieji du čia ir aptariami.

Iš karto atkreiptinas dėmesys, kad leidinys išsiskiria tuo, jog į jį „dedami straipsniai, paskelbti ne tik moksliniuose, bet ir plačiajai visuomenei skirtuose periodiniuose leidiniuose“ (p. 7). Taigi orientuojamasi į gana plačią skaitytojų auditoriją, įvairų adresatą. Straipsniai į rinkinį dedami ne chronologiškai, o pagal temas. Abu pirmieji tomai susideda iš penkių skyrių. Pirmas tomas – „Lietuvių kalbos kilmė ir ryšiai su kaimynų kalbomis“, „Istorinė gramatika“, „Tarmių kilmė“, „Dialektologija“, „Rašomosios kalbos kilmė“; antras tomas – „Valstybė ir kalba“, „Senujų raštų kalba“, „XVIII–XIX a. raštų kalba“, „XX amžius“, „Rytų Lietuva“.

Kaip matyti iš turinio, autoriaus interesai tikrai platūs. Iš viso į pirmuosius du rinkinio tomus įdėta per 250 įvairiausių publikacijų. Specialistams pirmiausia svarbu, kad daugelis čia publikuojamų lingvistikos straipsnių yra ir dabar aktualūs. Jie pateikti su visu moksliniu aparatu, literatūros nuorodomis ir kt. Tokių straipsnių perspausdinimas aptariamajame leidinyje – didelė pagalba kalbos istorijos darbininkams, nes turint po ranka šį rinkinį, nebereikia atskirų straipsnių ieškoti gausioje lingvistinėje periodikoje. Čia sudėti straipsniai, publikuoti mokslo leidiniuose (*Baltisticoje*, *Kalbotyroje*, *Lietuvių kalbotyros klausimuose*, *Lituanisticoje*, *Lingua Posnaniensis*, *Res Balticae*), įvairiuose teminiuose rinkiniuose ir kitur. Kai kurie jų – tikra mūsų istorinės kalbotyros klasika.

Pirmo tomo skyriuje „Lietuvių kalbos kilmė ir ryšiai su kaimynų kalbomis“ spausdinamas 1985 metais *Baltisticoje*⁸ skelbtas Zinkevičiaus straipsnis „Lenkų-jotvingių žodynėlis?“ (p. 30–60). Čia autorius pateikia Narevo upės apylinkėse rasto dvikalbio lenkiško ir, spėjama, baltiško (jotvingiško?) rankraštinio žodynėlio

⁶ Žr. Zigmas Zinkevičius. *Bibliografija*, sudarė Mirga Griškevičienė, Salomėja Peciulko, Vilnius: Lietuvos TSR valstybinė respublikinė biblioteka, 1987.

⁷ Armaudi korektūros klaida – pirmo tomo viršelyje vietoj „Lietuvių katalikų mokslo akademija“ išspausdinta „Lietuvių katalikų mokslų akademija“. Korektūros riktų šiame leidinyje yra ir daugiau.

⁸ Žr. *Blt* 21(1), 1985, 61–82; 21(2), 1985, 184–194. Tiesa, apskritai lingvistinėje lite-

ratūroje pirmosios publikacijos šia tema pasirodė kiek anksčiau – 1983 metais II baltų-slavų konferencijos tezėse („Польско-явтяжский словарик?“, *Балто-славянские языковые отношения в историческом и ареальном плане*: тез. докл. II балто-славянской конф., 29 нояб.–2 дек. 1983 г., Москва, 1983, 19–20), o 1984-aisiais tuo pačiu pavadinimu rinkinyje *Балто-славянские исследования 1983*, Москва: Наука, 1984, 3–29.

nuorašo fotokopiją bei lingvistinę baltiškų žodžių analizę. Keliuose lapuose ranka surašytas žodynėlis buvęs įrištas lotyniškoje maldaknygėje. Zinkevičius daro išvadą, kad „žodynėlis yra reikšmingas Narevo (Nauros) pakrantėse anuomet gyvenusio baltų etnos kalbinis paminklas“, kuri reikia visapusiškai ištirti (p. 60). Šis paskelbtas tekstas susilaukė didelio pasaulio baltistų susidomėjimo ir aktyvios mokslinės diskusijos⁹. Apie kalbamąjį žodynėlį Zinkevičius paskelbė dar ne vieną publikaciją mokslinėje ir publicistinėje spaudoje, šia tema skaitė paskaitas ir pranešimus. Viena tokia paskaita „Nauja apie jotvingių kalbą“¹⁰ įdėta čia aptariamų *Rinktinių straipsnių* pirmame tome (p. 61–67). Be to, šiame leidinyje spausdinamos ir daugelį metų *Baltisticoje* įvairiais kalbos klausimais skelbtos Zinkevičiaus „Smulkmenos“, kurių turinys dažnai anaipol ne smulkmenišką, o labai reikšmingą. Į šį rinkinį „Smulkmenos“ dedamos taip pat ne chronologine tvarka, o po straipsnių, kurių temą jos tęsia ar plėtoja, papildo, tikslina. Pavyzdžiui, po minėtųjų publikacijų apie jotvingių žodynėlį įdėtos LVII ir LXV „Smulkmenos“ (p. 67), kuriose tikslinama skelbta medžiaga apie minėtąjį žodynėlį.

Šiame pirmo tomo skyriuje spausdinami keturi straipsniai iš knygos *Lietuvių etnogenezė*¹¹: „Kalbos duomenys“ (apie baltų gentis V–VIII amžiuje; p. 69–72), „Centrinio baltų arealo skilimas ir lietuvių kalbos ištakos“ (p. 72–76), „Lietuvos vardo kilmė“ (p. 76–78) bei „Kitų baltų genčių įsiliejimas į lietuvių tautybę. Substrato reikšmė lietuvių tarmių formavimuisi“ (p. 79–97). Ryšių su kaimynais temą plėtoja ir čia pat spausdinamas straipsnis „Seniausi lietuvių kalbiniai kontaktai su slavais“ (p. 99–107)¹², kuriame aptariamos fonologinės ir morfologinės per slavus atėjusios lietuvių kalbos inovacijos, analizuojami leksikos skoliniai.

Antrame pirmo tomo skyriuje, skirtame istorinės gramatikos dalykams, taip pat esama straipsnių, kalbos istorikams tapusių kone chrestomatiniiais. Pavyzdžiui, istorine morfologija besidomintis tyrėjas negali apeiti Zinkevičiaus straipsnio „Lietuvių kalbos postpoziciniai vietininkai“ (p. 284–302)¹³, kuriame išsamiai aptariami šių unikalių lokatyvų susiformavimo, darybos, formų raidos klausimai. Vėliau pasi-

⁹ Žr. Jevgenij Chelimskej, „Fenno-Ugrica в ятвяжском словарице“, *Tarptautinė baltistų konferencija*, Vilnius: Vilniaus valstybinis universitetas, 1985, 234–235; Vladimir Oriol, „Marginalia to the Polish-‘Jatvignian’ Glossary“, *IF* 91, 1986, 269–272; Wolfgang P. Schmid, „Die ‘Germanismen’ im sog. Polnisch-Jatvingischen Glossar“, *IF* 91, 1986, 273–286.

¹⁰ Skelbta leidinyje *Lituanistikos instituto 1985 metų suvažiavimo darbai*, Čikaga, 1989, 150–156.

¹¹ *Lietuvių etnogenezė*, Vilnius: Mokslas, 1987.

¹² Žr. *LKK* 28, 1989, 4–11.

¹³ Žr. *Blt* 18(1), 1982, 21–38. Tiesa, postpozicinių vietininkų tyrimų Zinkevičius yra paskelbęs ir anksčiau, pavyzdžiui, jiems skirtas jo *Lietuvių kalbos istorinės gramatikos* skyrius (Zigmas Zinkevičius, *Lietuvių kalbos istorinė gramatika 1*, Vilnius: Mokslas, 1980, 253–263), tačiau kalbamasis straipsnis yra nepalyginti išsamesnis.

rodę su kai kuriais šio straipsnio teiginiais polemizuojantys darbai¹⁴ tik patvirtina jo išliekamąją mokslinę vertę. Šiame skyriuje yra keletas straipsnių istorinės gramatikos klausimais, parašytų rusų kalba. Lietuvių tarmių vietininko formoms su baigmeniu *-su, -se, -sa* skirtas straipsnis „О формах локатива в литовских диалектах“ (p. 239–246)¹⁵. Istorinės fonologijos dalykai nagrinėjami straipsniuose „О развитии балтийского вокализма“ (p. 246–256)¹⁶, „К истории палатализации согласных в балтийских языках“ (p. 257–262)¹⁷. Pastarajame straipsnyje įrodinėjama, kad baltiškas priebalsių minkštinimas yra palyginti vėlyvas reiškinys, vykęs jau po baltų prokalbės suskilimo, taigi priebalsių palatalizacija baltų kalbose negalinti būti laikoma argumentu teigti tariamai egzistavus baltų ir slavų prokalbę. Per 70 pirmo tomo antrojo skyriaus puslapių užima žinomos Zinkevičiaus studijos apie lietuvių kalbos įvardžiuotinius būdvardžius¹⁸ rusiškas variantas „Некоторые вопросы образования местоименных прилагательных в литовском языке“ (p. 170–239)¹⁹. Kažin ar buvo tikslinga šią publikaciją dėti į aptariamąjį rinkinį, kuris pirmiausia skiriamas Lietuvos skaitytojui. Juolab kad ir mokslo reikalui, palyginti su lietuviškuoju originalu, jis ne ką nauja tepasako (anot paties autoriaus, tai „tik truputį sutrumpintas“ lietuviškos knygos variantas [p. 239]). Be to, čia pat pateikiamas tai pačiai temai skirtas vėliau pasirodęs autoriaus straipsnis „Dėl įvardžiuotinių būdvardžių raidos“ (p. 270–279)²⁰, koreguojantis ir tikslinantis kai kuriuos ankstesnėje studijoje skelbtus teiginius.

Kiti du šio tomo skyriai skirti diachroninei ir sinchroninei dialektologijai. Lietuvių tarmių kilmę nagrinėjančiame skyriuje minėtinas iš rinkinio *Iš lietuvių etnogenezės* perspausdinamas straipsnis „Žemaičių tarmės kilmės klausimu“ (p. 329–335)²¹, kuriame aiškinamas *žemaičių* termino santykis su buvusia Žemaičių kunigaikštyste ir žemaičių tarme, bei kito Lietuvos regiono tarmę nagrinėjantis panašaus pobūdžio straipsnis „‘Dzūkai’ ir ‘dzūkavimas’“ (p. 338–346)²².

„Dialektologijos“ skyriuje, be jau minėto kartu su Aleksu Girdeniu parašyto etapinio straipsnio „Dėl lietuvių kalbos tarmių klasifikacijos“ (žr. 4 išnašą), nurodytina ir kita tam pačiam klausimui skirta didelė publikacija „Apie lietuvių kalbos tarmių skirstymą“ (p. 365–380)²³. Kaip žinoma, maždaug po dešimtmečio pasirodė

14 Plg., pavyzdžiui, kitokią *-m-* kilmės interpretaciją daugiskaitos adesyvo formante *-uosump*: Albertas Rosinas, *Baltų kalbų įvardžiai: morfologijos raida*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 1995, 64.

15 Žr. *Lingua Posnaniensis* 12/13, 1968, 71–76.

16 Žr. *Балто-славянский сборник*, Москва: Наука, 1972, 5–14.

17 Žr. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas vēstis* 4(309), 1973, 93–97.

18 Zigmąs Zinkevičius, *Lietuvių kalbos įvardžiuotinių būdvardžių istorijos bruožai*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957.

19 Žr. *Вопросы славянского языкознания* 3, Москва, 1958, 50–100.

20 Žr. *LKK* 18, 1978, 99–105.

21 Žr. *Iš lietuvių etnogenezės*, Vilnius: Mokslas, 1981, 12–18.

22 Žr. *ABSI* 18, 1987, 413–421.

23 Žr. *LMAD* 3(31), A serija, 1969, 137–151.

Zigmo Zinkevičiaus *Lietuvių kalbos dialektologijos* vadovėlis aukštųjų mokyklų studentams²⁴, parengtas pagal minėtuose straipsniuose iškeltus teorinius lietuvių kalbos tarmių klasifikacijos principus.

Pirmą tomą užbaigia lietuvių rašomosios kalbos kilmėi skirti straipsniai. Čia pirmiausia minėtinas kalbos istorikams svarbus straipsnis „Rytietiškoji XVII a. lietuvių raštų kalba, jos kilmė ir išnykimas“ (p. 477–499)²⁵. Pristatęs vieną iš trijų mūsų senosios raštijos kalbos variantų ir jam atstovaujančius pagrindinius autorius (Konstantiną Sirvydą ir Joną Jaknavičių) bei anoniminius tekstus (1605 metų Jokūbo Ledesmos bei 1677 metų Roberto Belarmino katekizmų vertimus), aptaręs nagrinėjamosios raštijos autorių gimtines bei tarmės identifikavimo hipotezes, Zinkevičius bando atsakyti į klausimą, kuris Rytų Lietuvos dialektas bus davęs pradžią šiai kalbai. Aptariamoms fonologijos, morfologijos ypatybės ir daroma išvada, kad aptariamųjų raštų kalba greičiausiai sietina su Vilniaus miesto ano meto lietuviška koinė (p. 488). Baigdamas straipsnį, autorius reziumuoja, kad kitaip „susiklosčius istorinėms Lietuvos valstybės ir Vilniaus miesto sąlygoms, nagrinėjamoji rytietiška XVII a. raštų kalba [...] būtų galėjusi tapti visos Lietuvos bendrine kalba“ (p. 498).

Iš esmės panaši tema plėtojama straipsnyje „Dar kartą dėl lietuvių XVI–XVII a. raštų kalbos kilmės“ (p. 531–537)²⁶, kur Zinkevičius diskutuoja su Jonu Palioniu dėl to laikotarpio vadinamųjų interdialektų ir raštų kalbos santykio. Zinkevičiaus čia akcentuojama interdialektinės šnekamosios kalbos įtaka lietuvių raštų kalbai. Palionis šį požiūrį kritikavo abejodamas apskritai tokios interdialektinės kalbos egzistavimu²⁷. Šiandien galima pridurti, kad tokias abejones patvirtina ir vėlesni Europos bendrinių kalbų formavimosi istorijos tyrimai, leidžiantys manyti, „kad interdialektinės priešrašytinės šnekamosios lietuvių kalbos (koinė) koncepcija vargiai gali peraugti neįrodytos hipotezės statusą“²⁸.

Kaip atskirą grupę šiame skyriuje būtų galima skirti vadinamuosius atradimų straipsnius (šiuo požiūriu toks būtų ir aptartasis straipsnis apie jotvingių žodynėlį). Be filologiniuose žurnaluose paskelbtų darbų „Lietuviškos glosos 1501 metų mišiole“ (kartu su Sigitu Narbutu; p. 540–557)²⁹, „Mintys, kurios kyla susipažinus su Sigitu Narbuto rasta lietuviška marginalija 1530 m. ‘Homilijose’“ (p. 558–563)³⁰, „Über die Sprache der ältesten litauischen handschriftlichen Texte“ (p. 563–571)³¹,

24 Zigmantas Zinkevičius, *Lietuvių kalbos dialektologija*, Vilnius: Mokslas, 1978.

25 Žr. *Blt* 8(1), 1972, 79–100.

26 Žr. *Blt* 24(2), 1988, 198–203.

27 Jonas Palionis, „Dėl lietuvių literatūrinės kalbos kilmės ‘interdialektinės’ koncepcijos“, *Blt* 23(2), 1987, 184–192.

28 Giedrius Subačius, rec.: „John H. Fisher, *The Emergence of Standard English*, Lexington, Kentucky: The University Press of Kentucky, 1996“, *ALt* 1, 1999, 257.

29 Žr. *Blt* 3(2) priedas, 1989, 325–341.

30 Žr. *Lt* 3(23), 1995, 62–65.

31 Žr. *LgB* 4, 1995, 83–91.

čia priklausytų ir keletas kitokio pobūdžio leidiniuose (*Drauge, Dienovidyje, Gimtojoje kalboje, Lietuvos aide*) spausdintų straipsnių (p. 572–576; 585–587; 596–600; 623–624 ir kt.). Visuose juose plėtojama svarbi mintis, kad „Vilniaus lietuviškos raštijos pradžią reikėtų sieti ne su kontrreformacine jėzuitų veikla [...], bet nukelti į kiek ankstesnius laikus“ (p. 557).

Antrą *Rinktinių straipsnių* tomą, kaip minėta, taip pat sudaro penki skyriai. Palyginti su pirmuoju, čia kur kas daugiau publicistinės pakraipos ir apskritai visuomeninio pobūdžio publikacijų. Išskirtinas skyrius „Senujų raštų kalba“ (p. 46–288), kuriame vyrauja lingvistiniai straipsniai. Nemažai jų ir XVIII–XIX amžiaus raštų kalbai skirtame skyriuje (p. 289–410). Žvelgiant į pateiktuosius straipsnius chronologiniu požiūriu, nesunku dar kartą įsitikinti, kad leidinio autorius – kalbos istorikas, o su sinchronija susiję kalbos dalykai jam rūpi kur kas mažiau. Tikroji kalbininko Zinkevičiaus stichija – amžių glūdumon nugrimzdusios kalbos mįslės ir mėginimai jas įminti.

„Senujų raštų kalbos“ skyriuje iš esmės tęsiamos temos, plėtotos pirmo tomo pabaigoje. Kiekviename čia skelbiamame straipsnyje aptariamas koks nors atskiras lietuvių senųjų raštų paminklas, analizuojama jo kalba. Matyt, sunku būtų rasti tokį mūsų senosios raštijos kūrinių, apie kurį Zinkevičius nebūtų rašęs³². Vis dėlto bent jau iš šio leidinio galima spręsti, kad daugiausia autorius domėjęsis LDK parašytais darbais. Išimtis čia būtų pirmosios lietuviškos knygos autorius Martynas Mažvydas, kurio kalbos tyrimams Zinkevičius yra skyręs ypač daug dėmesio („M. Mažvydo raštų kalba“ [p. 181–222]³³, „Martyno Mažvydo raštų aukštaitybės“ [p. 262–269]³⁴ ir kiti straipsniai). Dar minėtini tokie svarbūs senajai raštijai skirti Zinkevičiaus straipsniai: „Apie 1605 m. katekizmo tarmę“ (p. 46–53)³⁵, „M. Petkevičiaus katekizmo (1598 m.) tarmė“ (p. 54–90)³⁶, „Dėl K. Sirvydo ‘Punktų sakymų’ genezės ir kalbos“ (p. 90–105)³⁷, „S. M. Slavočinskio giesmyno (1646 m.) kalba“ (p. 109–150)³⁸.

XVIII–XIX amžiaus tiriamų raštų geografija ir tų raštų autorių tarminė priklausomybė irgi plati: nuo žemaičio Simono Daukanto („S. Daukanto raštų tekstai. Jo rinktinių raštų 1955 m. leidimo redagavimo principai“ [p. 289–294]³⁹) iki suvalkie-

32 Plg. Zigmas Zinkevičius, *Lietuvių kalbos istorija 3. Senujų raštų kalba*, Vilnius: Mokslo, 1988.

33 Žr. *Blt* 13(2), 1977, 358–371; 14(1), 1978, 38–44; 14(2), 1978, 139–146; 15(1), 1979, 16–22.

34 Žr. *Lietuvių katalikų mokslo akademija. Metraštis 7*, 1994, 358–365.

35 Žr. *Blt* 4(1), 1968, 109–116.

36 Žr. *Blt* 6(2), 1970, 227–243; 7(1), 1971, 67–86.

37 Žr. *Blt* 7(2), 1971, 153–167.

38 Žr. *LKK* 15, 1974, 137–170.

39 Žr. Simonas Daukantas, *Rinktiniai raštai*, sudarė Meilė Lukšienė, Kaunas: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1955, 429–472.

čio Antano Tatarės („Apie A. Tatarės ‘Pamokslų išminties ir teisybės’ (1851 m.) kalbą“ [p. 303–310]⁴⁰), nuo Mažosios Lietuvos Kristijono Donelaičio („K. Donelaičio raštų kalba istorinės gramatikos ir dialektologijos požiūriu“ [p. 370–374]⁴¹) iki Adomo Mickevičiaus („Lietuviškas Adomo Mickevičiaus autografas“ [p. 312–328]⁴²). Ne tik kalbininkų, bet ir platesnės auditorijos susidomėjimo sulauks šiame skyriuje spausdinami straipsniai „Lietuviška leksika 1724 m. Europos kelionių vadove“ (p. 295–303)⁴³ bei „Elementorių kalba“ (p. 399–410)⁴⁴.

Kiti du *Rinktinių straipsnių* antro tomo skyriai „XX amžius“ ir „Rytų Lietuva“ gerokai skiriasi nuo bendro leidinio konteksto. Čia daugiausia spausdinami ekstralingvistinio pobūdžio apžvalginiai straipsniai: „1969–1972 m. Kalbos sekcijos darbo apžvalga“ (p. 411–416), „Trumpa Lietuvių kalbos katedros veiklos apžvalga“ (p. 419–423), „Lituanistika ir baltistika“ (p. 424–426) ir kt.; sociolingvistinės publikacijos: „Dvikalbystė“ (p. 456–475), „Lietuvių kalba Rytprūsioose“ (p. 476–480), „Perskirta lietuvių tarmė“ (p. 483–484), taip pat karštos publicistinės autoriaus diskusijos dėl lietuvių kalbos ir lietuviybės Rytų Lietuvoje (daugelis antro tomo paskutiniojo skyriaus straipsnių).

Jau minėta, kad aptariamojo straipsnių rinkinio autorius orientavosi į gana plačią skaitytojų auditoriją. Kaip nurodoma leidinio anotacijoje, „jį supras kiekvienas, turintis vidurinę išsilavinimą“. Orientacija į tokių įvairių adresatą, matyt, bus nulėmusi ir gana eklektišką straipsnių atranką. Greta solidžių mokslinių studijų čia yra knygų anotacijų, informacinių pranešimų, publicistikos, viešų politinių pareiškimų, proginių kalbų. Kadangi leidinys pavadintas *Rinktiniai straipsniai*, tai ne itin aiškūs tų straipsnių atrinkimo kriterijai, juolab kad „Pratarmėje“ autorius nurodo, jog tuo metu, kai tie straipsniai buvo rašomi, „rašyta tai, ko labiausiai tada reikėjo, o ne kas atitiko autoriaus pomėgius“ (p. 7). Žinoma, „dabar tokius straipsnius perdirbinėti nėra prasmės“ (p. 7), tačiau publikuojant juos iš naujo, rimtesnė atranka, matyt, nebūtų pakenkusi. O gal apskritai būtų buvę logiškiau atskirai dėti mokslinius, publicistinius ir kitokio pobūdžio straipsnius? Skaitytojas tada žinotų, kur ir ko jam ieškoti.

Baigiant pasakytina, kad tokio leidinio pasirodymas – džiugus dalykas. Zigmąs Zinkevičius – viena ryškiausių dabartinės lietuvių istorinės kalbotyros figūrų, o kai kurie čia spausdinami straipsniai jau tapę beveik bibliografinė retenybė

40 Žr. *Blt* 17(2), 1981, 170–176.

41 Žr. *Darbai apie Kristijoną Donelaitį*, sudarė, redagavo Leonas Gineitis, Algis Samulionis, Vilnius: Vaga, 1993, 104–108.

42 Žr. *Blt* 19(1), 1983, 74–90.

43 Žr. *LKK* 16, 1975, 225–231.

44 Žr. *Lietuviški elementoriai*, sudarė Aurelija Rabačiauskaitė, Ingrida Korsakaitė, Kaunas: Šviesa, 2000, 95–103.

(juk toli gražu ne kiekvienas turi sukaupęs pilnus *Baltisticos* ar *Lietuvių kalbotyros klausimų* komplektus, jau nekalbant apie įvairius atskirus rinkinius). Todėl į vieną vietą surinkta per pusšimtį metų parašytų straipsnių retrospektyva yra ne tik gera pagalba studijuojančiajam bei tiriančiajam, bet ir įkvepiantis pavyzdys ieškoti ir rasti.

Bronius Maskuliūnas

BRONIUS MASKULIŪNAS
Šiaulių universitetas
P. Višinskio g. 38
LT-5400 Šiauliai, Lietuva
el. p.: maskulius@hu.su.lt

Gauta 2003 m. birželio 16 d.

Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai 2.
XVI amžius,
parengė Norbertas Vėlius

Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas,
2001, 821 p. ISBN 5-420-01487-4 (the second volume), 5-420-01486-6 (all volumes)

This impressive volume contains all the 16th century historical sources of information about Baltic religion and mythology beginning with a selection from Friedrich von Sachsen's *Neues Landesordnung* 'New land regulation' from 1503 (p. 10) and ending with Salomon Henning's *Warhafftiger und bestendiger Bericht* 'True and certain report' from 1589 (pp. 688-690). The book is also supplied with a list of abbreviations and all the works cited (pp. 691-719), an index of mythologems (pp. 720-768), an index of peoples and nations (pp. 769-773), a place name index (pp. 774-792) and an index of personal names (pp. 793-821).

Each entry is given in the original language and, if the original is in Latin, German or Polish respectively, it is supplied with a Lithuanian translation and commentaries by one or more authors. For example, the first selection from the *Neues Landesordnung* calls upon the government and the masters to do more to teach the Lithuanians and Old Prussians who work for them and to attract them to the (Christian) faith. Furthermore sorcerers and sorceresses are to be arrested and punished according to the law. In his commentary Algirdas Matulevičius writes that Mannhardt, who published this extract, concluded that even in the 16th century it was impossible either with punishments by civil and religious authorities or with the good will of priests to eradicate paganism (p. 9). Norbertas Vėlius adds that the order had in mind not so much the local people suspected of sorcery, of which there were plenty everywhere, but rather the wandering propagators of the old belief. He also quotes Mannhardt to the effect that there were more of them in the northeastern part of Prussia because of the proximity to Sambia where the bishopric was not so concerned with strengthening the faith of its wards.

The second selection is from Erasmus Stella's *De borussiae antiquitatibus* 'Concerning Prussian antiquities' written between 1508 and 1510 and published in Basel in 1518, according to Eugenija Ulčinė (p. 11). She writes also that Erasmus Stella was in fact Johann Stüller and was born in Leipzig, although the exact year is unknown. Norbertas Vėlius adds (p. 12), that knowing that Erasmus Stella quoted his sources rather inaccurately and that he mixed up and falsified much, and liked to create half historical, half fantastic legends, one can question the authenticity of the mythological information which he wrote. But when one compares this with other sources, it doesn't seem that his facts have been invented, but that they harmonize rather well with other accounts.

Since it is impossible to discuss in a review of reasonable length every item (as, indeed, each item deserves), I will comment rather arbitrarily and at random on some of the selections. Between 1520 and 1529 Simon Grunau, a Dominican monk who lived in Dominican monasteries closest to Elbing and later to Gdansk, wrote a large work entitled *Cronika und beschreibung allerlütlichenn, nützlichsten und waaren historien des namkundigenn landes zu Prewssen* 'Chronicle and description of the most amusing, useful and true known history of the Prussian land' consisting of 24 parts in which he described the Prussian land, its boundaries, nature, inhabitants, economy and the history of the country from the oldest times up to 1525. The German order was secularized in 1525 and in 1526 the *Cronika* was hastily re-edited and in 1529 supplemented (p. 35). According to Rimantas Jasas (p. 37) the greatest value of the *Cronika* is as a document for study of the attitudes and world-view of the Catholic elements during the period of the reformation. After a thorough discussion of Grunau's sources and the various opinions about his reliability Norbertas Vėlius concludes that Grunau's *Prussian Chronicle* is one of the most popular sources and that he has been quoted and criticized by a multitude of investigators of Baltic religion and mythology (p. 46).

According to Ingė Lukšaitė the *Sudovian booklet* entitled *Der Vnglaubigen Sudauen ihrer Bockheiligung mit sambt andern Ceremonien, so sie tzu brauchen gepflegeth* 'The goat sacrifice by the unbelieving Sudovians along with other ceremonies which they are in the habit of performing' is an anonymous tract about the Sambian Sudovian customs, way of life, beliefs and mythology and is to be dated between 1520 and 1530 (p. 123). Norbertas Vėlius writes (p. 125) that frequently Old Prussian mythology is reconstructed for the most part relying on this booklet and sources which were under its influence. Nevertheless it must be noted, according to Vėlius, that the *Sudovian booklet* describes Sudovian, not Old Prussian, gods and customs. It is true, of course, that the Sudovians had already lived in Prussia for several centuries, and had experienced Old Prussian influence, but the author of the booklet did not always carefully distinguish between Sudovian and Old Prussian beliefs. In addition the booklet was composed a few

centuries after the prohibition of the Sudovian and Old Prussian religions, which had in that time been subject to the influence of the Christian religion (p. 126). In this booklet the Sudovian gods are listed in the order of their importance: heaven - earth - under the earth. Thus we encounter (pp. 128-129): *Ockopirmus* - the first god of heaven and the stars; *Swayxtix* - the god of light; *Auschauts* - the god of the lame, sick and healthy; *Autrimpus* - the god of oceans and seas; *Potrimpus* - the god of running water; *Bardoayts* - the god of boats; *Pergrubrius* - who nourishes leaves and grass; *Pilnitis* - this god enriches and fills barns; *Parkuns* - the god of thunder, lightning and rain; *Peckols* - the god of hell and darkness; *Pockols* - the flying souls or devils; *Puschkayts* - the earth god under the elder tree; *Barstucke* - the little people; *Markopole* - the people of the earth. The exceptions are *Auschauts* who is placed directly after the heavenly gods and *Parkuns* who is placed after the earth gods.

The *Sudovian* booklet furnishes us also with the phrase *Kellewese periot, Kellewese periot, der treiber kompt* 'the (wagon) driver is coming' (p. 136). Mažiulis, ascribing the work to Maletius, gives the variant *Kellewefze perioth, der treiber ist kommen* 'the (wagon) driver has arrived'.¹ According to Mažiulis there have been attempts to explain the form *perioth* as reflecting a 3rd singular athematic present (cf. Old Indic *yā-ti* 'goes'), but he is of the opinion that the translation does not imply a present, but rather a preterit tense.² Thus he reconstructs the verb as **perjāt*, which he analyzes as a nom. sg. neut. past passive participle < **perjāt*?. In any case, whether one interprets the Old Prussian form as present or preterit, one must assume the loss of a final vowel (if present then **-i*, and if preterit participle, then **-a*). I have accepted Mažiulis' explanation of the morphology, but have a slightly different explanation of the syntax, namely that the noun *Kellewefze* may be in the nominative case and that *perioth* may reflect **perjātā* a neuter *-t-* participle in predicate position. The construction would then be more or less parallel to Old Indic *Yamaḥ* (nom. sg. masc.) *pra-yā-ta-ḥ* (nom. sg. masc. *-t-* participle) 'Y. set out on the road', in which Old Prussian *-jā-tā* = Old Indic *-yā-ta-* the only difference being that the Old Indic participle shows grammatical concord, whereas the Old Prussian participle apparently does not.³ The use of the neuter adjective without grammatical concord in predicate position is common, however, in Baltic and other Indo-European languages.

1 *Prūsų kalbos paminklai*, compiled by Vytautas Mažiulis, Vilnius: Mintis, 1966, 30-31; Vytautas Mažiulis, *Prūsų kalbos paminklai* 2, Vilnius: Mokslas, 1981, 63.

2 Vytautas Mažiulis, *Prūsų kalbos etimologijos žodynas* 3(L-P), Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, 263-264.

3 William R. Schmalstieg, "Kellewesze perioth 'der Treiber ist kommen' 'the (Wagon) Driver Has Arrived'", *Baltu Filologija* 11(1), 2002, 73-76; Jan Gonda, *A concise elementary grammar of the Sanskrit language*, translated by Gordon B. Ford, University, Alabama, 1966, 90.

Ingė Lukšaitė (p. 399) writes that Michael the Lithuanian (Michalo Litanus) was really Venclovas Mikalojaitis from Maišiagala, a man with broad horizons and learning, who knew Latin and Lithuanian very well and could compare the lexicon of the two languages in many fields. Around 1550 he wrote *De moribus tartarorum, lituanorum et moscorum* 'Concerning the customs of the Tartars, Lithuanians and Muscovites' which was published in Basel in 1615. In his attempt to further the notion that the forefathers of the Lithuanians came from Rome, Michael the Lithuanian published a list of Latin nouns which have congeners in Lithuanian. Apparently he assumed that the Lithuanian congener would be obvious to anybody who knew Lithuanian, because the congeners are not given in the original (p. 402), but only in the Lithuanian translation (p. 404).

As is well known, the great majority of these words are, indeed, Indo-European congeners and it is, of course, due to the extraordinary conservatism of the Lithuanian language that even the person without philological training notices many resemblances between Lithuanian and Latin words immediately. In the translation, however, a few misprints have crept in. Lat. *tenuis* 'thin' is cognate with Lith. *tėvas*, not *tėvas* 'father' and for Lat. *pecus* 'cattle' one wonders why the rare form *pėkus* (according to LKŽ IX, 754 known from Friedrich Kurschat's dictionary) is given rather than the more common *pėkus* 'animals, herd.' The translator, Ignas Jonynas, gives no Lithuanian cognate for *vetustus* 'aged, ancient,' but it would, of course, be the somewhat archaic *vėtušas*.

It was not only Michael the Lithuanian who noticed the connection between Latin and Lithuanian. In Maciej Strykowski's *Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi* 'Polish, Lithuanian, Samogitian and All Russian Chronicle' we read (book 11, 4th chapter, here p. 524-525) '[...] Gedimin [...] las ciemny bogom poświęcił, (co zwano u łacińskich pogan i inszych narodów *Lucus*, a Litwa i dziś las zowie *Laukos*)' ('[...] Gediminas [...] dedicated to the gods a dark forest [which is called among the Latin pagans and other nations *Lucus*, and Lithuania[ns] even today call a forest *Laukos*]'). So Strykowski must have noticed the relationship between Lat. *lucus* 'a wood, grove, or thicket of trees sacred to a deity' and Lith. *laukas* 'field'.⁴ In the Lithuanian translation (p. 558) the word *Laukos* has been corrected to *laukas* but Pol. *las* 'forest' is translated by Lith. *giria*, not *laukas*.

Some of the stories concerning the conversion of the Baltic peoples to Christianity are absolutely charming. According to Strykowski, book 15, chapter 5, (pp. 534, 567), once on Good Friday a Bernardine monk was demonstrating Jesus' sufferings by flagellation (*ad flagellationem*), and a Samogitian, a simple village fellow, asked his friend: 'Who is it that the priest is beating?' The friend

⁴ Ernst Fraenkel, *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg: Carl Winter;

Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1955ff, 344.

answered: 'the Lord God.' The simple fellow then asked: 'Is that the one who made our rye crop bad?' and his friend answered: 'The very same,' so the simple fellow shouted to the preacher: 'Great job, dear priest, whip this God, who gave us the bad rye crop!'

There is also the well known story, quoted here from Guagnini's *Kronika Sarmacyi europejskiej* 'European Sarmatian chronicle' (p. 476, 489-491), that when a Christian preacher said that the world had been created, one of the Lithuanian nobles said to the king that the priest was not telling the truth, because the priest was a young man and that the other listeners including himself, who were much older, did not remember the creation. The king answered that the priest wasn't saying that the creation had occurred during his (the priest's) life time, but much earlier, about 5,000 years ago. Well, estimates of the age of the universe are different nowadays, so it seems to me that the Lithuanian noble was justified in expressing his skepticism.

In his *De diis Samagitarum caeterorumque Sarmatarum et falsorum Christianorum* 'Concerning the gods of the Samogitians and other Sarmatians and false Christians' Jan Łasicki writes (p. 580, 593) that when Iacobus Lascouius (Jokūbas Laskauskas) preached to the idolatrous Balts that there was only one God, they answered him: 'Why are you foisting off on us one God, as if he were more powerful than all of ours? One God is just one: more gods can do more.' Unfortunately we are not informed as to how Lascouius answered this question, but the question shows to my satisfaction, at least, that the idolatrous Balts were not so stupid.

Misprints include: p. 157, line 5 from the bottom, *antra vetus* > *antra vertus*; p. 300, line 6 from the bottom, *žmgu* > *žmogu*; p. 468, line 18, *Волътер* > *Вольтер*; p. 495, line 9, *pakui* > *paskui*. Sometimes it is not easy to locate the source of some thought. For example, I was interested in the statement that in the mythology and folklore of many Indo-Europeans the windows of the house are called eyes and human eyes are called windows (p. 239). The references given are to Цивьян, 1972 and Топоров, 1984. Since I have defended the view that Old Prussian (Elbing Vocabulary 214) *accodis* 'rochloch, hole in the wall for the elimination of smoke' is to be read as /akutis/ and derives from Proto-Baltic **akas* 'eye' (just as Lith. dial. *langutis* derives from *langas*), I was interested in seeing further parallels.⁵ Unfortunately the Civ'jan article was not immediately available to me. I did, however, look into the Toporov dictionary, but since no page number was given, it was impossible for me to locate the reference, even though I did scan the entire volume. Time spent reading anything by Toporov is always, indeed, time well spent, but it would have been much easier if an appropriate page reference had been available.

⁵ William R. Schmalstieg, "Lithuanian *akas* 'ice-hole' and Old Prussian *accodis* '*eye, opening'", *Blt* 36(1), 2002, 19-23.

The compiler, translators and commentators are to be congratulated on preparing this extremely useful source of information on Baltic religion and mythology. I might add also that the book is beautifully bound and printed. The book will undoubtedly be in the future an indispensable tool for research in the field.

William R. Schmalstieg

WILLIAM R. SCHMALSTIEG
814 Cornwall Road
State College PA 16803, U.S.A.
el. p.: emily@leanonemily.com

Gauta 2003 m. birželio 12 d.

Konrad Schröder,
*Die skandinavischen und baltischen Sprachen sowie
Jiddisch und Rotwelsch. Ein Verzeichnis der Lehr-
und Lernmaterialien 1500–1800 einschließlich der
Neudrucke und ausgewählter Sekundärliteratur,
mit Standortnachweisen. Der Unterricht in den
weniger gelernten Sprachen Europas, 1500–1800.
Ein bibliographischer Versuch, Band 1*

Augsburg: Univ.,
2001, X, 136 S. ISBN 3-923549-61-X

Eine spezielle Bibliographie der historischen Lehr- und Lernmaterialien für die baltischen Sprachen war, zumindest für den westeuropäischen Leser, bisher ein weitgehendes Desiderat. Die Bemühungen von Konrad Schröder richten sich darauf, diese Lücke zu schließen, wobei er allerdings bereits im Vorwort einschränkend bemerkt, nur einen Appetitshappen liefern zu können.

Die insgesamt 136 Seiten umfassende Bibliographie versucht auf 15 Seiten (Lettisch, S. 75–82; Litauisch, S. 83–89) einen Überblick über die litauischen und lettischen Wörterbücher und Grammatiken – darauf beschränken sich hier im Wesentlichen die Lern- und Lehrmittel – zu geben. Andere Lernmittel, wie Gesprächsbücher oder zweisprachige Textausgaben religiöser Werke, die nachweislich ebenfalls zum Spracherwerb benutzt wurden, werden nur sporadisch verzeichnet. Das Altpreußische bleibt unberücksichtigt.

Den einzelnen Artikeln ist eine Bibliographie der „Hintergrund-Studien“ vorangestellt, die Überblicksdarstellungen über die jeweiligen Sprachen bieten sollen. Daran schließt sich ein alphabetisch nach dem Verfasser geordnetes Verzeichnis der Lehr- und Lernwerke an, wobei die einzelnen Titel mit einem Numerus currens versehen werden.

Die Titelnachweise sind folgendermaßen aufgebaut: Neben der Titelangabe bietet Schröder Hinweise zu vorhandenen Faksimile-Ausgaben. Darüber hinaus weist er den Bestand der Originalausgaben an westeuropäischen und amerikanischen Bibliotheken nach. Die Bestände in den osteuropäischen Ländern werden nur vereinzelt mitberücksichtigt; die in Litauen und Lettland selbst werden nicht verzeichnet. Zuweilen kommentiert der Autor die einzelnen Ausgaben und führt einschlägige Sekundärliteratur dazu an. Allerdings bezieht sich diese nicht immer auf die litauischen resp. lettischen Ausgaben (s.u.).

Wer von Schröder einen vollständigen Nachweis, wenigstens der litauischen und lettischen Grammatiken und Wörterbücher für den betrachteten Zeitraum erwartet, der wird enttäuscht. Zwar berücksichtigt er teilweise auch nur handschriftlich überlieferte Werke und sogar nur beschriebene bzw. zitierte, jedoch nicht überlieferte Werke, jedoch vermisst man andererseits einige zentrale Druckwerke, wie für das Litauische das *Compendium Gram[m]aticae Lithuanicae* von Theophil Schultz (Königsberg, 1673) und für das Lettische das dreisprachige Wörterbuch *Dictionarium Polono-Latino-Lottavicum* (Vilnius, 1683) von Georg Elger.

Dabei hätte ein Blick in die entsprechenden Nationalbibliographien oder die einschlägigen Arbeiten, wie etwa für das Lettische von Daina Zemzare¹ und Arturs Ozols² oder für das Litauische von Jurgis Lebedys³, Jonas Palionis⁴ und Zigmās Zinkevičius⁵ genügt, um diesem Mangel abzuhelpfen. Entsprechend unvollständig sind auch die Angaben zur Sekundärliteratur. Auch die Hintergrundstudien bieten nicht das, was man von ihnen erwartet, und zwar eine Orientierung und einschlägige Informationen zu den behandelten Sprachen und dem speziellen Gegenstand. Einem, der sich über das Litauische und die entsprechenden Lernmittel informieren will, ist mit einem Hinweis auf Maria Baryczowa, „Augustyn Rotundus Mielecki, wojt wileński, pierwszy historyk i apologeta Litwy“ (*Ateneum Wileńskie* 10, 1935) sicher nicht geholfen.

Diese und andere bibliographische Informationen ohne direkten Bezug zum Thema auf der einen Seite sowie die Lückenhaftigkeit einschlägiger bibliographischer Informationen auf der anderen lassen den Eindruck entstehen, dass die dargebotenen Informationen nicht Ergebnis einer sorgfältigen Recherche sind, einer solchen hätte es bedurft, sondern dass sie vielmehr zufällig zusammengetragen worden sind.

Dass es dem Autor offenbar an den entsprechenden Sprachkenntnissen und dem baltistischen Fachwissen fehlt, um Informationen zu verifizieren und Zusam-

1 Daina Zemzare, *Latviešu vārdnīcas. (Līdz 1900. gadam)*, Rīga: Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1961.

2 Arturs Ozols, *Veclatviešu rakstu valoda*, Rīga: Liesma, 1965.

3 Jurgis Lebedys, *Senoji lietuvių literatūra*, Vilnius: Mokslas, 1977.

4 Jonas Palionis, *Lietuvių literatūrinės kalbos istorija*, Vilnius: Mokslas, 1977; Jonas Palio-

nis, *Lietuvių rašomosios kalbos istorija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995.

5 Zigmās Zinkevičius, *Lietuvių kalbos istorija* 1–6, Vilnius: Mokslas, 1984–1995; *The History of the Lithuanian Language*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1996.

menhänge beurteilen zu können, kann man ihm nicht direkt zum Vorwurf machen. Allerdings wünscht man sich, dass er im Interesse des Gesamtergebnisses entsprechende Fachwissenschaftler konsultiert hätte.

Diese Bibliographie müsste nicht an dieser Stelle besprochen werden, wenn sie nicht ein in der Lituanistik bisher völlig unbekanntes Werk zitiert. Unter Nr. 243 führt Schröder eine dreisprachige (Lateinisch, Deutsch, Litauisch) Ausgabe des *Orbis sensualium pictus* von Johann Amos Comenius von 1682, ohne Ortsangabe, an. Diese Ausgabe findet sich nicht in der *Lietuvos TSR bibliografija* (LB). Können wir unserem Wissen um das litauische Schrifttum eine weiteres Werk hinzufügen? Sicherlich nicht.

Es spricht vieles dafür, dass die von Schröder zitierte litauische Ausgabe nie existierte, zumal er selbst kein Exemplar nachweisen kann. Die umfangreichen Literaturangaben, die Schröder der Titelangabe beigibt, beziehen sich nicht auf die vermeintliche litauische Ausgabe, sondern ganz allgemein auf den *Orbis sensualium pictus*, helfen in dieser Hinsicht also nicht weiter. Allein in der Bibliographie von Kurt Pilz⁶ wird die litauische Ausgabe erwähnt. Pilz wiederum stützt sich auf Jean George Théodore Graesse⁷, Čeněk Zíbrt⁸ und Hertvík Jarník⁹, wobei sich Zíbrt und Jarník ihrerseits auf Graesse beziehen. Graesse, der somit als einzige Quelle übrig bleibt, hat selbst nur unvollständige Informationen. Er erwähnt die entsprechende Ausgabe im Zusammenhang mit den anderen Ausgaben des *Orbis sensualium pictus* und fügt lediglich an „une troisième en latin, allemand et lithuanien (s.l. 1682 in 8°)“ (Graesse 1861, 234). Einen Erscheinungsort kann er nicht nachweisen. Pilz vermutet Nürnberg, denn in der dortigen Druckerei Endter ist ein Großteil der Ausgaben des *Orbis sensualium pictus* erschienen (Pilz 1967, 135).

Für das Jahr 1682 lassen sich folgende Ausgaben des *Orbis sensualium pictus* nachweisen: eine deutsch-lateinische (Nürnberg: Endter, 1682), eine lateinisch-schwedische (Abö: Winter, 1682) sowie eine dreisprachige deutsch-lateinisch-polnische Ausgabe. Letztere ist in Riga bei Johann Georg Wilke erschienen: Joh. Amos Comenii. || Orbis sen- || sualium pictus. || Hoc est: || Omnium fundamentalium in mundo rerum & in || vitâ actionum, || Pictura & Nomenclatura. || Editio trilinguis auctior et emendatior; cum Titulorum juxtâ atq[ue] || Vocabulorum Indice trilingui. || Die sichtbare Welt. || Swiât Oczywisty || Das ist: || Aller vornehmsten Welt=Dinge und Lebens=Verrichtungen. || Vorbildung und Benamung. || Wyobrâzenie y Wykład. || Auffß neu auffgelegt und in allen dreyen Sprachen verbessert; neben einem Titul

6 Kurt Pilz, *Johann Amos Comenius. Die Ausgaben des ‚Orbis Sensualium Pictus‘. Eine Bibliographie*, Nürnberg: Selbstverlag der Stadtbibliothek, 1967.

7 Jean George Théodore Graesse, *Trésor de livres rares et précieux, ou nouveau Dictionnaire bibliographique* 2, Dresde [u.a.]: Kuntze, 1861, 234.

8 Čeněk Zíbrt, *Bibliografie České historie* 5,

Prag: České akad. císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1912, Nr. 20365.

9 Hertvík Jarník, *Veškerých spisů Jana Amosa Komenského* 8. *Orbis pictus*, Brno: Ústřední spolek Jednot učitelských na Moravě, Filozofická fakulta Masarykovy university, 1929, XXXV.

|| und drey Wörter=Register. || Wrydze Drukował y wyłożył Jan Georg Wilken I. K. M Drukarz, 1682.¹⁰

Handelt es sich bei dieser Ausgabe um die vermeintlich litauische? Da im Titel nicht explizit erwähnt wurde, dass es sich bei der dritten Sprache um polnisch handelt, sondern nur eine polnische Übersetzung des Titels, des Druckortes und des Druckers erscheint, könnten hier möglicherweise die polnischen Textfragmente als litauische interpretiert worden sein. Diese Deutung scheint wahrscheinlich, da sich für eine derartige Verwechslung weitere Beispiele finden lassen.¹¹ In Anbetracht der unzureichenden Informationen, die Graesse bietet, sowie der fehlenden Überlieferung durch andere Quellen, ist davon auszugehen, dass hier tatsächlich eine Verwechslung vorliegt. Ob diese auf Graesse selbst zurückgeht oder auf seine Quellen (die er nicht nennt), ist nicht mehr zu ermitteln.

Die von Schröder vorgelegte Bibliographie verdient trotz aller Mängel unsere Beachtung. Bibliographien zu erstellen ist eine wichtige, zumeist langwierige und sehr undankbare Aufgabe. Um so mehr ist es zu würdigen, dass sich der Autor dieser Aufgabe angenommen hat. Mit der Einbeziehung der baltischen Sprachen in eine Bibliographie zu den skandinavischen Sprachen dokumentiert er ein vermeintlich neues Ostseeraum-Verständnis, das aus der Perspektive des zusammenwachsenden Europas sehr modern anmutet, seine Wurzeln aber in der Geschichte hat.

Die Darbietung von Informationen zum Baltischen in diesem Kontext bietet eine Chance, auch andere Interessentenkreise zu erreichen, sie für diese Thematik zu interessieren und damit neue Forschungsperspektiven zu eröffnen. Der relativ sorgfältig recherchierte Bestand der angeführten litauischen und lettischen Lehr- und Lernmittel an den westeuropäischen und US-amerikanischen Bibliotheken bietet dafür gute Voraussetzungen.

Es bleibt zu wünschen, dass in absehbarer Zeit eine zweite Auflage dieser Bibliographie erscheint, die die Mängel der ersten behebt.

Christiane Schiller

CHRISTIANE SCHILLER
Interdisziplinäres Zentrum für Pietismusforschung
Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg
Franckeplatz 1, Haus 24
D-06110 Halle (Saale), Deutschland
el. p.: schiller@pietismus.uni-halle.de

Gauta 2003 m. birželio 13 d.

¹⁰ Für diese Information habe ich Frau Aija Taimiņa von der Latvijas Akadēmiskā Bibliotēka in Rīga zu danken. Die Richtigkeit der Titelangaben konnte von der Rezensentin nicht überprüft werden.

¹¹ Einen ähnlichen Fall, und zwar die Verwechslung einer polnischen mit einer vermeintlich litauischen Bibel beschreibt Jolanta Gelumbeckaitė in ihrem Aufsatz „*Bibliotheca Augusta, jos istorija ir lietuviškos knygos*“, *ALt* 2, 2000, 89 (S. 75–98).

Erdvilas Jakulis,
*Lietuvių kalbos tekėti, tēka tipo
veiksmazodžiai ir jų istorija*

Daktaro disertacija, Vilnius,
2002, 160 p.

2002 metų gegužės 31 dieną Vilniaus universitete daktaro disertaciją apgynė Erdvilas Jakulis¹. Jo darbo vadovas – prof. habil. dr. Bonifacas Stundžia. Oponavo net du habilituoti daktarai – prof. Evalda Jakaitienė ir prof. Zigmąs Zinkevičius. Jau vien tai rodo, kad aptariamoji disertacija nėra eilinė. Čia tiek sinchroniškai, tiek diachroniškai išsamiai išnagrinėti 827 didžiajame *Lietuvių kalbos žodyne* užfiksuoti *tekėti, tēka* tipo veiksmazodžiai. Jie pasižymi tuo, kad jų prezento formos yra panašios į atitinkamas pirminių šakninių veiksmazodžių *a* kamieno formas (plg. *tēka* ir *nēša*), o preterito ir bendraties formos primena išvestinių veiksmazodžių su priesaga *-ėti* formas (plg. *tekėjo, tekėti* ir *baltėjo, baltėti*). Pirmiausia Jakulis, remdamasis šiuolaikiniais žodžių darybos principais, išskleidė ankstesnių tyrėjų abejones ir įtikinamai įrodė, kad nagrinėjamojo tipo veiksmazodžiai nėra vediniai (p. 7tt.). Tolesniuose skyriuose jis išsamiai aprašė šių veiksmazodžių semantiką (p. 17–23), šaknies struktūrą (p. 23–42), kirčiavimą (p. 43–52), nustatė jų diachroninius sluoksnius: lietuvių ir latvių kalbų atitikmenis (p. 53–76), jų giminaičius prūsų (p. 76–82), slavų (p. 82–107) ir kitose indoeuropiečių kalbose (p. 107–123).

Disertacijoje yra ir svarbių minčių, padedančių geriau suprasti, kaip atsirado netaisyklingas *tekėti, tēka* kaitybos tipas. Jis turi tikslių atitikmenų tik latvių kalboje (plg. liet. *tekėti, tēka, tekėjo* ir latv. *tecēt, teku, tecēju*). Tuo remiantis daroma išvada, kad šis kaitybos tipas susidarė rytų baltų kalbose (p. 124). Toliau tiriant mišriuosius ir

¹ Jis yra baltistų Antano Jakulio ir Audronės Jakulienės-Kaukienės sūnus. Savo tėvų pramintais keliais eina ir jų duktė Dalia Jakulytė, 1995 metais paskelbusi savo tė-

vo sudaryto *Knygos Nobažnystės* žodžių indekso pirmąją dalį (plg. recenziją *ALt* 3, 2001, 293–297).

kitus panašius neregulariosios kaitybos baltų kalbų veiksmoždžius, svarbus ir kitas Jakulio pastebėjimas. Latvių kalbai būdingas priesagos apibendrinimas visoms laikų formoms. Iš 123 bendrųjų rytų baltų kalbų *tekėti, tēka* tipo veiksmoždžių 7% latvių kalbos atitikmenų turi du prezento variantus su *-u/-ēju*, 6% – tik su *-ēju*, plg. liet. *murmėti, mūrma, murmėjo* ir latv. dial. *murmēt, -ēju, -ēju* (p. 76).

Jau ir anksčiau buvo pastebėtas latvių kalbos polinkis prastinti veiksmoždžio kaitybos sistemą, plg. liet. *daraũ, dariaũ, darýti* ir latv. *daru, darīju, darīt*, taip pat latv. *meluõju*, reiškiantį tiek ‘meluoju’, tiek ir ‘melavau’². Tai turint omenyje, būtų galima ateityje naujai pažvelgti į lietuviškuose XVI–XVII amžiaus raštuose (daugiausia Mažosios Lietuvos) turimas ilgąsias preterito formas su *-inojo* greta trumposios bendraties su *-inti* ir prezento su *-ina* (plg. *garbinojo*, bet *garbinti, garbina*). Paprastai, remiantis latvių kalbos atitikmenimis su *-ināt, -inu / -ināju, -ināju*, manoma, kad kadaise ir lietuvių kalboje egzistavusios bendratys su **-inoti*³. Tačiau gal lietuvių kalba išlaikiusi senesnę būklę, o latvių kalba pagal preterito formas ilgai išlyginusi šių vedinių paradigmą? Čia atkreiptinas dėmesys ir į lietuviškų priesagų *-inti* ir *-inėti*⁴ santykį.

Remdamasis veldiniais iš indoeuropiečių prokalbės, Jakulis pagrįstai mano, kad *tekėti, tēka* kaitybos tipas formavosi iš šakninių *a* kamieno veiksmoždžių, plg. liet. *tēka* ir s. bažn. sl. *tekō, tešti*, liet. *tēna* ir s. ind. *tanákti* ‘tena, krenka’ (p. 120).

Svarbi ir kita išvada, kad **tekėti* tipo bendratis atsiradusi rytų baltų kalbose pagal analogiją su **tekėiā* tipo preterito formomis (p. 120). Čia galima būtų atkreipti dėmesį į du dalykus. Pirma, bendratys galutinai susiformavo palyginti vėlai iš veiksmų pavadinimų. Skirtingos bendračių formos (liet., latv. su *-t(i)*, o pr. su *-twei*), matyt, rodo, kad kadaise baltų (kaip ir kitose senosiose indoeuropiečių⁵) kalbose veiksmų pavadinimai buvo plačiai daromi su priesagomis **-tu-* ir **-ti-*; šie darybos tipai ėmė nykti bei stabarėti veikiausiai jau atsiskyrus rytų ir vakarų baltų kalboms. Antra, rytų baltų kalbose pastebėtas ryškus polinkis veiksmoždinius daiktavardžius sieti su preterito kamienais. Antai lietuvių kalbos veiksmų pavadinimai su *-imas*⁶ ir

2 Plg. Ernstas Frenkelis, *Baltų kalbos*, Vilnius: Mintis, 1969, 52.

3 Plg. Adalbert Bezenberger, *Beiträge zur Geschichte der litauischen Sprache*, Göttingen: Verlag von Robert Peppmüller, 1877, 112tt.; Jānis Endzelīns, *Latviešu valodas gramatika*, Rīgā: Latvijas valsts izdevniecība, 1951, 833tt.; Zigmās Zinkevičius, *Lietuvių kalbos istorinė gramatika 2*, Vilnius: Mokslo, 1981, 93. Tuo grindžiama ir ne labai gera leksikografinė praktika žodynuose atstatinėti lietuvių kalboje nesamas bendratis su **-inoti* (plg. *ALt* 1, 1999, 156–157; 4, 2002, 286).

4 Jos abi, matyt, yra vardažodinės kilmės iš būdvardžių priesagos **-ino-* (žr. Юрић

В. Откупщиков, *Из истории индоевропейского словообразования*, Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1967, 104, plg. dar Ernst Fraenkel, „Zur Herkunft der litauischen Verba auf *-inti* und Adjektiva auf *-intelis*“, *APh* 7, 1938, 17tt.).

5 Plg. Émile Benveniste, *Noms d'agent et noms d'action en indo-européen*, Paris: Adrien Maisonneuve, 1948.

6 Saulius Ambrasas, *Daiktavardžių darybos raida. Lietuvių kalbos veiksmoždiniai vediniai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993, 21tt.

atitinkami latviški vediniai su *-ums*⁷ iš pradžių buvo daromi iš prezento formų, o vėliau susieti su preterito kamienais, plg. liet. *tekimas* (Lz) → *tekėjimas*.

Taigi norint galutinai išaiškinti *tekėti, tēka* tipo paradigmos genezę, principinės svarbos yra preterito formos su **-ēiā*, kurių kilmė dar nėra iki galo aiški. Tiesa, Jakulio disertacijoje, plačiau nepasvėčius, tiesiog konstatuojama: „Prie preterito kamiengalio **-ē-* pridėtas antrinis kamiengalis **-iā-*“ (p. 120). Žinoma, Jono Kazlausko⁸ hipotezė, kad ilgosios **-ēiā* (resp. **-āiā*) tipo formos kilusios iš trumpųjų preterito formų su **-ē* (resp. **-ā*), turi svarių argumentų: 1) trumposios formos (pvz., *teké, nešió*) lietuvių kalbos tarmėse turimos dviejuose nesusisiekiančiuose arealuose – pietvakarinėse ir rytinėse šnektose (plg. dar *LKA* III, žemėl. 98); 2) panašių trumpųjų formų greta ilgųjų yra ir latvių kalbos tarmėse⁹; 3) prūsų kalbos tekstuose ilgųjų **-ēiā, *-āiā* tipo formų visai neužfiksuota, jas čia atitinka trumpesnės formos su **-ē, *-ēi* ir **-ā, *-āi* (plg. *be, bēi* ‘buvo’; *eb-sgnā, signai* ‘žegnojo’)¹⁰; 4) trumposios baltų kalbų preterito formos su **-ē, *-ā* galbūt turi ir kai kurių atitikmenų kitose giminiškose kalbose, plg. liet. *dė* ir s. ind. *á-dhā-t*, gr. *ἔ-θη-κα*, liet. *sėdė* ir s. bažn. sl. *sědě*.

Tačiau trumpąsias *teké* tipo formas laikyti labai senomis kol kas trukdo jų akūtinis galūnės kirčiavimas¹¹. Tiesa, Williamas R. Schmalstiegas (1974, 156, plg. dar *ALt* 4, 2002, 238–239) mano, kad akūtas čia įsivestas vėliau vietoj anksčiau buvusio cirkumflekso. Bet šiai hipotezei įrodyti dar reikia išsamesnių studijų.

Be to, atkreiptinas dėmesys ir į kitą taip pat dar nepakankamai išplėtotą Kazlausko (1968, 348) mintį, jog *áuklė, galvó* tipo veiksmažodžiai ankstyvajame raidos etape galėję būti artimi daiktavardžiams ir galbūt neturėję visų asmenų formų. Tad gal vertėtų ateityje naujai apmąstyti ankstesnių tyrėjų minėtą ir kai kurių mišriojo tipo veiksmažodžių ryšį su vardažodžiais, plg. *sopėti* ir *sópė, skaudėti* ir *skaudė* bei kt.¹² Tiesa, kaip jau minėta, *tekėti, tēka* tipo veiksmažodžiai nėra vediniai. Tačiau vardažodinės prigimties formos į veiksmažodžio sistemą pateko ne vien darybos keliu¹³, bet ir dėl kitokių priežasčių. Antai Ernstas Fraenkelis (*KZ* 53, 1925, 37; *LEW*

7 М[ая] Балтыня, Суффиксальное словообразование отглагольных существительных в латышском письменном языке (на -šana, -ums, -ība, -iens). Автореферат дис. канд. филол. наук, Рига, 1979, 15–16.

8 Jonas Kazlauskas, *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*, Vilnius: Mintis, 1968, 340tt.

9 Plg. dar Antons Breidaks, „Aorist and imperfect relics in East Baltic dialects and origin of Old Prussian *be, bēi, bei*“, *Colloquium Pruthenicum Secundum*, ed. by Wojciech Smoczyński, Kraków: Universitas, 1998, 39tt.

10 Plg. dar William R. Schmalstieg, *An Old Prussian Grammar*, University Park-London: The Pennsylvania State University Press, 1974, 155tt.

11 Plg. A[leksas] Girdenis, V[ladas] Žulys, rec.: „Jonas Kazlauskas, *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*“, *Blt* 8(2), 1972, 200–201; Wojciech Smoczyński, *Język litewski w perspektywie porównawczej*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2001, 217tt. Kazlausko hipotezės kritiką mini ir Jakulis disertacijos įvade (p. 3), tačiau jos plačiau neįvertina.

12 Plg. Pranas Skardžius, *Lietuvių kalbos žodžių daryba*, Vilnius, 1943, 524.

13 Dėl to amžino rato: vardažodis → veiksmažodis → vėl vardažodis → ir vėl veiksmažodis (plg. Откупщиков 1967, 107–109).

714) veiksmažodžio *reikėti* genezės ieško tokiuose pasakymuose kaip *yra reika*¹⁴. Apskritai indoeuropeistai trečiąją asmenį linkę vadinti savita sintaksine anga vardažodinėms formoms į veiksmažodžio paradigmą¹⁵. Tad galbūt vardažodinės kilmės formų mišinys su senosiomis šakninėmis veiksmažodžio formomis, formuojantis preterito paradigmą, ir sudarė prielaidas atsirasti vadinamiesiems mišriojo tipo veiksmažodžiams? Tai, aišku, tik preliminari hipotezė tolesniems tyrimams. Kita vertus, įdomus ir Jakulio iškeltas semantinis motyvas (t. y. duratyvinė vibratyvinė reikšmė bei jos morfologinio įforminimo poreikis) *tekėti, tėja* tipo veiksmažodžiams plisti (p. 120–121).

Taigi Jakulio disertacija, nors kol kas dar neišleista atskira knyga, yra tikrai vertingas baltistikos veikalas, gražiai pratęsiantis disertanto mamos Audronės Kaukienės darbus¹⁶.

Saulius Ambrazas

SAULIUS AMBRAZAS
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5
LT-2055 Vilnius, Lietuva
el. p.: saulambr@ktl.mii.lt

Gauta 2003 m. sausio 18 d.

¹⁴ Plg. dar Benjamins Jēgers, „Verkannte Bedeutungsverwandtschaften baltischer Wörter“, *KZ* 80, 1966, 66tt.; Kari Liukkonen, „Dėl lietuvių kalbos veiksmažodžio daiktavardinės kilmės formų“, *Jono Kazlausko diena: istorinės gramatikos dalykai. Tarptautinės konferencijos programa ir tezės*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2000, 21–22; Axel Holvoet, rec.: „William R.

Schmalstieg, *The Historical Morphology of the Baltic Verb*“, *Blt* 36(1), 2002, 133–134.

¹⁵ Plg. Calvert Watkins, *Geschichte der indogermanischen Verbalflexion*, Heidelberg: Carl Winter, 1969, 178.

¹⁶ Plg. Audronė Kaukienė, *Lietuvių kalbos veiksmažodžio istorija* 1–2, Klaipėda: Klaipėdos universitetas, 1994–2000.

Alma Ragauskaitė, *XVI–XVIII a. kauniečių asmenvardžiai*

Daktaro disertacija, Vilnius,
2002, 222 p.

2002 metų spalio 9 dieną Lietuvių kalbos institute Alma Ragauskaitė apgynė daktaro disertaciją. Darbo vadovė – habil. dr. Vitalija Maciejauskienė. Čia išsamiai ištirti XVI–XVIII amžiaus asmenvardžiai, išrinkti daugiausia iš įvairių Kauno miesto savivaldos dokumentų, parašytų lenkų, lotynų ir LDK kanceliarine slavų kalba¹ (pastaroji disertacijoje ne visai tiksliai vadinama senąja gudų kalba). Tokių asmenvardžių užrašymų surinkta per 11 300. Be to, jie lyginami ir su to meto asmenvardžiais iš kitų Lietuvos vietų. Panaudoti ir giminiškų kalbų asmenvardžių tyrimo duomenys. Tad darbas dažnai prašoka Kauno miesto ribas. Disertacija parašyta metodiškai, kiekvienas teiginys iliustruotas gausiais autentiška rašyba pateiktais pavyzdžiais. Prieduose rasime aptartų asmenvardžių rodyklę (p. 187–222).

Nors šis darbas skirtas asmenvardžių istorijai, tačiau čia yra svarbių duomenų ir išorinei lingvistikai. Ypač tai pasakytina apie lietuviškų asmenvardžių slavini- mo skyrių (p. 24–42). Ragauskaitė nustatė, kad XVI amžiuje Kauno raštininkai neretai dar išlaikydavo gana autentiškas lietuviškų asmenvardžių lytis, nors jau tada nemaža jų dalis turėjo slavišką priesagą *-ovič* (27,08% visų patroniminių vyrų asmenvardžių); nelietuviškų asmenvardžių lyčių padaugėjo XVII amžiaus antroje pusėje, o XVIII amžiuje jos ėmė vyrauti. Tai iš dalies atspindi lietuvių kalbos

1 Dėl termino plg. Christian S. Stang, *Die Westrussische Kanzleisprache des Grossfürstentums Litauen*, Oslo: Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo, 1935; Zigmąs Zinkevičius, *Lietuvių kalbos istorija 2. Iki pirmųjų raštų*, Vilnius: Mokslo, 1987, 117tt.; A[lgirdas] S[abaliauskas], „Slavų

kanceliarinė kalba“, *Lietuvių kalbos enciklopedija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999, 592; Pietro Umberto Dini, *Baltų kalbos. Lyginamoji istorija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000, 282–283.

vartojimo viešajame gyvenime mažėjimą tuo metu². Tiesa, lietuvių kalbos padėtis, matyt, skyrėsi atskiruose miestuose. Tai rodo disertacijoje atliktas Kauno (1791–1827 metų Šv. Petro ir Povilo) ir Kėdainių (1752–1798 metų Šv. Jurgio) bažnyčių knygų palyginimas: XVIII amžiaus pabaigos kėdainiškių pavardėse lietuviškų bruožų likę daugiau negu maždaug to paties meto kauniškių (p. 44–45). Įdomu ir tai, kad didžioji pavardžių lenkinimo banga XVIII amžiuje sutampa su leksikos slavybių antplūdžiu į LDK lietuviškus raštus. Ir vienu, ir kitu atveju matyti sustiprėjusi (palyginti su XVI–XVII amžiumi) orientacija į prestižinę lenkų kalbą. Be to, XVIII amžiaus lietuvių autorius leksikos slavybes vartoti skatino tuo metu Europoje populiarus makaroninis stilius. Tad Baroko epochoje skoliniai galėjo tapti savitu intelektualumo bei aukštojo stiliaus ženklų³.

Lietuviškų asmenvardžių slavinimui ypatingą poveikį darė raštininkai bei jų intencijos (p. 44)⁴. Juk raštininkai anuomet dažniausiai buvo nelietuviai. Kaip malonią išimtį čia galima būtų priminti Vido Garliausko Šiaulėnų bažnyčios santuokų knygose rastus lietuviškus įrašus, darytus 1719–1738 metais⁵. Jie užrašyti nusižengiant to meto Bažnyčios nuostatams, kurie primygtinai reikalavo rašyti lotyniškai, ir rodo ypatingą klebono nusiteikimą lietuvių kalbos atžvilgiu. Be to, šie įrašai daryti tuo metu, kai Kaune lietuviškos pavardės buvo masiškai lenkinamos.

Kita vertus, pavardžių slavinimo procesui galėjo turėti įtakos ir pačių gyventojų intencijos. Antai disertacijoje pažymima, kad vienoje ir toje pačioje 1791–1827 metų Kauno parapiinės Šv. Petro ir Povilo bažnyčios knygoje mažiau buvo slavinamos Kauno priemiesčių bei šiai parapijai priklausiusių kaimų gyventojų negu pačiame Kauno mieste gyvenusių miestiečių pavardės (p. 43–44). Tai galbūt rodo, kad XVIII amžiuje tarp miestiečių buvo prestižiška turėti lenkiškas pavardžių formas, o toliau nuo miesto gyvenę lietuviai, geriau išlaikę gimtąją kalbą,

2 Plačiau apie tai žr. Jurgis Lebedys, *Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viešajame gyvenime*, Vilnius: Mokslas, 1976; Petras Jonikas, *Lietuvių kalba ir tauta amžių būvyje. Visuomeniniai lietuvių kalbos istorijos bruožai*, Chicago: Lituanistikos instituto leidykla, 1987, 69tt., 116tt.

3 Plg. Aleksas Girdenis, *Kalbotyros darbai 2*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000, 393; Artūras Tereškinas, „Stiliaus ir žanro problemos M. Ališausko ir K. Lukausko pamoksluose“, *Senoji Lietuvos literatūra 1. Senosios literatūros žanrai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992, 133–134; Mikas Vaicekauskas, „Prieškalbė Jonui Palioniui, arba Mykolo Olševskio apologija“, *Naujasis Židinys-Aidai 4*, 1996, 208; Giedrius Subačius, „Dėl

Miko Vaicekausko apologijos Mykolui Olševskiiui“, *Naujasis Židinys-Aidai 6*, 1996, 579–580; Aleksas Girdenis, Petras Skirmantas, *1759 metų „Ziwasas“*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998, IX–XII (taip pat recenziją *ALT 1*, 1999, 195–196); Juozas Karaciejus, „Dėl XVIII a. raštų kalbos“, *LKK 39*, 1998, 134–139.

4 Žr. dar Z[igmas] Zinkevičius, *Lietuvių antroponimika. Vilniaus lietuvių asmenvardžiai XVII a. pradžioje*, Vilnius: Mokslas, 1977, 96tt.; М[ейлуте] Рамонене, *Литовские фамилии конца XVIII в.* Автореф. дис. канд. филол. наук, Вильнюс, 1987, 7–8.

5 Vidas Garliauskas, „Lietuviški Šiaulėnų bažnyčios įrašai 1719–1738 metų santuokų metrikuose“, *ALT 3*, 2001, 213–250.

vartotojo autentiškas lietuviškas pavardes. Zigmantas Zinkevičius (1977, 117) panašiai interpretuoja XVII amžiaus Vilniaus miesto aukštuomenės ir prastuomenės asmenvardžių užrašymų skirtumus.

Ne tik etimologus, bet ir išorinės lingvistikos bei Lietuvos istorijos tyrėjus turėtų sudominti platus asmenvardžių kilmės skyrius (p. 119–154)⁶. Antai iš jo aiškiai matyti, kad XVI–XVIII amžiuje Kaune gyveno gausi vokiečių bendruomenė. Tai rodo ir istorikų tyrimai⁷. Kita vertus, per nagrinėjamąjį laikotarpį laipsniškai mažėjo grynai lietuviškos kilmės asmenvardžių (XVI amžiuje 24% → XVII amžiuje 16% → XVIII amžiuje tik 12%). Tiesa, rengiant disertaciją spaudai galima pageidauti prie kiekvieno šiame skyriuje pateikiamo asmenvardžio nurodyti jo kilmės pamatą (plg. Zinkevičius 1977).

Disertacijoje išsamiai aptartas kauniečių pavardžių susidarymas (p. 73–99)⁸. Ragauskaitė nustatė, kad Kauno diduomenei priklausę lietuviai bei čia gyvenę vokiečiai jau XVI amžiaus pradžioje turėjo paveldimas pavardes, o XVII antrojoje pusėje visi kauniečiai buvo užrašomi su pavardėmis⁹. Tai leidžia manyti, kad miestuose gyvenę lietuviai pavardes įgijo anksčiau nei valstiečiai. Pastarųjų pavardžių formavimąsi išsamiai ištyrė Vitalija Maciejauskienė¹⁰.

Gal kiek fragmentiškesnis yra asmenvardžių darybos aprašas (p. 100–119). Čia galima buvo labiau išryškinti XVII amžiuje vykusius lietuviškų vyrų asmenvardžių darybos pokyčius. Antai iš pirmajame priede pateiktos statistikos (p. 182) matyti, kad XVII amžiuje, palyginti su XVI, smarkiai padaugėjo kauniečių asmenvardžių su priesagomis *-aitis* (24 → 41) bei *-(i)ūnas* (16 → 31) ir labai sumažėjo atitinkamų vedinių su *-iškis* (38 → 4), šiek tiek ir su *-(i)onis* (34 → 24)¹¹. XVIII amžiuje Kauno miesto pavardžių užrašymų su lietuviškomis priesagomis beveik nebeliko.

⁶ Žr. dar Alma Ragauskaitė, „XVI a. antrosios pusės Kauno miestiečių lietuviškos kilmės asmenvardžiai“, *ALL* 41, 1999, 145–158; „XVII a. pirmosios pusės Kauno miestiečių asmenvardžių kilmė“, *ALL* 43, 2000, 93–110.

⁷ Plg. Zenonas Ivinskis, *Lietuvos prekyba*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 1934, 10–25; Jonas Puzinas, *Rinktiniai raštai 2*, Chicago: Lituanistikos instituto leidykla, 1983, 179tt.; Zigmantas Kiaupa, „Kovos tarp liuteronų ir katalikų Kauno mieste iki XVIII a. vidurio“, *Religinės kovos ir erezijos Lietuvoje 4*, Vilnius: Mintis, 1977, 13–26.

⁸ Žr. dar Alma Ragauskaitė, „Kauno miestiečių pavardžių formavimasis XVI–XVIII a.“, *ALL* 46, 2001, 123–143.

⁹ Panašiu laiku, matyt, formavosi ir kituose miestuose gyvenusių lietuvių pavardės,

plg. Zinkevičius 1977, 64–65; Zigmantas Kiaupa, „Šiaulių gyventojų kaita ir pastovumas XVII–XVIII a.“, *Šiaulių miesto savivaldai 200. Respublikinės istorikų mokslinės konferencijos tezės*, Šiauliai: Titnagas, 1991, 3–4.

¹⁰ Vitalija Maciejauskienė, *Lietuvių pavardžių susidarymas*, Vilnius: Mokslas, 1990.

¹¹ Apie bendras tėvavardinės kilmės asmenvardžių darybos tendencijas Lietuvoje žr. Antanas Salys, *Raštai 2*, Roma: Lietuvių katalikų mokslų akademija, 1983, 51–52; Z[igmas] Zinkevičius, „Tėvavardinė asmenvardžių sistema Lietuvoje“, *Blt 2* priedas, 1977, 151–156; V[italija] Maciejauskienė, „Lietuvių asmenvardžių priesagų paplitimas XVII a.“, *LKK* 17, 1977, 159–165.

Reikia tikėtis, kad įvairiais požiūriais svarbus Almos Ragauskaitės darbas greitai bus išleistas atskira knyga.

Saulius Ambrazas

SAULIUS AMBRAZAS
Lietuvių kalbos institutas
Vileišio g. 5
LT-2055 Vilnius, Lietuva
el. p.: saulambr@ktl.mii.lt

Gauta 2003 m. sausio 28 d.

Jovita Erichsmeier,
*Tikslo, sąlygos ir nuolaidos šalutiniai sakiniai
XVI–XVII a. Mažosios Lietuvos autorių raštuose*

Daktaro disertacija, Kaunas,
2002, 166 p.

2002 metų lapkritį Vytauto Didžiojo universitete Jovita Erichsmeier apgynė daktaro disertaciją *Tikslo, sąlygos ir nuolaidos šalutiniai sakiniai XVI–XVII a. Mažosios Lietuvos autorių raštuose* (166 p.). Darbo vadovas prof. habil dr. Vytautas Ambrazas. Sudėtiniai senosios lietuvių raštijos sakiniai – iki šiol vis dar mažai tirta istorinės sintaksės sritis. Imtis šios rūšies šalutinių sakinių istorijos doktorantę paskatino ryškūs sintaksinės sandaros pokyčiai, įvykę lietuvių kalboje daugiau negu per keturis amžius.

Disertacijoje keliami du pagrindiniai **tiksiai**: 1) ištirti XVI–XVII amžiaus Mažosios Lietuvos autorių raštuose paliudytus tikslo, sąlygos ir nuolaidos šalutinius sakinius bei nustatyti ne tik jungtukų pasiskirstymą, bet ir sakinių modelius, būdingus XVI amžiaus gyvajai kalbai, iš pastarųjų išskiriant modelius, kurie jau tuomet buvo archaizmai; 2) remiantis tyrimo rezultatais, palyginti XVI amžiaus lietuvių kalboje vartotų minėtų rūšių sakinių modelius su dabartiniais ir mėginti nustatyti pagrindinę raidos kryptį.

Darbo **uždaviniu** disertacijoje laikoma surinktų sudėtinių sakinių analizė trimis aspektais: 1) prijungiamųjų jungtukų distribucija, 2) modelių išskyrimas ir 3) tari- niais einančių veiksmažodžių morfologinės raiškos tyrimas.

Taip suformuluoti tikslai ir uždaviniai verčia kelti klausimą, kas iš tiesų šioje disertacijoje bus nagrinėjama: kalba kaip sistema ar kalba kaip kalbėjimo aktas.

1. Norint tai suprasti, reikia pradėti nuo **objekto** ir **temos**. Apibrėždama tiriamuosius šaltinius, autorė nurodo:

Medžiaga šiam darbui surinkta iš visų svarbiausių XVI–XVII a. Mažosios Lietuvos autorių raštų: Martyno Mažvydo 1547 metų katekizmo, *Giesmės šv. Ambroziejaus* (1549), *Formos krikštymo* (1559) ir abiejų giesmyno dalių (pirmoji dalis – 1566, ant-

roji – 1570 m.), Baltramiejaus Vileto *Enchiridiono* (1579) ir *Evangelijų bei epistolų* (1579), Jono Bretkūno postilės (1591) ir jo verstu Mato bei Luko evangelijų (1580), taip pat iš Simono Vaišnorio *Žemčiūgos teologiškos* (1600). Iš Wolfenbüttelio postilės (1573) [...] čia tiriami sakiniai nerinkti [...] (p. 10).

Ar šitie veikalai iš tiesų yra visi svarbiausi XVI–XVII amžiaus Mažosios Lietuvos raštai? Čia išvardyti darbai, įskaitant ir Vaišnorio *Žemčiūgą teologišką*, parašyti XVI amžiuje. Iš XVII amžiaus nėra nė vieno Mažosios Lietuvos autoriaus kūrinio. Jei būtų tiriamas dviejų šimtmečių laikotarpis, tai turėtų būti analizuojamas Jono Rėzos *Psalteras Dovydo* (1625)¹, Lozorius Zengštoko, Danieliaus Kleino, Jono Rikovičiaus giesmynai ir maldynai², rankraštiniai žodynai *Lexicon Lithuanicum* ir *Clavis Germanico-Lithvana*, Kleino ir Sapūno–Šulco gramatikos. Čia ypač išskirtina Kleino gramatika³. Nors ji parašyta lotyniškai, tačiau skyriuje apie jungtukus (*De Conjunctionibus*) pateikiami sąlygos (*Conditionales*) ir nuolaidos (*Conceſſivæ*) jungtukai bei jų lotyniški atitikmenys (*KIG* 142). Pateikdamas asmenavimo paradigmas, prie vadinamojo subjunktivo (*Subjunctivus*) veiksmažodžių Kleinas prirašo jungtukus (kartais su lotyniškais atitikmenimis, plg. *Jey / jeib / idant wadintas bućiau / fi, ut vocarer, butumbei / butu KIG* 104; *Jeib / jog / idant fakjćia / fakjćiau / fakjćumbei / fakjćtu KIG* 113). Skyriuje apie jungtukų konstrukcijas (*De Conſtructione Conjunctionum*) jis bando diferencijuoti ir jų vartoseną, daugiausia dėmesio skirdamas reikšmės santykiams su veiksmažodžio nuosaka (*KIG* 173–174).

Nors disertacijoje iš tiesų nagrinėjami tik XVI amžiaus Mažosios Lietuvos kūriniai, tačiau visame tekste jie laikomi XVI–XVII amžiaus raštais. Baigiamosios išvados (p. 160–161) daromos taip pat apie XVI–XVII amžiaus Mažosios Lietuvos raštuose vartotus jungtukus, sakinių modelius ir tariniais einančių veiksmažodžių morfologinę raišką, plg.:

¹ Rėza, suredagavęs Bretkūno 1580 metais išverstą Psalmyną pagal Lutherio Bibliją, pateikė naują Psalmyno versiją; apie tai plačiau žr. Friedrich Scholz, „Einleitung“, *Textkritische Edition der Übersetzung des Psalters in die Litauische Sprache von Johannes Brecke, Pastor zu Labiau und Königsberg i. Pr., nach der Handschrift aus dem Jahre 1580 und der überarbeiteten Fassung dieses Psalters von Johannes Rehsa, Pastor zu Königsberg i. Pr., nach dem Druck aus dem Jahre 1625 nebst der Übersetzung des Psalters in die deutsche Sprache von Martin Luther nach der Ausgabe aus dem Jahre 1545*, unter Mitarbeit von Friedemann Kluge, mit einer Einleitung versehen und herausgegeben von Friedrich Scholz, Paderborn, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh, 2002, XXV, LXXI.

² Nors XVII amžiuje dalis giesmių buvo perspausdinama iš Mažvydo ir Bretkūno giesmynų, tačiau naujieji giesmynai buvo pildomi naujomis giesmėmis, iš naujo redaguojami (ypač Kleino giesmynas – jame įdėtos 108 naujos giesmės), žr. Jurgis Lebedys, *Senoji lietuvių literatūra*, Vilnius: Mokslo, 1977, 110–117; Dainora Pociūtė, *XVI–XVII a. protestantų bažnytinės giesmės. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė ir Prūsų Lietuva*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1995.

³ [Danielius Kleinas,] *GRAMMATICA Litoanica* [...] à M. DANIELE Klein [...] REGIO-MONTI, Typis & sumptibus JOHANNIS REUSNERI, ANNO χριστογονίας c18. 18. LIII. Remiamasi perspaudu: *Pirmoji lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957 (toliau – *KIG*).

XVI–XVII a. Mažosios Lietuvos autorių raštuose iš viso rasti 783 neverstiniai arba savo sandara nuo originalų besiskiriantys tikslo sakiniai (p. 50);

XVI–XVII a. Mažosios Lietuvos autorių raštams nebūdingi nuolaidos sakiniai, kurių poriniu jungtuku *norint...vienok* bei jo variantais prijungtam šalutiniam dėmeniui pagrindinio atžvilgiu būdinga interpozicija (p. 144);

XVI–XVII a. Mažosios Lietuvos autorių raštuose pagrindinė tikslo šalutinių sakinių prijungimo priemonė yra jungtukas *idant* ir jo variantas *idanti*; jungtukai *jeib* ir *jeng* tikslo reikšme vartojami nepalyginamai rečiau, o dabartinėje lietuvių kalboje plačiai išsigalėjęs jungtukas *kad* tikslo reikšme čia dar visai nevartojamas (p. 160).

Kita vertus, jei nutarta analizuoti iš esmės keturių XVI amžiaus Mažosios Lietuvos autorių veikalus – Mažvydo, Vilento, Bretkūno ir Vaišnorio, lyginimui imant dar Mikalojaus Daukšos (vidurinis rašomosios kalbos variantas) bei Konstantino Sirvydo raštus (rytinis rašomosios kalbos variantas), tai **analizės tikslas** turėtų būti ne kalba kaip sistema, o kalba kaip kalbėjimo aktas, t. y. analizė turėtų būti skirta pasirinktų autorių būdingiems sintaksės bruožams, jų individualumui, kalbos mokėjimui nustatyti. Tokiu atveju pavyzdžius iš verstinių tekstų (tokių XVI amžiuje daugiausia) reiktų gretinti su originaluose esančiais atitikmenimis ir tirti, kokią įtaką kiekvieno autoriaus sintakse darė originalai, išryškinti skirtumus, paaiškinti priežastis. Disertacijoje daugiausia dėmesio vis dėlto skiriama nustatyti tiems modeliams, kurie buvo būdingi XVI–XVII amžiaus Mažosios Lietuvos gyvajai kalbai arba jau buvo netgi archaizmai, atspindintys chronologiškai ankstesnį raidos tarpinę negu tiriamąsias.

Disertacijoje ypač vertingais laikomi senuosiuose raštuose esantys originalūs sakiniai ir tie verstiniai sakiniai, kuriems vertimo šaltiniai žymesnės įtakos neturėjo. Jie analizuojami pirmiausia. Sakinių originalumas nustatomas remiantis filologinės interpretacijos **metodu**, kurio esmę sudaro verstiniuose raštuose randamų konstrukcijų sistemiškas gretinimas su vertimo šaltiniais. Pagal santykį su originalais tiriami sakiniai skirstomi į tris grupes: 1) originalius ir tiesioginių atitikmenų vertimo šaltiniuose neturinčius sakinius; 2) sakinius, kuriuos vertimo šaltiniuose atitinka skirtingos sandaros sakiniai ir 3) sakinius, kurių sandara sutampa su originalais, bet skiriasi tik šalutiniam dėmeniui prijungti vartojamais jungtukais (p. 13). Mokslui svarbūs ir tie pavyzdžiai, kurie išversti pažodžiui, ir tie, kuriuos verčiant nutolta nuo originalų. Pastarieji gali paliudyti tam tikrų lietuviškų konstrukcijų atsparumą verstinėms ir gebėjimą su jomis konkuruoti.

Pagal ką sakiniai skirstomi į tris minėtas grupes? Koks filologinio metodo santykis su vidinės rekonstrukcijos metodu? Trečioji grupė – originalus atitinkantys modeliai – abejonių beveik nekelia, tačiau pirmosios dvi grupės labai problemiškos. Antai kalbant apie tikslo sakinius, sakoma, kad iš viso rasti 1903 sakiniai, o per aštuonis šimtus tyrimui surinktų tikslo sakinių nėra verstiniai: jie rasti iš dalies originalioje Bretkūno *Postilėje*, Vaišnorio parašytoje *Žemčiūgos teologiškos* lietuviškoje prakalboje bei tose Mažvydo ir Vilento raštų dalyse, kurių vertimo šaltiniai dar

nenustatyti, taip pat originalaus Sirvydo pamokslų rinkinio pirmojoje dalyje (p. 16, šiuo požiūriu plg. dar p. 26, 50, 75, 76, 82, 103, 119 ir t. t.). Jei vertimo šaltinis nenustatytas, ar galima teigti, kad sakinyš neverstinis? Ar neradus atitiktens viename šaltinyje yra pagrindo teigti, kad sakinyš originalus, ir priskirti jį pirmosioms dviem grupėms?

Tokio **skirstymo patikimumo analizę** reikia pradėti nuo Vilento *Enchiridiono* ir *Evangelijų bei Epistolų* (1579) bei jų vertimo šaltinių. Pavyzdžiai iš *Enchiridiono* disertacijoje lyginami su Lutherio *Enchiridiono* 1529 metų leidimu. Tačiau Reinholdas Trautmannas nustatė, kad pagrindinis Vilento katekizmo šaltinis yra 1543 metų Leipzigo leidimas *ENCHIRIDION Der Kleine Catechismus. Fur die gemeine Pfarherr vnd Prediger. D. Mart. Luther. Leipzig*. Vilentas dar gali būti naudojėsis ir visais ar keliais Wittenbergo leidimais⁴. Taigi Vilento katekizmas lyginamas ne su tuo šaltiniu, iš kurio buvo verstas. 1529 metų Lutherio katekizme neradus atitiktens ar radus kitokios sandaros sakinio modelį, sakoma, kad toks kalbos vienetas laikytinas originaliu (plg. 62, 89, 90, 91 ir t. t.). 1529 ir 1543 metų Lutherio katekizmus skiria 14 metų. Katekizmų XVI amžiaus leidimai gerokai skyrėsi vienas nuo kito dėl dviejų priežasčių: ir dėl to, kad pats Lutheris juos taisė, ir dėl to, kad savavališkai daug ką keitė patys spaustuvininkai.

Pavyzdžiai iš Vilento *Evangelijų bei Epistolų* disertacijoje lyginami tik su Lutherio Biblijos 1546 metų leidimu. Tačiau, versdamas Evangelijas, Vilentas neabejotinai rėmėsi Vulgata ir graikišku Naujuoju Testamentu. Bretkūnas, į savo *Postilę* nurašydamas Vilento tekstus, daugiausia taisė būtent tas vietas, kurias Vilentas buvo išvertęs iš Vulgatos ar graikiško NT, plg. Lk 1,78:

EE 154 ₂₁₋₂₃	Per jfczias mielaſchirdingiftes Diewa mu= fu / Per kurias mus atlanke ateidams iſch aukſchta
BP II 233 ₁₃₋₁₅	Per ſchirdiſchka mielaſchirdingifte Diewo mufu / Per kure mus atlanke Vŕtekeghimas iſch aukſchto
LB	Durch die herzliche barmherzigkeit vnſers Gottes, Durch welche vns befucht hat der Auffgang aus der Höhe
V	per viscera misericordiae Dei noſtri, in quibus visitavit noſ oriens ex alto
G	διὰ σπλάγχνα ἐλέους Θεοῦ ἡμῶν, ἐν οἷς ἐπιſκεψεται ἡμᾶς ἀνατολή ἐξ ὕψους

Dėl to analizuojamus sakinius iš Vilento *Evangelijų bei Epistolų* neužtenka lyginti tik su Lutherio Biblija. Tuo tarpu disertacijoje, jei Vilento sakinyš nesutampa su 1546 metų Lutherio Biblija, jis priskiriamas prie originalių ar savo sandara nuo originalų besiskiriančių sakinių. Antai p. 77 teigiama, kad Vilento raštuose yra 17

⁴ Reinhold Trautmann, „Die Quellen der drei altpreussischen Katechismen und des Enchiridions von Bartholomaeus Willent“,

Altpreussische Monatsschrift 46, 1909, 478–479.

sąlygos sakinių, kurie savo sandara skiriasi nuo originalo – Lutherio Biblijos. Iš p. 78 pateiktų pavyzdžių čia bus palygintas tik vienas, kuris iš tiesų skiriasi nuo Lutherio Biblijos, bet jis sutampa su Vulgata ir graikišku NT, plg. Mt 4,3:

EE 43 ^{23–25}	Iey effi funus Diewa / liepk / idant tie akmenis dūną pa= wirftu
LB	Biftu Gottes fon, fo fprich, das diefe ftein brot werden
V	Si Filius Dei es, dic, ut lapides isti panes fiant
G	εἰ υἱὸς εἶ τοῦ θεοῦ, εἰπέ ἵνα οἱ λίθοι οὗτοι ἄρτοι γένωνται

Taigi jungtuko *jei* atitikmuo yra Vulgatoje ir graikiškame NT, tačiau disertacijoje daroma išvada, kad „tokiu atveju čia aptariami lietuviški pavyzdžiai verčiami priešingai originalui ir išlaikoma lietuvių kalbai būdinga sąlygos sakinio sandara: šalutinis sakinyš jungiamas hipotaktiniu jungtuku *jei*“ (p. 77). Tokių pavyzdžių yra ir daugiau (plg. kad ir p. 92 esančius EE 127₂₄ ir EE 177₄ pavyzdžius, neatitinkančius vokiškų sąlygos sakinių, kuriuose šalutinis dėmuo sudarytas su inversija, su atitinkamais lotyniškais ir graikiškais dėmenimis). Vadinasi, iš Vilento *Enchiridiono* ir *Evangelijų bei Epistolų* imtų šalutinių sakinių analizė pagal santykį su originalais nėra patikima – kai kurie sakiniai nepagrįstai priskirti originaliems ar nuo originalo besiskiriantiems sakiniams.

Problemiški kai kurie pavyzdžiai ir iš Bretkūno *Postilės*. Teigiama, kad ji pusiau originali, o iš jos imti sakiniai – neverstiniai (p. 34, 37, 84, 133, 134 ir t. t.). Disertacijoje atsiribojama nuo perikopių – jos nelaikomos autentiškais Bretkūno kalbos faktais, tačiau neinformuojama, ar imta pavyzdžių iš pirmoje dalyje esančios 40 puslapių „Passio“. Pamokslų ir „Passio“ šaltiniai iki šiol nenustatyti. Bretkūnas rėmėsi kitų protestantų teologų darbais ir pamoksluose gali būti verstų fragmentų. Kol neatlikta visos *Postilės* filologinė analizė ir iki galo nenustatyta jos teksto istorija, kiek neatsargu laikyti visiškai originaliais netgi pamokslų sakinius. Antai disertacijoje (p. 35) cituojamas sakinyš *Ant Swieto buwa ubagu / || Ieib mums ghis fuffimiltu / || Dangui bagotais daritu / || Angelams mus priligintu* (BP I 10[18]_{3–6}) yra giesmės posmas, pažodžiui nurašytas arba iš Mažvydo *Giesmių Chriškščioniškų* pirmos dalies (MŽG I 182_{14–17}), arba iš tos pačios giesmės, pakartotinai perspausdintos Bretkūno *Giesmėse Duchauose* (1589). Tai giesmė „Pagirtas buk Iesu Christe“, versta iš vokiečių kalbos „Gelobest seistu Iesu Christ“. Disertacijoje neverstiniais laikomi ir sakiniai iš Mažvydo raštų, jei jų šaltiniai nenustatyti (p. 35, 76, 82 ir t. t.).

Dėl ligšiolinės senųjų raštų filologinės analizės nepaisymo ar nepakankamo paisymo tampa abejotina dalis lingvistinės analizės rezultatų. Tai ypač pasakytina apie duomenis lentelėse Nr. 3, 7, 11, kur pirmasis skaičius reiškia neverstinių, ant-rasis – verstinių, kuriuos originale atitinka skirtingos sandaros sakiniai, trečiasis – pažodžiui išverstų sakinių kiekį. Išimtis čia iš dalies yra tik trečiasis skaičius – pažodžiui išversti ir tik jungtukais nuo originalo besiskiriantys sakiniai, bet ir tas skaičius rodo sakinius, kurie atitinka tik disertacijoje lygintus originalus.

Šioje vietoje jau tenka apgailestauti, kad vis dar neatlikta visų XVI amžiaus lietuviškų raštų filologinė analizė, nenustatyti visų vertimų šaltiniai, vertimai sistemingai nesugretinti su originalais, nepakankamai atskleista pačių kūrinių istorija ir jų teksto istorija.

2. Nors disertacijoje ypač vertingais laikomi senųjų raštų originalūs ir tie versiniai sakiniai, kuriems vertimo šaltiniai žymesnės įtakos neturėjo, tačiau dėl neatšargiai taikytų ankstesnės filologinės analizės rezultatų ne šitie tyrimo aspektai laikytini reikšmingiausiais. Senųjų raštų tyrėjams bus tikrai naudinga disertacijoje sukaupta medžiaga ir kalbos kaip kalbėjimo akto analizė. Tad vertinant atliktą darbą, šiuo atveju reikia žiūrėti ne į tai, kur buvo taikyta, o į tai, kur pataikyta.

Disertacijoje išanalizuoti keturių svarbiausių XVI amžiaus Mažosios Lietuvos autorių – Mažvydo, Vilento, Bretkūno ir Vaišnoras – vartoti tikslo, sąlygos ir nuolaidos šalutiniai sakiniai. Jie lyginti su Daukšos ir Sirvydo raštuose rastais sakiniiais. Nustatyta šalutiniams sakiniams prijungti vartojamų jungtukų forma ir distribucija, atkreiptas dėmesys į pasiskirstymo netolygumą. Duomenys pateikiami lentelėse (p. 23, 24, 72, 73, 128, 130 ir kt.). Pagrindinė tikslo šalutinių sakinių jungimo priemonė – dabartinėje lietuvių kalboje jau periferinis jungtukas *idant* ir jo forma *idanti*. Šis jungtukas retesnis tik Mažvydo raštuose (nesudaro nė pusės visų pavartotų tikslo jungtukų). Jungtukas *jeng* itin dažnas Vaišnoras *Žemčiūgoje teologiškoje*, retesnis Mažvydo ir Vilento raštuose, visai nevartojamas Daukšos raštuose ir Sirvydo *Punktuose sakymų* (analizuota tik pirma dalis). Pastarajame šaltinyje jau randamas ir dabartinėje kalboje vartojamas funkcinis jungtukas *kad*.

Ypač svarbu, kad analizuojant ne tik jungtukų distribuciją, bet ir sakinių modelius, išskirta, kurie iš jų būdingi atskiriems autoriams, taigi išryškinamas jų sintaksės individualumas. Antai nustatyta, kad tik Bretkūno ir Vaišnoras raštams būdingi tikslo sakiniai, sudaryti pagal modelius *idant <...> tada/tad...Vf, jeib <...> tada...Vf* ir *jeng <...> tad...Vf*, gretintinus su vienu iš sąlygos sakinių modelių *jei <...> tada...Vf*. Mažvydo ir Bretkūno raštuose nustatyta kitokia jungtuku *jeib* prijungtų sąlygos sakinių morfologinė raiška.

Tik Bretkūno *Postilėje* pasitaiko nuolaidos sakinių, jungiamų jungtuku *net*, bet šiam autoriui nebūdingas jungtukas *norint*. Mažvydo raštuose nevartojamas šalutinius nuolaidos dėmenis jungiantis jungtukas *kačei*, tuo tarpu Vaišnoras vartojo dar ir jo variantus *kač* bei *kačeigel*. Pagrindinė nuolaidos sakinių jungimo priemonė analizuotuose tiek Didžiosios, tiek Mažosios Lietuvos raštuose – poriniai jungtukai. Nuo dabartinės lietuvių kalbos pagal vartojamus nuolaidos jungtukus labiausiai skiriasi Vilentas, Bretkūnas ir Vaišnoras.

Disertacijoje nustatyta, kad pagrindinė šalutinių sąlygos sakinių jungimo priemonė Mažosios Lietuvos raštuose – jungtukas *jei* bei jo variantai *jeig, jeigi, jeigu*, daug retesnis jungtukas *kada* ir jo variantas *kad*, rečiausias *jeib* ir jo variantas *jeibeg*. Lyginamuose Daukšos ir Sirvydo tekstuose taip pat dažniausias jungtukas *jei*, bet čia jau vartojamas ir dabartinei lietuvių kalbai būdingasis *kad*.

Vertinant kalbos kaip kalbėjimo akto analizę, darbo trūkumu laikytina tai, kad išvadose (p. 160–161) neatsispindi nagrinėtų lietuviškų sakinių santykis su originalais, nėra apibūdinama nei vokiškų, nei lotyniškų ar lenkiškų šaltinių įtaka.

Siekis nustatyti struktūrinius XVI–XVII amžiuje vartotų ir dabartinėje kalboje vartojamų sakinių pakitimus bei raidos tendencijas kartais atrodė per didelis užmojis – reikėjo šokti nuo XVI iki XXI amžiaus, – tačiau senosios raštijos ir dabartinės kalbos sintaksės lyginimas taip pat davė įdomių rezultatų. Įvairiaplanė analizė ne tik parodė tikslo, sąlygos ir nuolaidos šalutinių sakinių raidos netolygumą, kai kurių jos elementų konservatyvumą, bet ir atkreipė dėmesį į probleminius ir toliau tirtinus istorinės sintaksės klausimus.

Ona Aleknavičienė

ONA ALEKNAVIČIENĖ
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5
LT-2055 Vilnius, Lietuva
el. p.: onalekn@ktl.mii.lt

Gauta 2003 m. liepos 25 d.

